

PROLEGOMENA
VOOR
EENE GEREFORMEERDE DOGMATIEK,
DOOR
D^R. EDUARD BÖHL,
Hoogleraar aan de k. k. Evang.-Theol. Faculteit te Weenen.

Vertaling van een opstel van den Schrijver in de „Ev. Sonntagsbote“ voor Oostenrijk 1867
en de „Ref. Kirchenzeitung“ van Stähelin en Thelemann 1875.

Inhoud

§ 1. Inleiding.....	5
§ 2. Wat is „Dogmatiek“?.....	5
§ 3. Beoordeeling van het uitgangspunt der nieuwere Dogmatiek.....	7
§ 4. Het Christendom bevredigt de godsdienstige behoeften der menschheid.....	13
§ 5. Over den levenden God.....	19
§ 6. Het spreken Gods.....	22
§ 7. De Inspiratie.....	25
§ 8. Kort schriftuurlijk bewijs voor de rechtmatigheid van de beschouwing van den Bijbel als Gods Woord.....	33
§ 9. De werkzaamheid Gods in de vaststelling van den Kanon.....	34
§ 10. De getuigenis des Heiligen Geestes.....	38
§ 11. De volmaaktheid en helderheid der Heilige Schrift.....	41
§ 12. Eigenlijke oorzaak van het ontstaan der Gereformeerde Kerk.....	43
§ 13. De Institutie van Calvijn.....	50
§ 14. De Gereformeerde Dogmatiek.....	53
a.) In de zestiende eeuw.....	53
b.) In de zeventiende eeuw.....	54
c.) In de achttiende eeuw.....	56

§ 1. Inleiding.

In de Prolegomena hebben wij te spreken over de bronnen, uit welke de Dogmatiek geput wordt, en waarmede zij staat of valt. Zij zijn een voortbrengsel van den nieuweren tijd, waar men niets liever doet, dan eerst nog onderzoeken, of de bodem, waarop het verleden gerust heeft, ook wel vast en zeker mag heeten. In de Prolegomena wordt vooreerst eene korte verklaring gegeven van hetgeen de Dogmatiek eigenlijk is. Dit kan echter niet geschieden, zonder de moderne behandeling der Dogmatiek in het kort te bestrijden. Nadat wij dan tegenover de moderne behandeling der Dogmatiek onze plaats hebben ingenomen, gaan wij over tot het apologetisch gedeelte. Daar hebben wij in het kort aan te wijzen, òf en in hoever de Christelijke leer een punt van aansluiting in 's menschen natuur vindt, en in welke betrekking zij tot de andere godsdienstige stelsels staat, opdat wij langs dien weg leeren, dat de Christelijke godsdienst met de behoeften van den mensch overeenkomt en die ten volle wenscht te bevredigen. Vervolgens onderzoeken wij de voornaamste bron der Dogmatiek, t. w.: de Heilige Schrift, terwijl wij daarbij zullen overwegen, wat wij te verstaan hebben onder begrippen als de *Openbaring, de Inspiratie en den Kanon*. Ten slotte geven wij eene korte geschiedenis van de Gereformeerde Dogmatiek.

§ 2. Wat is „Dogmatiek“?

Is de Dogmatiek de ontwikkeling van de godsdienstige denkbeelden en van het subjectieve vrome bewustzijn van een individu? Geenszins. Het woord „Dogmatiek“ geeft reeds te kennen, dat wij hier te doen hebben met iets, dat objectief bestaat, en niet eerst door het individu behoeft vastgesteld te worden. Het Dogma is geenszins *ons* eigendom, waarmede wij naar eigen goedvinden of willekeur zouden mogen handelen, maar het dogma is eigendom van eene gemeenschap, van eene Kerk; een eigendom, dat wij slechts te beheeren hebben, en wel met zoodanige getrouwheid, als dengene betaamt, wien door de Kerk het ambt van het beheer harer geestelijke goederen is toebetrouwd. Dogma (*δόγμα*) is „statutum“, „decretum“, iets wat door eene gemeenschap, hetzij een Staat of eene Kerk, omtrent een of ander punt is vastgesteld. Luk. 2:1: „Er ging een *δόγμα*, een gebod uit van den keizer Augustus, dat de geheele wereld beschreven zou worden.“ De godsdienstige gedachten of denkbeelden worden eerst ten volle tot dogmen verheven, als zij door de Kerk zelve op wettige wijze in eene oorkonde zijn saamgesteld. Dit wettig samenstel der dogmen noemt men Belijdenis (Confessio) of Symbool. Eerst krachtens een in de Kerk erkend Symbool komen dogmen in den strikten zin des woords tot stand. Hieruit wordt duidelijk, hoe gewichtig de Symboliek voor de Dogmatiek is; maar bovendien blijkt hieruit, dat van alle dogmen moet kunnen bewezen worden, dat zij òf explicite met zoovele woorden, òf ten minste implicite in de Belijdenisschriften zijn neergelegd; anders waren zij geen dogmen, geen decreta ecclesiae, maar slechts opwellingen van een subjectief vroom bewustzijn, die heden zijn en morgen verdwijnen. Uit dit alles vloeit onweersprekelijk voort, dat een individu geen dogmen *maken* kan. Het behoort niet tot de bevoegdheid van den beoefenaar der Dogmatiek, om dogmen te produceeren, maar het is alleen zijne taak, de dogmen, die door de Kerk uit het Woord Gods geput zijn, te beschrijven en op de meest levendige wijze te ontwikkelen of te reproduceeren. Het dogma moet in het hart opgenomen en verwerkt zijn. De dogmaticus heeft immers niet, om zoo te spreken, met den dorren arbeid van het opmaken van een inventaris te doen, maar hij stelt *levenswaarheden* in het licht, erfgoed uit een roemrijk verleden, toen Gods Woord normatief en een behoud der volken was. De dogmaticus moet toonen, niet wat hij weet, maar wat hij gelooft, hij moet doen blijken, op hoedanige wijze hij het erfgoed der vaders als zijn persoonlijk eigendom bezit en ook besteedt. – Wat verstaan nu de dogmatici van den nieuweren tijd onder

„Dogmatiek“, en hoe behandelen zij haar, voor zoover zij niet tot de orthodoxen behooren? Wel is waar stemmen zij met hetgeen hierboven door ons omtrent het wezen der Dogmatiek is gezegd ge-reedelijk in, gelijk te lezen is in het werk van R. Rothe (in leven Hoogleraar te Heidelberg † 1868), getiteld: „Zur Dogmatik“ (1 afz. uitg. 1863) Art. 1. – Evenwel ondergaat de erkenning, dat de Dogmatiek een stabiel kerkelijk karakter heeft, terstond weder eene niet geringe wijziging. De dogmatici toch van den nieuweren tijd, die zich niet aan de Confessie binden, leggen het grootst gewicht op de zoogenaamde kritiek der dogmen. Volgens hunne opvatting moet op de voorstelling der kerkleer eene oordeelkundige beschouwing volgen. Maar wat gebeurt nu bij zoodanige kritische behandeling? Het individu treedt op in de plaats van het geheel, een enkel persoon in de plaats van de Kerk, van de gemeenschap. De menschelijke geest, wanende autonoom te zijn, weigert zijne νοήματα, d. w. z. zijne ideeën, tot de gehoorzaamheid van Christus te laten gevangen leiden (2 Cor. 10:5). Bij deze verbetering en beoordeeling der dogmen beweert men ook wel de Heilige Schrift tot uitgangspunt te hebben, edoch hoe handelt men met haar? Men stelt, zichzelf tot een meester over de Heilige Schrift, zoodat het individu haar laat zeggen, wat het wil.

Men maakt allereerst de echtheid der Bijbelboeken verdacht, men laat, zich door dezen of genen criticus waarborgen, dat de Pentateuch lang na Mozes is vervaardigd, men spreekt van een Pseudo-Jesaja, men zegt, dat het Boek Daniël een product is uit den tijd der Makkabeën, men gewaagt van Makkabeïsche Psalmen enz. Daarmede verzwakt men evenwel zijnen blik, en beneemt zich reeds vooraf den lust, om bijv. in de Boeken van Mozes de geschiedenis na te vorschen van hen, die onze vaders zijn in het geloof. Men beneemt zich den lust, om in Jes. 53 den lijdenden Borg Christus te zien. Men betreedt dezen heiligen en door het bloed der martelaren gewijden grond met onheilige voeten. Bovendien missen deze dogmatici veelal de kennis van de hulpmiddelen der Exegese, zoo noodig, om de kwesties der inleiding op het Oude en Nieuwe Testament te kunnen beoordeelen. Zij volgen als blinde slaven het voetspoor van enkele mannen. Het is bekend, dat, om slechts één voorbeeld te noemen, Schleiermacher van de Hebreeuwsche taal al bitter weinig afwist. Met een wijsgeerig stelsel gewapend begeeft men zich tot het onderzoek der Dogmatiek en beoordeelt alle kerkelijke dogmen naar dit stelsel. En zoo is het zelfs gebeurd, dat men bij het geven van collegie over de Dogmatiek den leiddraad van erkende wijsgeerige compendieën of leerboeken volgde (de Wette bijv. volgt Fries.). Weldra ziet men zich omringd door enkel puinhoopen. Geen wonder, dat men een onbehagelijk gevoel heeft te midden van deze bouwvallen, waar men niets verneemt dan het geluid van zijne eigene stem. Men haast zich, om zoodanige bouwvallen te ontvluchten en het helder daglicht te genieten. Wat de oude godgeleerden met stalen vlijt hebben doorzocht, de definities der leer, tot welke zij na ernstige worstelingen gekomen zijn, de geheele reusachtige arbeid des geestes uit de vorige eeuwen is den meesten onbekend, daarentegen de resultaten van geleerden uit den nieuwsten tijd, van een Kant, Wolf, Schelling, worden zonder veel onderzoek geaccepteerd.

De geest der cōterie en niet meer de oprechte waarheidsliefde voert den boventoon op de markt der Godgeleerdheid. Men vraagt: „Wat heeft de Wette gezegd, wat Ewald, wat Hitzig,“ en taxeert naar die stemmen de waarheid. Een geleerde naam maakt, zooals men meent, zelfstandig onderzoek voortaan onnoodig. Door dergelijke middelen komt men in de rechte kritische stemming, om te twifelen aan het dogma der vaderen, aan hetwelk honderduizenden en millioenen een goed getuigenis geven. Met koortsachtige haast schraapt men bewijsgronden bijeen, die tot de verwoesting van het bestaande dienen. Men werpt het dogma in den smeltkroes der rede, die met haar kritiek rusteloos werkt. Zoo wordt het dogma, dat reeds een vasten vorm heeft, vloeibaar gemaakt; er heeft eene ontbinding van het bestaande dogma plaats. Nadat dit geschied is, en de criticus de handen vrij gekregen heeft, giet hij de vloeibaar geworden materie in een nieuwen vorm, en deze vorm verkrijgt

den naam òf van „Christelijk bewustzijn“ òf van „zuiver wijsgeerig begrip“ („begriffsmaessiges Denken.)“

Hier krijgt het dogma eene nieuwe gestalte, en als nieuwgeboren komt het te voorschijn: een produkt van het Christelijk bewustzijn of van de rede des menschen, die alle dingen begrijpt. Schleiermacher is het hoofd van die richting, welke begonnen heeft het dogma te hervormen naar het Christelijk bewustzijn; Strauss is het hoofd van die partij geworden, die tracht alles van het hoogere standpunt van wijsgeerig begrip te erkennen. Volgens hem is de Christelijke godsdienst, die toch eene schepping is van Gods Geest, onderworpen aan het oordeel der gezagvoerende rede! De kerkelijke dogmaticus kan op die wegen niet treden, welke deze godgeleerden van den nieuwen tijd begonnen zijn te bewandelen. De kerkelijke dogmaticus weet, dat hij een lid is van de gemeenschap der geloovigen; hij beheert hunne, niet zijne eigene goederen; hij behandelt de Dogmatiek niet ex professo, om haar onder de hand tot iets anders te maken, dan zij geweest is, en om zijne eigene wijsheid ten toon te spreiden; hij geeft haar niet prijs aan een willekeurige reconstructie en nieuwe vorming. De kerkelijke dogmaticus weet, dat de Exegese van den nieuwsten tijd gedurig tot staving van het oude dogma gediend heeft.

Alleen zoo kunnen zich de nieuwe consequente denkers van dezen Prometheus-rots der Heilige Schriften losrukken, dat zij zich in de zee van het volstrektvrije onderzoek storten en van de Heilige Schriften niets meer willen weten. Want het is hun te kennelijk, dat de Schrift zelve tegen hen getuigenis geeft en voor de orthodoxe leer is. Zeer terecht is daarentegen de leus van de rechtzinnige dogmatici: „Zet de oude palen niet terug, die uwe vaderen gemaakt hebben!“ (Spr. 22:28.) Deze palen zijn ons in de Belijdenisschriften gegeven. Nu is het niet de meening, dat wij met de grenspalen afgoderij bedrijven moeten; zij, die ze gezet hebben, waren menschen, evenals wij; maar zij waren getrouw en vreesden God. Wij behoeven ook niet napraters te worden en ons bij voorkeur in scholastieke vormen bewegen, maar wel in die vormen, welke voor den tegenwoordigen tijd 't meest passend en verstaanbaar zijn. Wij wenschen niet ouderwetsch noch nieuwerwetsch te zijn, maar voor allen begrijpelijk. Eer wij tot het eigenlijk apologetisch gedeelte overgaan, willen wij tegenover de posities der nieuwe godgeleerdheid onze plaats innemen. Thans gaan wij daartoe over, om de bron der kennis, door de hedendaagsche dogmatici aangenomen, in het kort te beoordeelen. Daaruit zal ons blijken, dat wij met hen niet kunnen overeenstemmen: de beginselen verschillen te zeer van elkander.

§ 3. Beoordeeling van het uitgangspunt der nieuwere Dogmatiek.

Voornamelijk zijn het twee richtingen in den tegenwoordigen tijd, waarmede de confessioneele of orthodoxe dogmaticus te doen heeft; als vertegenwoordigers dezer richtingen noemen wij Schleiermacher en Strauss. Beide richtingen hebben zelfstandige uitgangspunten, van welke eerst moest bewezen worden, dat zij gelijk recht hebben, als de Goddelijke Openbaring, dat zij gelijk onfeilbaar zijn, vóórdat wij ze ernstig in overweging kunnen nemen. De begrippen echter, die deze afwijkende richtingen zich tot uitgangspunt gekozen hebben, zijn zoo willekeurig, dat wij dadelijk in het begin ons van hen moeten afscheiden. De wegen loopen reeds terstond uiteen: *contra principia negantem non est disputandum*. Friedrich Schleiermacher (geb. 1768, gest. 1834 als Hoogleeraar te Berlijn) leefde in den tijd, toen het Deïsme en het Rationalisme alles verwoest hadden. Hij stond met de Hernhutters in verband. De familie stamde uit de Rijnprovincie; zijn grootvader was predikant te Ronsdorf en mede in de Ellersche dweperijen betrokken. Zijn vader was reeds den Hernhutters gegene, en hij zelf ontving in een instituut der Hernhutters zijne opleiding. Uit de Hernhutters gesproten zijnde, was 't voor hem eene behoefte ook voor den godsdienst eene plaats in de rij der kun-

sten en wetenschappen te veroveren. Te dien einde wierp hij zich op tot een kampioen van den godsdienst, die deszelfs verachters met even krachtige wapenen poogde tegen te staan. Tot dusver kwam men er voor uit, dat de Christelijke godsdienst zijn grond en vastigheid in niets anders had, dan in de Heilige Schrift, de schriftelijke oorkonde van de Openbaring Gods, aan welke de Heilige Geest het getuigenis gaf. Dientengevolge waren ook alle aanvallen der ongeloovigen tegen de Heilige Schrift gericht. Dit standpunt werd door Schleiermacher van den beginne af aan prijsgegeven, en de zetel van den godsdienst in het vrome gevoel geplaatst. Hij verhief het gevoel tot het middelpunt van alle geestelijk leven. Dit gevoel bevat volgens hem een kern van godsdienstige ideeën, en die kern behoeft alleen op verstandige wijs te worden blootgelegd, om tot een weten van God en van de Goddelijke dingen te komen. Het gevoel moet voor het verstand, en het onmiddellijk bewustzijn voor het redeneerend bewustzijn gaan. De Psychologie echter leert reeds, dat aan het gevoel de vastigheid en soliditeit ontbreekt, die noodig is om dezen dienst te kunnen verrichten. Zal het gevoel gelijk eene snaar in trillingen gebracht worden – aldus leert ons de Psychologie – dan moet voor eerst een toets van het verstand aangeslagen worden. Hoe krachtiger en duidelijker dit geschiedt, des te duidelijker en helderder is de toon, die het gevoel geeft. Maar het gevoel is buiten staat om aan het verstand vóór te gaan en produceerend te werken en hem den dienst te bewijzen, dien toch alleen de Heilige Schrift, de Openbaring verrichten kan. Waaraan ontleent het gevoel den maatstaf, om omtrent zijne aandoeningen tot helderheid te komen? Dweperij is het gevolg. Naar eene gezonde beschouwing is het verstand geroepen om controle te oefenen over het gevoel. In het verstand rusten die ideeën, van waar uit wij tot de kennis Gods komen. Evenwel heeft de Goddelijke waarheid in het verstand evenmin haar grond als in het gevoel. Het is slechts schijn, dat de regenboog op den aardbodem staat; in waarheid overwelt hij de aarde. Wel is waar wordt hij door ons van de aarde uit waargenomen; edoch staat hij niet op onze aarde, hij is hooger, boven de aarde verheven. Datzelfde geldt ook van de Goddelijke waarheid. De Goddelijke waarheid heeft het menschelijk onderstuk evenmin van noode, als de regenboog de aarde van noode heeft. Zeker bezit de mensch een aangeboren vermogen om over God na te denken, dit zetelt echter in de notitia Dei innata – in de aangeborene Godskennis; niet in het onzeker „religieus gevoel“. Volgens Schleiermacher is echter dit gevoel de magneetnaald, die naar God heenwijst; en door zijne geheele Dogmatiek heen hooren wij hem aan het vrome gevoel zulk eene aantrekkende en afstootende kracht toekennen. Hoe Schleiermacher aan deze voorstelling van eene soortgelijke kracht gekomen is, dat is en blijft een raadsel. De godsdienst nu, die het resultaat is dezer werkzaamheid van het gevoel, is eene soort van vroomheid, die men gerustelijk bij alle Christenen veronderstellen kan, een godsdienst, waarmede men zich in de kringen der beschaafden kan vertoonen, zonder door hen doodgezwegen te worden. Dit gansche vrome bewustzijn is als het ware langs sluipwegen ingevoerd, en is verzonnen, om den van den Bijbel afgekeerden uit dien tijd iets aan de hand te doen, opdat zij nog met fatsoen van Christus zouden kunnen spreken. In 't kort, het is uitgevonden om den Bijbel onnoodig te maken en om de Openbaring te ontduiken. Juist daarom bracht hij een kompas te berde, het vrome gevoel, en vond zoo datgene uit, waarmede de maatschappij dier dagen in 't algemeen zich kon tevreden stellen. Dit godsdienstig gevoel werd nu de vierschaar, die over de Christelijke waarheden had te beslissen. Alle waarheden werden voor deze rechtbank gebracht, aldaar zoodanig gesnoeid, verdraaid, afgeschaafd of nieuw gemodelleerd, totdat zij den beschaafden, den modernen lieden niet langer aanstoot en ergernis gaven. Bovenal werd de leer van de Heilige Schrift uitermate veranderd en in eenen anderen vorm gegoten. De oude begrippen van Inspiratie, van het Woord Gods, van de Openbaring werden gewijzigd, veranderd of vervalscht. Het Oude Testament werd geheel op zij gedrongen. Christus kwam, – en Hij was nu bij uitnemendheid de man van het godsdienstig gevoel in de wereld. Deze stelling staat daar geheel abrupt. Van het vroom bewustzijn van Christus wordt nu het godsdienstige

leven in al zijnen omvang afgeleid. In dezen genius, in Christus, en in Zijn gevoel vindt de godsdienstige stroom zijnen oorsprong, van welks wateren wij nu nog leven en verkwikt worden. Met Christus begint eerst de ware en nieuwe opwekking van het Godsbewustzijn, die zich dan in de Kerk voortzet. Het Jodendom en het Heidendom beide zijn onvolmaakte voorportalen van den tempel des Christendoms, het een zoowel als het ander. Zoo treedt dus in de plaats van de objectieve Openbaring de godsdienstige genius van Christus. Van Hem stroomt het licht eener nieuwe, *christelijke* wereldbeschouwing uit; die door Hem uitgevonden ideeën beheerschen het godsdienstig gebied in al zijnen omvang. Wanneer Christus Joh. 12:50 zegt, dat Hij alleen spreekt al wat Hij van den Vader hoort, natuurlijk door middel van het Woord Gods, dan is dit volgens Schleiermacher eene bloote figuurlijke spreekwijs, gebezigd om het zelfstandig uitvinden en uitspreken van Goddelijke ideeën door Christus aan te duiden. Dat God spreekt, dat God een Persoon is, dat is hij Schleiermacher geheel in nevel gehuld, dat God de Eerste is, en dat daarna eerst de mensch komt, is hem ten volle onbekend. En daar hij nu toch eenmaal een aanvang noodig heeft, zoo wijst hij heen op Christus; Deze is de uitvinder, de stichter van alle godsdienstige beschouwingen. Deze Christus heeft vervolgens Zijnen geest, Zijne wijze om de dingen Gods te beschouwen, aan eene Kerk of gemeenschap ingeprent, en wel vooreerst aan Zijne Apostelen. De Apostelen nu handelden en schreven in dezen geest; en dit geeft aan hunne personen en schriften waardij. In den geest der Apostelen werden de christelijke ideeën ontwikkeld, die haar oorsprong aan Christus hadden te danken.

Het komt daarop neder, dat volgens Schleiermacher de godsdienstige gedachten van het Christendom hun oorsprong hebben in de Apostelen, wier levendige herinnering aan Christus – die Zelf geene geschriften heeft achtergelaten – de eerste bron (fons primarius) werd, waaruit de Schriften van het Nieuwe Testament zijn voortgekomen. Van het Oude Testament, van Mozes en de Profeten, is er slechts geheel ter loops sprake. Christus is een genius, Die geheel zonder voorbereiding optreedt, zooals Mohammed, Buddah, Confucius. Dat Christus van den beginne was, dat Hij met Israël van de vroegste tijden af in de nauwste betrekking stond, wordt ontkend. 't Wordt ons niet gezegd, hoe en waarom, – maar geheel plotseling is het menschelijk geslacht met Christus op die hoogte, waar het vroom bewustzijn het toppunt van volmaaktheid bereikt heeft. De toeleg van Schleiermacher was echter, de hoogten, waarop eertijds de Apostelen en vroeger reeds de Profeten stonden, te slechten, en het Goddelijke tot het alledaagsche, menschelijke te verlagen. Men verlaagde den buitengewonen staat der Apostelen tot het gewoon menschelijk peil. Zooals zij waren, zijn ook wij. Van den anderen kant vulde men de dalen en de diepten aan, dat is, men verheerlijkte en verhief den staat van den gewonen mensch. Wij zijn allen broeders, de één zoowel als de ander; hetgeen de één gevoelt, gevoelt de ander. Zoo verkreeg men eene effene vlakte. Het Goddelijke werd tot het menschelijke verlaagd, en het menschelijke werd tot het Goddelijke verheven. En zoo kon dan Schleiermacher eindelijk op de Profeten en de Apostelen als op geestverwanten heenwijzen.

Hij zegt: Het godsdienstig bewustzijn van deze menschen schonk ons den godsdienst. Van God, den Gever aller goede gaven, den vrijen, persoonlijken Oorsprong der schepping en der openbaring was er, helaas! al zeer weinig sprake. De mensch leefde, – dit was de hoofdzaak. Aan de menschheid werd nu die godsdienstige genius Christus, in Wien zich op geheel bijzondere wijze de Godheid vereenigt met de menschelijke natuur, ten hoofd gesteld. Christus is het beeld van de zondeloze menschheid, van de met God vereende ziel. De menschheid wordt in Christus op den troon geplaatst. De kunstgreep was eenvoudig deze, dat de menschheid als een voortlopende keten voorgesteld wordt, aan wier begin Christus staat. Hoe nu deze keten zonder aanknooping in het verleden tot ons gekomen in, met andere woorden, dat deze keten geene verbindingsschakelen heeft in den tijd vóór Christus, daarover bekommert hij zich niet. Christus is het beeld van de zondeloze men-

schheid, het Ideaal, dat werkelijkheid verkreeg. In Hem is de idee van de gemeenschap Gods met den mensch in haar geheelen omvang aan het licht gebracht. Hetgeen nu in Christus oorspronkelijk was, het reine Godsbewustzijn, dat moet door den Christen door navolging van Christus verkregen worden. Christus gaf den eersten stoot. Hij is de oorsprong. Maar die Hem navolgen, de Christenen, hebben dezelfde bekwaamheid om vroom te zijn, vrome gedachten te hebben, zich één te gevoelen met een onbepaald iets, 't welk God genaamd wordt, verder om alle belemmeringen der zonde, alle lusteloosheid te overwinnen, om met de Godheid in één te smelten. Christus heeft dit eerst gedaan; Hij heeft tusschen den mensch en gene onbepaalde wereld van het eeuwige, van het Goddelijke, eene meer gemakkelijke verbinding daargesteld. De bedoeling van dit alles is, de Openbaring van hare objectiviteit te berooven, en de oorspronkelijke bron, Gods Woord en Zijne persoonlijke Openbaring tot eene secundaire bron te maken. Het vroom bewustzijn van den mensch stelt Schleiermacher vóór en boven de Schrift; het doet zich gelden allereerst in Christus, maar dan ook in de Apostelen en ten laatste in alle Christenen. Als nu de Schrift tot den mensch zegt: „Dit hebt gij voor waar aan te nemen, dit hebt gij te gelooven“, dan stopt de mensch zijne ooren toe en zegt: „'t Is mij alreede bekend, laat mij begaan, laat mij eerst spreken en uit mijn zelfbewustzijn putten, en spreekt gij daarna“. Hetgeen de Goddelijke Openbaring nieuws zou kunnen brengen, is in den grond der zaak niet nieuw, maar was reeds, wat zijn oorsprong betreft, in de menschelijke natuur aanwezig. Het zijn gedachten, die zich de mensch over God en de Goddelijke dingen gevormd heeft; eerst in Christus, daarna in de Apostelen, en dan in ons. De waarheid ligt niet buiten ons in eene als geloofwaardig zich voordoende Openbaring, maar in ons gevoel. Alle leerstukken der Dogmatiek worden daarnaar beoordeeld, of zij met ons gevoel overeenkomen, of zij voor ons gevoel niets stuitends hebben. Kortom: het menschelijk vrome bewustzijn is de deur, waardoor de Goddelijke gedachten haar intocht in deze wereld houden. Al wat in de Heilige Schrift zich als Goddelijk voordoet, moet voor deze rechtbank van het vrome bewustzijn verschijnen, en zijn recht om te bestaan aanwijzen; het mag aan het vrome gevoel van het individu geen aanstoot geven. Zoodoende wordt het Goddelijke verminkt en in het menschelijke veranderd: het zijn niets dan ijdele kunsten! – 't Staat echter te bewijzen, of er wezenlijk in het hart van den mensch zulk een toevluchtsoord te vinden is, waarin de Goddelijke waarheid zich bergen kan, nadat men haar van haren grond en steun in de Heilige Schrift beroofd heeft! Welaan! onderzoek uw hart, ontleed het, hoe gij ook wilt, – in ons is er geen vroom bewustzijn te vinden, dat ons over God, over den mensch, over de verlossing, over de heiliging etc. nauwkeurige mededeelingen doet.

Kan men iemand, hem op de manier van Socrates ondervragende, mededeelingen ontlokken omtrent den godsdienst, als men hem niet te voren met den inhoud, de materie zelve bekend gemaakt heeft? Dit is tegen alle regelen van het gezond onderwijs. Is het dan iets natuurlijks, iets, dat vanzelf spreekt, dat de mensch een zondaar is, dat hij in zonden ontvangen en geboren is, dat hij de rechtvaardigmaking door Christus van noode heeft? Voorzeker neen! met alle kunstgrepen ter wereld laat zich niet bewijzen, dat een zoogenaamd christelijk bewustzijn, buiten en boven de Heilige Schrift staande, in het hart aanwezig is. In 't kort, het is eene schreiende dwaling, dat men zich op het menschelijk bewustzijn, op dit in allerlei kleuren spelend kaleidoskoop, waagt te beroepen.

De zaak is eenvoudig zoo gesteld: daargelaten, wat wij van een natuurlijk Godsbegrip als menschen met ons dragen, is al hetgeen wij buiten dit natuurlijk begrip om, bezitten een echo der Openbaring, een residuum van een langdurig bezig-zijn des menschen met den godsdienst, in één woord iets, dat men ontvangen heeft. Wanneer het echter ontvangen is, hoe zouden wij ons dan beroemen, alsof wij het niet ontvangen hadden, alsof wij het zouden kunnen gebruiken tegen Hem, Die het ons geschonken heeft, tegen God? Het bestaan van zulk een Christelijk bewustzijn buiten en boven de

Heilige Schrift, en dat beled zou moeten zijn met een gebiedend gezag, kan niet bewezen worden, Maar ook de Christelijke Gemeente van alle eeuwen, inzonderheid de Apostelen zelven, kunnen zoodanig een bewustzijn niet gekend hebben, want in dat geval zou de geheele ontwikkeling van het Christendom eene andere gedaante vertoonen.

Indien alles op het bewustzijn van de Christenen ware aangekomen, dan zou ten slotte het roomsch-katholiek begrip van traditie in zijn volste recht zijn. Immers in de roomsch-katholieke traditie ontwaren wij de voortbrengselen van een bewustzijn, dat zich boven de Heilige Schrift plaatst. Hier vinden wij de verdichtselen der menschelijke fantasie gebracht tot een stelsel, dat eene halve wereld in den afgrond van het bijgeloof stortte, totdat God in Zijne ontferming de Hervormers verwekte. Het eerste, wat deze Hervormers deden, was, dat zij het Woord Gods tot hunnen eenigen leidsman verkozen, en zich van alle spooksels en wangestalten der menschelijke fantasie, der rede, kortom van het bovendrijvend Christelijk bewustzijn ontdeden. Deze mannen trad het Christelijk bewustzijn hunner tijdgenooten vijandig tegen, maar zij bleven overwinnaars, door zich vast te klemmen aan de Openbaring, aan hetgeen geschreven staat. Zij veroordeelden als dwaling, dat men de Schriftverklaring afhankelijk stelde van het Christelijk-kerkelijk bewustzijn, en beriepen zich op hun beter ingelicht, namelijk door de Heilige Schrift verlicht geloofsbewustzijn. Dit toch is alleen de rechte weg, dat men tot de bron teruggaat en uit de bron het leven put, niet echter, dat men door het inmengen van subjectieve meeningen de bron verontreinigt. Ook in het Nieuwe Testament lezen wij niets van een overheerschend Christelijk bewustzijn. In dat geval zouden Christus en de Apostelen zeer verkeerd gehandeld hebben door zich steeds op het Woord der Schrift te beroepen, in plaats van het hen drijvend bewustzijn te doen gelden. Gewisselijk, met hun bewustzijn waren zij bij Joden en Heidenen te kort gekomen. Maar dewijl zij met het Woord der Schrift te velde trokken, zoo kon noch Jerusalem, noch Rome voor hun woord blijven staan. Met het zwaard: „daar staat geschreven“ hebben zij de wereld veroverd! Indien de discipelen in der waarheid in hun bewustzijn zóó van het Woord des Heeren Jesus doordrongen waren geweest, dat wij nog heden van *hun* geestdrift voor Jesus *ons* geloof zouden hebben af te leiden, dan zouden zij zich gedurende hun leven geheel anders hebben moeten gedragen. Hoe konden zij dan Jesus zoo dikwijls verkeerd verstaan? (b. v. Mark. 8:15-21.) Vanwaar die twijfel aan Zijne macht om te helpen, vanwaar die ongeloovigheid aan Zijne opstanding? Hun bewustzijn van Jesus was niet zoo helder en alles doordringend, dat dit de bron zou hebben kunnen zijn van de geschiedenis van Jesus. De Heilige Schrift van het Oude Testament, aan welke God door teekenen en wonderen getuigenis gaf, was noodig, om hun wankelend bewustzijn gedurig te versterken en hun verduisterd verstand te verlichten. Dus niet het bewustzijn der Apostelen schonk ons eenen Verlosser en Heiland der wereld, Die opgestaan is uit de dooden, maar 1° de krachten en wonderen en teekenen zelve, die God door Zijnen Zoon gedaan heeft in 't midden Zijns volks; 2° de Heilige Schrift van het Oude Testament, met behulp waarvan de Heilige Geest hun alles indachtig maakte en hun wankelend geloof versterkte. De discipelen werden bij hunne uitspraken over Christus geleid en gesteund door de Heilige Schrift, dat het alzo geschreven staat en alzo heeft moeten vervuld worden. Vergelijk Joh. 2:22: „En zij geloofden de Schrift“, – dit is het eerste; dan volgt: „En het woord, dat Jesus gesproken had“. Het licht kwam van boven en ontmoette geenszins halverwege een van beneden komend licht van het Christelijk bewustzijn, waarmee het dan vereend zou stralen; neen: „Het licht schijnt in de duisternis, en de duisternis heeft hetzelfde niet begrepen.“ (Joh. 1:5.) „Zoovelen het aangenomen hebben, dien heeft het macht gegeven kinderen Gods te worden“. Doch over het algemeen werd het verworpen, daaraan verandert geen Schleiermacher iets. Het is derhalve een groot misbruik, dat Schleiermacher van het woord „religieus gevoel“ maakt, en ten hoogste is het te betreuren, dat een begrip, zoo zonder inhoud, zoo ijl en ledig, het on-

derwerp is geworden, om hetwelk allerhande resten der Goddelijke Openbaring zich moeten kristalliseeren. Evenwel, Schleiermacher wordt nog overtroffen.

Erger dan van Schleiermacher is het drijven van het Rationalisme, vooral in zijn nieuwsten vorm. Wij bedoelen de Tübinger school, wier verst voortgerukte voorposten, D. F. Strauss, verder A. E. Biederman en H. Lang („Versuch einer christlichen Dogmatik“) zijn. Bij Schleiermacher was het ten minste nog de bedoeling, den Christelijken godsdienst tegen de aanvallen van de rede te beveiligen, toen hij zijn „Christelijk bewustzijn“ in het leven riep. Schleiermacher wilde den godsdienst uit de handen van zijne verachters redden, door hem te brengen op een hem in het bijzonder toebehoorend gebied; hij wilde hem eene schuilplaats in het binnenste van den mensch aanwijzen, waar hij stil zou kunnen voortleven. De onverstandige ijveraars voor de heerschappij der rede daarentegen, de rationalisten en naturalisten, spotten met alle geschiedenis en ervaring; zij drijven het hoe langer hoe erger. De wijsheid van weleer, bij welke Staat, Kerk en familie zich wél bevonden, moet dwaasheid heeten. Deze wijsgeeren moeten de waarheid nog eerst uitvinden. Zij verkoeren in den waan, zich van de vroegere bekrompenheid te kunnen losmaken, door een standpunt boven de partijën, een zoogenaamd absoluut standpunt in te nemen. Hier echter geldt bovenal: $\delta\varsigma\ \mu\omicron\iota\ \mu\omicron\upsilon\ \sigma\tau\acute{\omega}$, d. w. z.: geef mij grond onder de voeten, waar ik staan kan! Want waar moet zich de menschelijke rede plaatsen, om over de verhouding van God tot den mensch, over de Goddelijke dingen een oordeel uit te spreken? Dan moest men immers zijn standpunt boven deze dingen ingenomen hebben. Waar is echter zulk een? Hoe verheft zich de menschelijke geest boven zichzelf en boven God, om over de raadsels, die hem omringen, te oordeelen en te beslissen, anders dan door zelfbedrog? – Het Rationalisme heeft twee fasen doorlopen. In de eerste, die in de vorige eeuw begon, bleef nog het bestaan van God uitgangspunt, om tot de kennis van de wereld en den mensch te geraken. Toen ondernam men nog eene ontdekkingsreis naar de gindsche wereld, hoewel men daarbij deze wereld naar zijn eigen klein begrip opnieuw organiseerde en alles veranderde, alles bestreek met de grijze verf van zijn beperkt verstand. Het Rationalisme in dezen vorm heeft echter opgehouden eene macht te zijn en is eene antiquiteit geworden. Er is echter eene tweede fase van het Rationalisme, namelijk het filosofische Rationalisme in den strengsten zin des woords. Daarbij onderzoekt men alleen nog het binnenste van den mensch, maakt echter geene ontdekkingsreizen meer in de bovenzinnelijke sfeer, en behelpt zich zonder eene objectieve Godheid, zonder het objectieve Woord des Heeren. In den nieuweren tijd wist de Hegeliaansche filosofie het daarheen te brengen, dat zekere theologie zonder meer den geest, het menschelijk „Ik“ tot god verhief. De Godheid komt in den mensch tot bewustheid. Het denken van God is identisch met het denken van den wijsgeer. Er is maar ééne haardstede, maar één lichtend punt, dat is de geest; al het andere is niet geest, en het neemt slechts voor zoo ver deel aan den geest, als het zich door den geest laat assimileeren. Ja gewis, nu valt de zaak wel gemakkelijk, nu kan men achter de raadsels van het heelal komen, nu heeft men het in zijne hand de vragen te stellen en ook te beantwoorden. De autonoom geworden geest stelt de vragen aanstonds zoo, dat het niet moeilijk is het antwoord te geven. Het kritiekste van alle moeilijkheden heeft hij reeds te voren weggenomen. Hij trekt om de vestingen heen, zonder ze in te nemen.

Dat Jesus werkelijk geleefd heeft, zooals Lukas in zijn Boek aan Theophilus en Paulus 1 Cor. 15:1 vv. ons berichten, dat men Hem als een God lofzangen heeft toegezongen, gelijk Plinius aan Trajanus schrijft, – dit laat men stillekens ter zijde liggen en bouwt zich eene eigene verschanste legerplaats, zonder te vragen, of het ook mogelijk is, haar van levensmiddelen te voorzien. De absolute wijsgeer is met zijnen geest overal, voor en achter. Men oefent zich, zooals de kinderen in vragen en antwoorden. Naar het antwoord, dat men wenscht te verkrijgen, is reeds de vraag gesteld. Gij

vraagt naar Christus? Wij moeten eerst zien, wat de mensch is, en wat voor een Christus de mensch wil en kan hebben. Dienovereenkomstig, al naar dat de mensch eenen Christus meent te behoeven, wordt nu in het antwoord bepaald, wat en wie de Christus is. De geest is voor en achter, hij brengt de dingen tot aanzijn; alle dingen bestaan slechts voor zoover zij uit den moederschoot des geestes, onder assistentie van den filosoof, *overeenkomstig de wetten der kunst*, zijn te voorschijn gebracht. Met het geringste en het grootste handelt men op dezelfde wijze. De geschiedkundige feiten der Evangeliën lost men in rede-waarheden op. B. v. op deze wijze: In Christus is het heil verschenen, echter niet geschiedkundig verwezenlijkt, – dit kan niet, maar wel is Christus ons een voorbeeld. De tegenwoordigheid van God in den mensch alsmede de verwerkelijking van de hoogste bestemming van den mensch, dat was in Christus te aanschouwen. Hij is een der eerste van alle Goddelijke genieën. De nauwste betrekking, die er tusschen God en den mensch wezen moet, is door Christus handtastelijk voor oogen gesteld. Aspiratiën van den menschelijken geest zijn het, die in Christus het eerst gerealiseerd worden, om zoo te zeggen een eerst symbool, eene eerste oplossing van het probleem vinden, en die daarna in ons verder behooren vervuld en verwerkelijkt te worden. De feiten, in de Evangeliën vermeld, worden tot mythen en symbolen gemaakt, terwijl het den onderzoekers alleen te doen is om de idee, die in de verhalen eene uitdrukking gevonden heeft. Er heeft eene soort van verbrandingsproces plaats van het stoffelijk lichaam, waarin de Evangeliegeschiedenis zich kleedt, ten einde de ziel, de idee, te behouden. Met zulk een distilleering van het godsdienstig begrip hebben wij niets te maken. Het is het uiterste, wat de geëmancipeerde filosofeerende menschelijke rede tot nu toe heeft tot stand gebracht. Gij ziet, men plaatst zich boven de Goddelijke dingen, terwijl men zich er onder behoorde te stellen. Men vereenzelvigd den menschelijken geest met den Goddelijken, het schepsel met zijnen Schepper. „Gij zult als God wezen, kennende het goed en het kwaad,“ hoe zien wij dit alsnu in deze philosophische school op eene ontzettende wijze verwezenlijkt! In waarheid, men heeft niet geschroomd zich in de plaats van God te stellen. God is ter zijde gedrongen, en alleen het menschelijk „Ik“ is overgebleven en tot God geworden. Het Rationalisme is daarmede geëindigd, dat het tot Egoïsme geworden is, tot een uitsluitend vragen naar het „Ik“ en alles, wat het „Ik“ betreft. Hegel en de school van Baur, met die discipelen, die de consequenties het verst trekken, als b. v. D. F. Strauss, doen ons het eigenlijk wezen van het Rationalisme kennen. D. F. Strauss heeft in zijne Geloofsleer het Christendom van zijne verhevene gedachten beroofd en het gereduceerd tot een restant van de dorste soort; verlaagd heeft hij het, als geene ideeën meer behelzende. Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus, d. w. z. de berg heeft eene muis gebaard! Hij miskent ten volle het leven, dat in deze ideeën heerscht, en maakt de ontwikkeling der Christelijke dogmen afhankelijk van eene menigte accidenteele dingen, die niets bewijzen van wat te bewijzen valt. Al zijn doen is ijdel goochelspel!

§ 4. Het Christendom bevredigt de godsdienstige behoeften der menschheid.

De godsdienst, die wij belijden, is de christelijke. Wij belijden deze religie, veronderstellende, dat zij de alleen ware onder al de overigen is. Reeds in den beginne getuigde zij dit te willen zijn. Christus zegt: „Ik ben de weg en de waarheid en het leven“ (Joh. 14:6); en Gal. 1:8 zegt de Apostel in Goddelijke verzekerdheid: „Al ware het ook, dat wij of een engel uit den hemel u een Evangelie verkondigde, buiten hetgeen wij u verkondigd hebben, die zij vervloekt.“ Nog voortdurend laat de christelijke godsdienst deze zijne aanspraak gelden. Trouwens het Christendom zou zichzelf prijsgeven, indien het aan andere godsdiensten gelijk recht van bestaan zou toekennen. Omdat het echter de volmaakte godsdienst is, moet het alle andere kunnen overbodig maken en alle godsdienstige behoeften van den mensch bevredigen. Daarom wenschen wij aan te toonen, hoe de godsdienstige vra-

gen der geheele menschheid in het Christendom hare beantwoording vinden, hoe aan het hijgend verlangen van het menschenhart daarin voldaan wordt, en dat er geene godsdienstige behoeften bestaan, die niet in het Christendom bevrediging erlangen. Vragen wij vooreerst, onder welk algemeen begrip in den grond der zaak de stemming van het menschelijk hart zich laat brengen. Het is de diepgevoelde behoefte aan bevrediging. Er is eene onmetelijke leegte in het binnenste van het menschelijk hart, die vervulling eischt. Hooren wij slechts den Apostel, hoe hij zich over deze gesteldheid van den mensch uitlaat. Rom. 8:19,20,21 zegt hij: „Want het schepsel, als met opgestoken hoofde, verwacht de openbaring der kinderen Gods. Want het schepsel is der ijdelheid onderworpen, niet gewillig, maar om Diens wil, Die het der ijdelheid onderworpen heeft; op hoop, dat ook het schepsel zelf zal vrijgemaakt worden van de dienstbaarheid der verderfenis, tot de vrijheid der heerlijkheid der kinderen Gods.“ Ziedaar in korte woorden het standpunt, waarop ook wij staan, u aangewezen. Slaan wij een blik rondom ons in de wereld, dan zien wij de menschen naar het apostolisch woord: „aan de ijdelheid onderworpen“. Van nature worstelen en streven wij naar iets beters, naar iets, dat bevredigt; er is een verlangen in ons, een tasten naar een vasten grond onder de voeten. Aan dit verlangen willen wij menschen tot elken prijs voldoening verschaffen, want het schepsel is niet gaarne aan zulk eenen toestand der ijdelheid onderworpen; het gevoelt zich onvoldaan onder dit juk der ijdelheid, het verlangt van dit juk bevrijd te worden. Het gevoelt zich beklemd in dit aangeboren ijdele wezen, het benijdt dengene, die de rust zegt gevonden te hebben. Al zegt ook het sceptische verstand van onzen tegenstander: „Zij bidden eenen onbekenden God aan“, toch is er in den mensch een inwendig gevoel, dat hem bestraft en met huivering vervult. Er is in de gansche redelijke schepping een verlangen naar eene hoogere macht, die ons beschermend mocht omgeven. Het gevoel van de ijdelheid van dit aardsche wezen en leven houdt ons allen als gebonden. God Zelf echter is het, Die het schepsel onder deze ijdelheid besloten heeft, gelijk geschreven staat: „op hoop“. Het schepsel moet tot de vrijheid der kinderen Gods, tot den staat der vrijheid komen, maar niet door eigen wil en kracht, maar door de prediking der Apostelen, door de leer van Christus. Tot zoolang dus, totdat deze prediking met kracht komt, wacht het schepsel reikhalzend zoodanige openbaring van iets nieuws af. Met opgestoken hoofde ziet het uit naar dit toppunt van zijn leven; rusteloos vraagt het: „Wanneer zal die tijd gekomen zijn?“ De schoonste verzen der poëten, de schoonste woorden der groote treurspeldichters zijn zulke roepstemmen, geboren uit het reikhalzend verlangen, gelijk wij het bij den Profeet terugvinden: „Wachter, wat is er van den nacht?“ (Jes. 21:11). Inderdaad deze behoefte aan volle en blijvende bevrediging heeft nergens elders algeheele voldoening gevonden, dan in het Christendom.

Laat ons een blik werpen op de voornaamste godsdiensten van het Heidendom. De Indiërs hooren wij zeggen: „Vergeet uzelfen geheel en al“. Het Brahmanisme raadt zijnen volgelingen een proces van zelfvernietiging aan, om langs dien weg zoo spoedig mogelijk aan zichzelf te ontvlieden, en in het Brahma, in het oneindige zijn, over te gaan. Dezelfde leer verkondigt het Buddhisme, met dit onderscheid, dat aan den mensch geraden wordt, zich in het „niet“ op te lossen. De Nirwana is het opgaan in het niet. Het Parsisme, een meer practisch systeem dan het voorgaande, beveelt goede werken aan, opdat men het leger van den goeden God versterke en het leger van den booze verzwakke. De Joden en de Mohammedanen bevelen op gelijke wijze goede werken aan. God staat tegenover hen als de gestrengte Wetgever, tot Wien men langs den ladder der wetsonderhouding moet opklimmen. – Wat waren nu de gevolgen van deze stelsels? Waar is bij hen het geloof, dat wereldoverwinnende werkingen met zich voert? En wat is van de belijders dier godsdiensten geworden? Ach! geheel Azië is één groot moeras, één groote onreine poel geworden, waar nog slechts in de verrotting leven is, waar alleen nog door het ontbindingsproces beweging wordt voortgebracht; ge-

heel Azië is in den grond bedorven, nergens vindt het oog een plek waar het rusten kan. En wat hebben de belijders van zulke niet-christelijke godsdiensten in hunne beste tijden tot stand gebracht? Wie van hunne aanhangers kon ooit zóó warm, zóó waar getuigen als de Christelijke martelaren dit gedaan hebben? Van wie onder hen kan men van zulke werken van offerende en zelfverloochende liefde roemen, als men dit van de ware Christenen doen kan? Wie heeft ooit, ten spijt van allen tegenstand, zoo zijn licht laten schijnen voor de menschen als de Christenen? Welke godsdienst heeft ooit zulk eenen alles beheerschenden invloed op de wereld uitgeoefend? Is niet al hetgeen de wereld beschaving noemt een leengoed van het Christendom? Zijn niet ook de ongeloovige Christenen nog aan die lichtzinnige erfgenamen gelijk, die het goed der vaderen in goddeloosheid doorbrengen? Welke van de andere godsdiensten heeft zich op andere wijze belijders verworven dan door vuur en zwaard, of door natuurlijke vermeerdering en uitbreiding? Welke van deze godsdiensten heeft de geschiktheid om een wereldgodsdienst te zijn? Alleen de Christelijke heeft deze, en wel daarom, wijl hij aan de diepste behoeften van het hart voldaan heeft. Al de vragen, die in het zieleleven zich voordoen, vinden hier hare voldoende oplossing.

De Christelijke godsdienst geeft ons bovenal licht over het genoemde *probleem*, dat de mensch zich zoo onbevredigd gevoelt, dat het schepsel zuchtend uitziet naar iets beters, naar „de openbaring der kinderen Gods“. Er heeft – zoo leert ons de Christelijke godsdienst – in den beginne der wereld een afval plaats gehad; hij aanvaardt dus dien toestand van onvrede en verterend verlangen niet maar zoo oppervlakkig, maar hij verklaart ons dien; hij toont ons den oorspronkelijken toestand, de onschuld van het paradijs, aan als den wettigen staat, waaruit de mensch gevallen is, om van toen af der ijdelheid, d. i. der wetteloosheid, onderworpen te zijn.

Hier wordt ons de oplossing gegeven van dat *probleem*, dat de Apostel ons voorlegt, het antwoord op de vraag, waarom de mensch zoo onrustig is, totdat hij door God weder tot rust gebracht, d. i. verzoend is met God. Trouwens indien de mensch in den normalen toestand verkeerde, d. i., aan Gods Wet gehoorzaam was, dan zou hij op God wachten, en zich niet zelve met een eigenwillig en voorbarig antwoord tevreden stellen. Hij zou dan geene middelen ter bevrediging opzoeken, om ten laatste zijn leven of in lichtzinnigheid, of in sombere afgetrokkenheid te eindigen. In liefelijke onschuld zou hij zijn leven doorbrengen, maar niet de Godheid vooruitloopen, Haar niet met geweld, gelijk dit in het Heidendom geschiedt, ontrukken, wat bevrediging zou kunnen aanbrengen; hij zou niet, gelijk een Prometheus het vuur van den hemel halen, 't welk door de goden hem was ontzegd.

De Heilige Schrift geeft ons de oplossing van dit raadsel en wel de eenige en voldoende oplossing met ons te wijzen op eenen diepen afval van ons geslacht. Een afval heeft plaats gehad, die niet alleen een oneindig gemis in het menschdom veroorzaakte, maar ook eene onmetelijke schuld en een positief kwaad over hetzelfde bracht. Bekeert u, is derhalve ook het eerste woord, dat Johannes en Christus tot het volk brengen; insgelijks Handelingen 14:15. De Heilige Schrift leert ons, dat de mensch na dezen afval op zichzelf aangewezen werd, (Handelingen 14:16), en dat hij nu de kloof tusschen hem en zijnen God door eigenwillig zich zelf te helpen heeft willen aanvullen. Deze oplossing kent geen der andere godsdiensten op zoo heldere wijze. Immers, wat deze andere godsdiensten van eene gouden eeuw weten te verhalen, dat mist den hoogen ernst en de grondige motiveering van het Bijbelsch bericht. De overgang van de gouden eeuw tot de mindere eeuwen, bij Hesiodus b. v., is niet opgehelderd. Veeleer laten deze mythen het zoo voorkomen, alsof de menscheit eerst een tijdperk der kindschheid, dan van den mannelijken leeftijd en eindelijk van den ouderdom had te doorloopen. Zoo stelt b. v. de *mythe* van Prometheus de zonde als een doorgangspunt tot hogere kennis voor. Dergelijke mythen dragen tot verklaring van het *probleem*, dat ons hier be-

zig houdt, niets bij. In de hoofdzaak komt geene verandering; het schepsel *blijft* immers der ijdelheid onderworpen. Wet en Evangelie *blijven* onbekend. Indien deze ontwikkelingstheorie van de kindschheid, den mannelijken leeftijd en den ouderdom waarheid ware, dan zou er ook een onloochenbare vooruitgang op te merken zijn. Er is echter bij de ontwikkeling der menschheid geenszins eene recht doorgaande lijn waar te nemen, maar integendeel eene lijn, die talloze krommingen vertoont en eindelijk zal vergaan.

Verder hebben alle niet-christelijke godsdiensten wel is waar een bewustzijn van het bestaan van God, van de zonde, van de noodzakelijkheid eener verzoening, van de heiliging; maar geen hunner heeft een juisten maatstaf voor deze kennis. Men neemt wel een aanloop, maar het doel wordt niet bereikt en men weet ten einde niet meer wat men wil.

Wat ten eerste de kennis van God aangaat, zoo is „God“ voor hen of Één met de natuur en hare krachten, of eene veelheid van goden, die zich in de onderscheidene natuurkrachten vertoonen. Het eerste gevoelen vindt men in den Indischen, het tweede in den Griekschen en Romeinschen godsdienst. Of wel „God“ is een wezen, dat een Hem evengelijk wezen naast Zich dulden moet, zooals in het Parsische systeem Ormuzd en Ahriman. Of eindelijk „God“ is eene abstracte éénheid, die met volstrekte ongevoeligheid de machine dezer wereld in beweging brengt, zooals dit uitkomt in de leer van het Mohammedanisme en van het ontaarde Jodendom.

Ten tweede wordt de zonde, het booze, òf verzwakt, òf op dualistische wijze verklaard en als de eeuwige tegenstelling van het goede beschouwd. Overal is het booze (het malum) met het kwade („mala“) dooreen gemengd, en steeds wordt van het booze eene verklaring gegeven, die geen rekening houdt met het begrip van schuld.

Ten derde is ook het begrip der verzoening van den mensch met God in menige voorstellingen bij de Heidenen aanwezig; de offeranden, inzonderheid de menschenoffers, getuigen er van. De goede werken zijn insgelijks een reinigingsmiddel en zoovele trappen om in den hemel te komen. De heiliging eindelijk wordt geheel en al in 's menschen hand gesteld. Het is er om te doen, dat de zonde uit het stoffelijk lichaam, dat den geest gevangen houdt, gebannen worde, of ook dat men zichzelf vergete, door kastijdingen het zinnelijk leven doode en het geestelijke bevordere. Overal is men er op uit, den goeden kern van het slechte omhulsel te ontdoen.

Daarentegen vermag de Christelijke leer, die zich op Gods Woord grondvest, al deze vragen, die zich overal in de menschheid voordoen, op zeer treffende en diepzinnige wijze te beantwoorden.

Alle pogingen, die de niet-christelijke godsdiensten aanwendden, om deze vragen te beantwoorden, worden door onze Christelijke heilsleer allereerst op den rechten weg geleid, ten einde ze tot juiste ontwikkeling en tot een bevredigend resultaat te brengen.

Beginnen wij met het Godsbegrip. Al de boven vermelde gevoelens, welke de Heidenen hebben aangaande God, worden door het Christelijk, namelijk het trinitarisch Godsbegrip, omver geworpen, en iets anders, iets beters wordt daarvoor in de plaats gesteld. Alleen ons Godsbegrip vermijdt aan de ééne zijde de steile antithese van God en wereld, „het Dualisme“, aan de andere zijde de identificering van God en de natuur „het Pantheïsme“.

't Is alleen door ons Godsbegrip, dat wij gevrijwaard zijn voor het verzinken in een dor en traag Deïsme, dat wij ontkomen aan de klip van het Pantheïsme, dat de persoonlijkheid Gods ontkent, en aan de klip van het Dualisme, dat het absolute bestaan van God opheft.

De leer der Triniteit (Drieënhed) waarborgt ons eene wezenlijke gemeenschap Gods en der menschen. Immers eene wet, een kategorische imperatief (Kant) of ook een voorbeeld kan nimmer de brug zijn, waarop God en de mensch elkander ontmoeten. De mensch ziet tegen zoodanig een

brug op en trekt terug, en God zou tot in eeuwigheid moeten wachten, voordat de mensch langs zulk een weg Hem te gemoet zou komen. Waar voorts eene scheiding ontstaat tusschen God en den mensch, ontbreekt het hereenigingsmiddel; de persoonlijke Middelaar Gods en der menschen wordt te vergeefs gezocht in alle stelsels, die de leer der Drieëenheid missen. Deze leer alleen leert ons, hoe God Zichzelven mededeelt, gelijk ook zij alleen ons de heeling van de verwijdering tusschen God en den mensch waarborgt, en aantoon, hoe beiden weer tot elkander komen. Ook het begrip van schepping en openbaring is ondenkbaar en mist den waren steun zonder de triniteitsleer. Laat men deze leer varen, dan is er geene beweging in het Goddelijk Wezen, geen motief om te scheppen, noch om zich aan andere wezens te openbaren. Het zou dan aan het toeval overgelaten zijn, of wel aan de luimige willekeur der Godheid, dat deze de wereld in het aanzijn riep en in eene nadere betrekking tot de schepselen getreden is. Eerst deze leer van de triniteit wijst de motieven aan van de schepping der wereld en van de openbaring Gods. Deze motieven rusten in het diepst van het Goddelijk Wezen. Aanschouwt hier den Vader, die van eeuwigheid den Zoon liefheeft, en met Dezen vereenigd ook in liefde eenen Derden omvat, t. w. den Geest. Deze eeuwige liefdesbetrekking gaat door en uit zich op verscheidene wijzen, zoo bij de schepping als bij de openbaring. Wij hebben dus niet van noode van willekeur in de Godheid te reppen, terwijl ons in haar een inwendig leven aangewezen wordt, waarvan wij de uitwerking in de schepping en de openbaring en vervolgens in de verlossing en de heiligmaking waarnemen. De schepping geschiedt door het Woord Gods, den Logos, de eeuwige Wijsheid. Ons Christelijk leerstelsel beweert, dat God in den beginne den hemel en de aarde schiep, door Zijn Woord, en staat verre boven het verkleinen van God en het verheffen van de wereld, m. a. w. boven alle vermenging van God en de wereld, waaraan de emanatieleer van het pantheïsme mank gaat. De wereld is niet uit Goddelijke bestanddeelen saamgesteld, maar uit niet door het Woord geschapen, en wordt ook voortdurend door datzelfde Woord onderhouden en gedragen. De wereld dringt zichzelf niet zoo aan God op, als dit in de Heidensche systemen het geval is; integendeel gaat het Christelijk leerstelsel van God uit en laat niet toe, dat de wereld Gode Zijne plaats bestrijdt. Zij is alleen iets in het Woord en *door* het Woord (Col. 1:16). Alleen ons Christelijk systeem weet den mensch zijn waar standpunt aan te wijzen. Het schat den mensch steeds en altijd voor hetgeen hij is, namelijk een schepsel, en staat hem nimmer toe van deze plaats te wijken. Uit niet geschapen, heeft de mensch alleen in God zijnen steun. Verlaat hij Gods gebod, dan verliest hij zijnen steun, zijn recht van bestaan, en komt op eene helling te staan, waar alle inspanning zijner krachten hem slechts daartoe dient, om zijn verderf nog grooter te maken, zoo zeer, dat wij met Augustinus moeten zeggen: *virtutes paganorum splendida vitia*.

De Bijbel leert, dat de mensch in het begin der wereld gevallen is, maar wijst tegenover den val aanstonds op een equivalent, een tegenwicht, in het Evangelie Gods, Gen. 3:15. Dus kent de Bijbel het booze zonder het te willen verklaren, zonder het uit het goede te willen afleiden, of als de negatieve pool van het goede te beschouwen, gelijk dit alles bij de oud- en nieuw-Heidensche systemen te huis behoort. Veeleer is het booze voor ons systeem iets, dat tegen het gezonde verstand aandruischt; het is iets, dat alleen uit de Wet Gods wordt erkend en zijn bestaan heeft als overtreding van deze Wet, – en anders niet bestaat. Maar al is dan ook voor dit systeem het ontstaan van het booze iets vreeselijks, wijl tegen de Wet Gods gericht, zoo wordt toch met deze grootheid het raadsel van de geschiedenis en van de ontwikkeling der wereld opgelost. Tegelijkertijd plaatst ons systeem van den beginne aan het Evangelie als het groote aantrekkingspunt in het midden, en dat is het derde, waarop wij onze aandacht hebben te vestigen. De Bijbel en bijgevolg ons Christelijk systeem leert, dat van de zijde der menschen zoo weinig eene verlossing te verwachten was, dat veeleer Gods Zoon in de plaats van den mensch getreden is en diens schuld betaald en diens straf op Zich

genomen heeft. Hij leert ons, dat de mensch, van God gescheiden, door God weder tot God gebracht wordt. En waarlijk deze gedachte is geen bloot verzinsel, geene ledige idee, die als het ware in de lucht zou zweven, en die door menschelijke redeneering zou moeten worden aanbevolen; neen, de verlossing heeft plaats op zuiver geschiedkundigen grond, in een volk, in eene familie van het begin der wereld af. En in de geheele geschiedenis, met welke de Heilige Schrift ons bekend maakt, is dit de eigenlijke kern: het verlossingsplan, te weten de hereeniging van God en den mensch door eenen Middelaar, duidelijk aan het licht te laten treden. In de verlossingen van oudtijds, in de woorden der belofte, die op vervulling wachten, in gedurig nieuwe uitingen van het verlossingsplan heeft de geschiedenis van Israël hare altijd nieuwe uitgangspunten, die haar nieuwe kracht bijzetten, totdat in de volheid des tijds Christus gekomen is, Die hemel en aarde voor de oogen der gansche wereld vereenigde, alle Heidenen daarin betrok en hen aan de goederen dezes volks liet deelnemen. Wat eindelijk de heiliging aangaat, zoo weet de Christelijke leer, dat ook hier God alleen het is, Die de verlossing in ieder individu verwezenlijken kan. Zij wijst op den Geest, Die van den Vader en den Zoon uitgaat, als op den Werkmeester van de heiliging des Christens. De mensch, uit het niet voortgekomen, is niet de auteur van zijne verlossing, maar evenmin de auteur van zijne heiliging. Uit God, door God en tot God (Rom. 11:36), dat is het drievoudig snoer, dat de ziel van elken Christen aan de eeuwigheid verbindt. De vragen, die alle belijders van eenen niet-christelijken godsdienst in hun gemoed omdragen, vinden in het Christendom een bevredigend antwoord. Al wat de Heidenen zich aangematigd hebben en op de wijze der titanen met geweld trachtten te nemen, dat is ons hier op eenen wettigen grond geschonken.

Ons oordeel over de niet-christelijke godsdiensten is daarmede te gelijk uitgesproken. Wel is waar eeren wij en erkennen wij medelijdend het verbeiden, het reikhalzend verlangen van het schepsel: Rom. 8:19,20. Wij zelf weten van zulk een hijgend verlangen te spreken; wij zelf behoo- ren tot dat schepsel; wij zelf zouden reeds lang verteerd zijn, indien niet de inwendige gloed door water van boven uitgebluscht werd. Evenwel kennen wij aan die pogingen der Heidenen geenszins gelijk recht toe; wij kunnen Schleiermacher niet toegeven, dat de Heidenen met evenveel recht als Israël als voorloopers van het Christendom beschouwd moeten worden. De reden is deze: de van God vervreemde Heidenen hebben hun systeem te vroeg afgesloten, en wel ten spijt van de getuigenis des gewetens; zij hebben zich eene theorie opgedrongen, die met de praktijk, en nog meer met de behoeften van den mensch in disharmonie staat. De zijne afgoden slaande Heiden is het beste beeld van de verhouding, die er tusschen de theorie en het leven bestaat. Indien de Heidenen ten minste nog met eenen geopenden mond en bij het kinderlijk vragen waren blijven staan, indien zij niet zelf zich in de duisternis op titanische wijze een licht van kennis hadden aangematigd, dan zou voorzeker de hemel zich geopend en hen met zijne heerlijkheid vervuld hebben. Nu echter werden zij maar al te ras de pleitbezorgers hunner eigene dwaalwegen. Zoo was dan hunne onwetenschap zonde. Zij waren niet die onschuldigen, niet de armen van geest, Matth. 5:8, zooals men hen wel wenscht voor te stellen, om voor de eigene onbeslistheid een praecedent in de geschiedenis te vinden, – neen zij verwarmden zich van lieverlede aan een vuur, dat zij gestolen hadden; zij vonden een vermaak in hunne onzinnige mythen, en waanden, dat zich daaruit wel een draad liet spinnen, ten einde daarmede uit het labyrinth des levens uit te komen. Zij vergoelijkten hunne eigene zonden ondanks den inwendigen brand des gewetens en het zedelijk bankroet, en brachten zoo zichzelf mitsgaders hunne nakomelingen in een steeds toenemend verderf, Rom. 1:24 vv. Dat dus de menschen eene behoefte hebben aan heerlijkheid, aan verandering van hunnen toestand, dit maakt hen niet verwerpelijk, maar dat zij aan deze behoefte gelijk Prometheus op eigen hand bevrediging gaven, dat is het, waarom wij hen, gelijk Paulus die van Athene, Handelingen 17, moeten veroordee-

len. „Hoewel zij God kenden, hebben zij Hem toch niet als God verheerlijkt en Hem gedankt, maar, zich uitgevende voor wijzen, zijn zij dwaas geworden.“ Rom. 1:22 vv. Dat de mensch zich met een „iets“, dat „niets“ is, zoolang heeft opgehouden en zich nog altijd daarmee ophoudt, dit maakt hem schuldig voor God.

Wij kunnen derhalve het Heidendom geenszins als eene voorbereiding van het Christendom laten gelden. Wij kunnen hunne leerstellingen, die zij hebben van het kwade, van de noodzakelijkheid eener verzoening en heiliging volstrekt niet als praemissen in rekening brengen, waaruit het Christendom zou hebben te putten. – Gij zult nu inwerpen, dat bij de Heidenen een honger naar God te bespeuren is. Wel is waar geeft de honger den mensch eenig recht op voedsel, maar toch is niet elk middel geoorloofd tot bevrediging van den honger. Dan zou immers dieverij gewettigd wezen. Maar zijn de Heidenen wezenlijk niets anders dan hongerende zielen? Neen, zij bevredigden hunnen honger, waar zij het konden. Het titanische „help u zelven“ eigenwilligheid, tevredenheid met zichzelf, – dat is het, wat het Heidendom kenmerkt. Hun honger maakt hen niet verwerpelijk; maar aan den anderen kant geeft hun honger, hunne behoefte om bevredigd te worden, hun nog geen recht op de Goddelijke verzadiging en wegneming van dezen honger. God heeft in het begin den menschen gegeven al wat zij nodig hadden, en zal het hun thans wedergeven, maar Hij alleen zal het doen, en op Zijne wijze. En wat Hij wil geven, dat mogen de menschen niet stelen, maar zij moeten wachten en het op het uiterste laten aankomen, of God komen zal om hun te helpen, al dan niet. – Wij zien dus, de Christelijke religie zweeft niet in de lucht, zij staat daar niet als een vreemde, alsof zij b. v. een experiment ware nevens vele anderen, of niets dan een bijzondere vorm op het gebied der godsdiensten. Neen, zij wil de diepste vragen bevredigend beantwoorden; zij is de heerlijkste, de menschelijkste godsdienst, die aan de behoeften van den mensch het meest conform is; zij is de godsdienst der godsdiensten. Dit ware nu eene aanbeveling van het Christendom om subjectieve redenen; er is echter ook eene aanbeveling om objectieve redenen. De voortreffelijkheid van ons Christelijk geloof bestaat daarin, dat de grondslag er van in de openbaring Gods, de eeuwige bron der waarheid, rust. Het Christendom geeft niet alleen een antwoord, dat uit de menschen is voortgekomen, maar brengt ons het antwoord van God, en heeft dus een objectief karakter. De bron van onze religie is eene volmaakte bron, die haar water uit God ontvangt. Dit water is ons overgeleverd door de providentiële leiding en bestiering Gods.

Dit is nu de stelling, die in de Prolegomena verder dient beantwoord te worden: „*De Bijbel is door Gods bestuur ongeschonden tot ons gekomen.*“ Dit staat ons nu te bewijzen.

§ 5. Over den levenden God.

Alle twijfelingen ten aanzien van de waarheid der Heilige Schrift zijn in de oude tijden zoowel als in onze dagen uit de gebrekkige voorstellingen, die men zich van God maakt, voortgekomen. Men maakt zich op goed geluk van God eene voorstelling, men bouwt zich een Godsbegrip op; men stelt eene formule vast, en alles, wat in dat begrip niet past en met die formule niet strookt, wordt als ten eenenmale onbruikbaar verworpen.

Dat echter God het Zichzelven voorbehouden heeft Zich te openbaren en dat wij deze openbaring nog bezitten, aan deze overtuiging houden slechts zeer weinigen consequent vast. Dat in God eene oneindige volheid des levens, eene onberekenbare vrijheid van beweging is – wie hunner, die dit of dat in de Heilige Schrift als Gode niet waardig verwerpen, denkt daaraan? Het ontbreekt, om het in korte woorden samen te vatten, geheel en al aan eene voorstelling van eenen *levenden God*, van eenen God, Die vóór alle dingen, Die onafhankelijk van al het geschapene is; van eenen God, uit Wien en door Wien en tot Wien alle dingen zijn, volgens Rom. 11:36. In den naam „Jehova“ ligt

evenwel reeds ten volle de verklaring, dat God een levend God is en dat Hij van alles onafhankelijk is. Ik zal zijn, die Ik zijn zal – ziet op Mij; verwacht alles van Mij, bij Mij staat alles, wat was, wat is en wat komt. – God Zelf heeft geene geschiedenis, geene levensbeschrijving; Hij beleeft niets, maar overeenkomstig den naam, dien Hij Zichzelf geeft en dien Hij Zelf verklaart, Exod. 3:14, is uit Hem en door Hem en tot Hem alles, wat bestaat. Deze beschouwing des Apostels omtrent God is die, welke door de geheele Schrift loopt. De Schrift spreekt het in het eerste vers van Genesis uit, dat God alle dingen uit Zich heeft laten voortkomen; zij laat ons in het laatste vers der Openbaring van Johannes zien, dat het verlangen der verlostten tot Hem uitgaat, zooals Hij Zich in Zijnen Zoon geopenbaard heeft; want wij vernemen aldaar de stem, die roept: „kom, Heere Jesus.“ En deze Heere Jesus is geen andere dan Hij, Die in het zelfde Hoofdstuk en elders in de Openbaring van Johannes de merkteekenen, ja zelfs den Naam van Jehova draagt. Van God uitgegaan, uit Hem voortgekomen in Genesis 1:1 streeft de kroon der geschapene dingen, de Gemeente van Jesus, naar Jehova, haren Messias, heen. Al wat zich nu tusschen deze beide uiterste polen beweegt, laat zich het best teruggeven door het wordeke *door* Hem. Uit Hem, en *door* Hem en tot Hem zijn alle dingen – dat is de levende formule der Heilige Schrift, volgens welke God het begin, het midden en het einde van alles is.

Iets afdoends heeft tegen deze beschouwing nog geene enkele filosofie kunnen inbrengen; zoomin het materialisme, als het pantheïsme, om van het deïsme maar niet eens te spreken. En hoever brengt het ten slotte de grootste filosoof? Het komt zelfs niet zoover, dat hij ons bewijst, dat het geheel der dingen ongeveer zoo zou kunnen ontstaan zijn, gelijk hij zegt. Want òf de filosoof steunt steeds op onbewezen veronderstellingen en houdt zich bezig met willekeurig uitgedachte wordingsgeschiedenissen van het heelal, òf wel, hij verontschuldigt zich met zijne onwetendheid en laat de vraag, hoe de dingen ontstaan zijn, eenvoudig onbeantwoord.

Het verschuiven der moeilijkheid naar een gebied, waar verder navragen onmogelijk wordt, is de eigenlijke kunst der filosofen, die zich van de openbaring geheel los maken. Zoolang als *zij* het in handen hebben, zoolang als er menschen van huns gelijke geloofd hebben, – wordt het wonder geloochend en alles wat den natuurlijken samenhang der dingen afbreekt wordt ter zijde geworpen. Maar het wonder van het begin, het volstreckte begin van al het bestaan, blijft onuitgevorscht staan; dat is de onbekende grootheid, die zich door geene inspanning des geestes laat wegnemen, – tenzij men den koninklijken weg der openbaring betreedt, – en God als deze grootheid aanneemt.

En aangenomen ook, dat zulk een filosoof zijn inzicht dienomtrent – hoe het raadsel van ons bestaan en van al het bestaande te verklaren is, – voor velen aannemelijk maken kon, zoo is ook daarmede niets gewonnen. Ook zulk een filosofische geest zou het ten hoogste zoover brengen, dat hij aantoonde: *zóó* ongeveer zou het kunnen zijn; maar nooit zou hij *het* bewijs leveren, *dat* het zich nu werkelijk zoo met het ontstaan van het heelal toegedragen had. Men kan immers velerlei heerlijks en volmaakts uitdenken, voor welks werkelijk bestaan evenwel het bewijs ontbreekt. Ons denken doet den dingen geen geweld aan; het schrijft hun nimmer de wetten van hun ontstaan voor. Dit bewijs bestaat juist niet in woorden, maar daarentegen in kracht.

Wij Christenen hebben nu echter dit groote boven de aanhangers van een wijsgeerig stelsel voor, dat wij er niet bij behoeven te blijven staan, dat het wel zoo zou kunnen gesteld zijn met ons aanzijn en met het heelal, maar dat wij het voorrecht hebben te kunnen zeggen: zoo is het. Want gaan wij de Heilige Schrift na, zoo hebben wij een Boek, dat wel uit louter *woorden* bestaat, maar dat tevens zoo gesteld is, dat de uitkomst het bewijs voor de waarheid der woorden levert; dat God het alles spreekt, en gelijk Hij gesproken heeft, geschiedt het; zoo als Hij het gebiedt, staat het er. *Spreken* en *doen geschieden* is bij God niet van elkaar gescheiden, maar het *spreken* waarborgt het *gebeuren*, en

schijnt de daad ook dikwijls eerst laat op het woord te volgen, zoo blijft het er toch bij, dat niets zal onvervuld blijven van hetgeen God gesproken heeft; „het eene noch het andere zal men missen!“ het zal alles geschieden, gelijk Zijn mond het geboden heeft. (Jes. 34:16.)

God de Heere nu, deze God des Bijbels, gelijk Paulus Hem beschrijft, heeft ons de bewijsvoering er voor, dat het er alzoo mee gesteld is, gelijk wij Christenen zingen en zeggen, aan de hand gedaan. God heeft gesproken – en God heeft gehandeld; een woord-bewijs en een zakelijk bewijs hebben wij, dat God de eerste Bewerker van het al is. Zijn spreken en Zijn handelen zijn in de Heilige Schriften ons duidelijk voorgesteld.

Dit mogen wij als een voornaamste kenmerk van den levenden God beschouwen, dat spreken en doen bij Hem één zijn, dat het woord reeds een waarborg is van de daad. Onze God des Bijbels *spreekt* niet alleen, maar Zijn woord bevat reeds de vruchtbare kiem voor de daad; in het woord ligt de daad verborgen. Gaan wij dienomtrent de Heilige Schrift eens na. Wij lezen dan aanstonds bij den aanvang der Heilige Schrift in Genesis 1 herhaalde malen: God sprak en het werd; er zij licht, en er werd licht. En wat het woord toenmaals tot stand gebracht heeft, dat doet het sedert nog altijd. Aan Abraham wordt gezegd, dat zijne vrouw, die onvruchtbaar was, vóór een jaar verlopen zou zijn, baren zou, – en het geschiedde. Aan Mozes wordt door het woord Gods aangezegd, dat hij in Egypte teekenen en wonderen moest doen, – en het gebeurde. Mozes moest de zee met den staf slaan, en zij zou gekleefd worden; – ziedaar, het had plaats. Er wordt door Gods woord spijs in de woestijn beloofd; – en zie, zij werd geschonken. Uit de steenrots komt water te voorschijn door het woord Gods; de Jordaan wordt gedeeld; Jericho's muren storten in; de Kanaänieten worden Israël, het verreweg zwakkere volk, ten buit; – alles geschiedt op het woord Gods. De geschiedenis van Israël in voorspoed en tegenspoed, in al de omstandigheden, wordt aldus door het woord Gods bepaald; Zijn woord is de zuurdeesem, die de menigte des volks bewaart. En evenzeer aan de volken buiten Israëls erve, aan Israëls vijanden, is het woord Gods vervuld geworden; – de Egyptenaren, Babyloniërs, Assyriërs zijn verdwenen, en letterlijk is den Edomieten, Moabieten en Ammonieten overkomen, wat het Woord Gods bij de Profeten over hen uitsprak. (Vergel. Keith, „Getuigenissen voor de vervulling van het profetisch Schriftwoord, als bewijzen voor de betrouwbaarheid deszelven“.)

Eindelijk zijn alle woorden, alle beloftenissen Gods ja en amen geworden in Christus (2 Cor. 1:20.) De Evangelist Mattheüs heeft mede in hoofdzaak de taak gehad om aan te toonen, op welke wijze het Woord Gods in Jesus waarheid geworden is.

Kortom, God, de levende God, heeft niet slechts gesproken maar naast het bewijs in woorden van Zijn bestaan en Zijne werkzaamheid heeft hij dadelijk het bewijs metterdaad gesteld. Wij behoeven op het standpunt van het geloof aan de openbaring ons niet slechts tevreden te stellen met te zeggen: het *zou zoo kunnen zijn*, – maar wij kunnen juichend uitroepen: *het is zoo!* Onze God is de Profeet Zijner daden in het Woord – en de Volbrenger tevens. Hij is levend, – Hij blijft niet halverwege staan, – maar wat Hij in het woord aangevangen heeft, voleindigt Hij metterdaad.

§ 6. Het spreken Gods.

Het kan den opmerkzamen lezer der Heilige Schrift niet ontgaan, dat deze er aanspraak op maakt, Gods Woord te zijn, Ef. 6:17; 1 Petr. 1:23; Col. 3:16; Openb. 1:9. De uitdrukking „Woord Gods“ wordt hier, gelijk ons blijken zal, in den ruimsten zin genomen; evenwel wijst deze uitdrukking op een werkelijk spreken van God heen, waaraan dan de Heilige Schrift haar aanzijn te danken heeft. Dit spreken Gods hebben wij voorts in zijne waarheid en wezenlijkheid te onderzoeken. God

heeft gesproken, dat is het uitgangspunt, van hetwelk wij eerst tot recht verstand van het begrip „Woord Gods“ in het algemeen geraken. Wij herinneren onder de honderden Schriftuurplaatsen aan Gen. 1:1,3; Hebr. 1:1; Rom. 9:15,25; 10:21; 2 Cor. 6:2; 7:18; voorts de vele plaatsen bij Mozes en de Profeten.

Wij zullen er nu niet aan denken om te loochenen, dat dit spreken van God gepast en betamelijk is; immers spreken is eene eenvoudige openbaring des levens; het is eene levensuiting, die wij bij geen denkend, redelijk wezen zouden willen missen; alle met verstand begaafde schepselen streven er naar, om hunne gedachten onder woorden te brengen, want gedachten, die men niet onder woorden zou kunnen brengen, zijn van geen helderen aard. De gedachte wordt eerst door het woord tot volkomenheid gebracht, en nu zou Gode, Dien wij reeds als den levenden God erkend hebben, als Jehova, Die is, Die was en Die komen zal, nu zou dien God het spreken niet toekomen? Zulks in tegenspraak met het duizendvoudig getuigenis der Heilige Schrift te willen loochenen, ware vermetelheid. Waar men Gode den mond zou willen toesluiten, daar heeft men Hem verlaagd tot eenen stommen afgod. Wij zeggen evenwel getroost: Zou Hij, Die den mond gemaakt heeft, niet spreken? Deze ontkenning van den levenden God geschiedt in den jongsten tijd onder fijnere of grovere vormen. Kan God dan spreken? zoo vraagt menig theoloog, van wien men toch wat beters had mogen verwachten. Men maakt groote omwegen, om het spreken Gods te ontduiken, of het als eene kinderachtige inkleeding te beschouwen en een ander begrip voor het Bijbelsche spreken in de plaats te stellen. Zoo tracht o. a. Rothe, in zijn boekske „Zur Dogmatik“, op zijne wijze het onmiddellijk spreken Gods in een middellijk spreken om te zetten, dat is, er wordt niet toegegeven, dat God zoo duidelijk gesproken hoeft, als zulks Mozes en de Profeten verzekeren, maar het heeft alles slechts middellijk plaats gevonden. God grijpt door middel van een bepaald bovennatuurlijk feit in den natuurlijken gang der dingen in, en stelt Zich daarmee zóó dicht bij de menschen, dat Hij ook voor hunne door de zonde verduisterde oogen waarneembaar en aanschouwelijk worden kan; God maakt Zich door een bovennatuurlijk feit voor de menschen waarneembaar. Dat nu noemt Rothe de manifestatie of openbaring Gods. De *manifestatie* gaat dan gepaard met eene inwendige en daarbij rechtstreeksche verlichting en inwerking op het bewustzijn van dengene, die de manifestatie ontvangt; dat heet dan *inspiratie*. Beide factoren, manifestatie en inspiratie, in hunne onverbreekelijke eenheid, vormen de openbaring. Maar, voegt Rothe er bij, de inspiratie, d. i. de verklaring der gebeurtenis, die ons in Gods nabijheid brengt, is slechts bij Christus eene volle en volmaakt gepaste geweest, bij al de anderen niet. Eindelijk dienen de wonderteekenen hiertoe, dat de manifestatie van God recht tastbaar gemaakt wordt.

Daar staat nu evenwel de mensch in den grond der zaak op het oude standpunt; hij is niet veel verder dan hij vóór de openbaring was; het bezwaarlijkste blijft hem nog te doen over. Hij heeft namelijk deze Goddelijke manifestatie, die in den vorm van een feit hare intrede in de wereld doet, eerst nog te verklaren. Nu wordt wel is waar den mensch tot verklaring van zulke feiten eene soort van inspiratie toegestaan; de Bijbelschrijvers ondervonden eene inwendige en rechtstreeksche inwerking; zij ervoeren eene verlichting van hun bewustzijn, maar deze inwerking is zoo weinig volstrekt en volkomen, dat de heilige schrijvers zelve nog niet tot den waren zin der manifestatie doordringen; alleen Christus moet tot hare beteekenis ten volle doorgedrongen zijn. Maar wat nuttigheid geeft ons dat, zoo wij weder van Christus slechts door de Evangelisten en Apostelen kennis verkrijgen, die toch als menschen niet tot den vollen rechten zin der manifestatie doorgedrongen zijn? Bovendien hebben, volgens Rothe, de Apostelen immers van vele dingen eene verkeerde opvatting, zoodat zij telkens door de latere geleerden moeten worden terechtgewezen. Zoo hebben de Apostelen inzonderheid het Oude Testament verkeerd opgevat; hij tracht hun vele dwalingen in de

exegese of uitlegging onder het oog te brengen. Wat nuttigheid geeft het echter, zoo men volmondig de zelfopenbaring Gods in een bovennatuurlijk, eigenaardig, Goddelijk feit verheerlijkt, indien men de uitlegging en de opvatting van dat feit toch weder verwatert! Waar zijn de waarborgen, dat de heilige mannen dat heilig feit ook slechts juist opvatten, als zij bijvoorbeeld bij de verklaring der plaatsen, die den Messias betreffen, het Oude Testament verkeerd begrepen hebben? Kortom, de mensch staat, volgens deze oplossing van het vraagstuk door Rothe, in den grond der zaak op het oude standpunt, waarop hij zich vóór de openbaring bevond; hij is alleen maar wat rijker geworden in onderstellingen en gissingen. Men wordt alras gewaar, dat hetgeen de nieuweren schijnbaar toegegeven hebben: manifestatie, inspiratie, wonderen, – alles tot een week deeg geworden is, waaruit deze geleerden naar goeddunken kneden, wat in hunne kraam te pas komt. Immers daar komt dan de critiek des Bijbels zich aanmelden, die weer het juiste te voorschijn te brengen heeft; kortom: dat, wat ons werkelijk het beeld van Jesus klaar voor oogen stelt, moet eerst nog gevonden worden. 't Is waar, Rothe belooft met veel zelfvertrouwen eenen grooten schat. Maar, wanneer wij, terwijl de nood ons drijft, er begeerig naar vragen, dan klinkt het ons toe: Wij moeten hem eerst nog zoeken, – en wie zal het beleven, dat zulke schatgravers ook werkelijk zulk eene kostelijke parel vinden? De Gemeente van Christus zou, indien zij daarop wachten moest, den hongerdood sterven. De oorzaak, waarom de Heilige Schrift in onze dagen zoo weinig geacht wordt, ligt eenvoudig hierin, dat men uit het oog verliest, dat God gesproken heeft. Het middellijke en eerst in de tweede plaats in aanmerking komende wordt op den voorgrond gesteld, en de *diserta verba Dei* (de uitspraken Gods) moeten slechts eerst ontsloten zijn geworden, ongeveer op de wijze, waarop bij dramatische onderwerpen de dichter eene zekere fabel van elders overneemt en nu, al naar gelang de fabel het toelaat, de hoofdpersonen spreken laat, den dialoog er bij verdicht, dus hun woorden *leent*. Daar stelt men dan den Schepper van 't heelal, den God, Die spreekt, als het ware onder curateele; men staat Hem het woord niet toe. Maar wat zal ons eene heilige geschiedenis baten, als niet het in haar vermelde spreken Gods ook werkelijk eene daadzaak is? Hoe ontbloot van alle waarde komt ons zulk eene geschiedenis voor, indien het in haar voorkomende spreken slechts inkleeding is. Is niet het hart van den Bijbel weggenomen, als de uitspraken Gods er uit weggenomen zijn? En ten slotte, zullen wij niet moeten vragen, of niet dat alles slechts eene verdichting is, geboren uit het streven, om de Heilige Schrift voor hare halve vrienden en geheime verachters aannemelijk te maken? Wordt niet alles met opzet vervluchtigd, in den nevel der subjectiviteit gehuld, opdat zich toch de gewetens niet meer aan het Woord stooten? Voorwaar, de moderne theologen handelen als de Farizeën in Luk. 11:52; zij hebben den sleutel der heilige geschiedenis, het Woord Gods, dat de geschiedenis te voorschijn roept en afbakt, weggenomen, door hunne redematies alles verduisterd, en beletten door hunne verbijsterende woorden en hun schermen met eene geleerdheid, die het verstand streelt, talloos velen om tot recht verstand der heilige geschiedenis te geraken.

Wij evenwel laten ons den sleutel der heilige geschiedenis, het alles ophelderend spreken Gods niet ontnemen; dat spreken staat bij ons vóór alle dingen vast. In de Heilige Schrift is het spreken Gods doorgaans even levendig en wezenlijk voorgesteld als b. v. het spreken van Abraham. Men zou de woorden van Abraham of David even goed middellijk kunnen heeten; men zou ze even goed afgeleid en verdicht kunnen achten, als wat God gesproken heeft. Het spreken Gods tot uitgangspunt nemende, komen wij pas tot de geschiedenis, het feit. Eerst onderwijst ons het spreken, en dan verder de geschiedenis, die de gestaltenis aanneemt, welke beantwoordt aan het Woord des levenden Gods (vergel. Joz. 3:9,10) en altijd terugwijst op hetgeen God gesproken heeft. Heeft niet onder meer de gansche geschiedenis der menschheid hare gestaltenis en hare eigenaardige richting gekregen door dit woord Gods: „Ten dage als gij daarvan eet, zult gij den dood sterven“? (Gen. 2:17.) En

geeft niet ginds het andere woord, dat van het eerste Evangelie, Gen. 3:15, aanleiding, dat in het midden eener afgevallene wereld eene linie van kinderen Gods daar is? Als een zuurdeesem doortrekt dit evangelisch woord de gansche geschiedenis der menschheid. Is niet wijders de aan Abraham, Gen. 12:3, geschonkene belofte het leidend en voortdrijvend beginsel der geschiedenis van Israël geworden? Zijn niet alle woorden Gods tot de Profeten de leidende en werkende factoren der geschiedenis van Christus? Wat moet voor ons dan nu eer vaststaan: dat God gesproken, of dat Hij eene geschiedenis in het aanzijn geroepen heeft, om Zich daardoor zoo dicht mogelijk in de nabijheid der menschen te plaatsen? Kennelijk moet dit vaststaan, als alleen met de waarheid en de toedracht van zaken in de Heilige Schrift strookend, dat God gesproken heeft en dat dienovereenkomstig de heilige geschiedenis is geordend geworden.

Beschouwen wij het spreken van den levenden God nog wat meer van nabij. Wat is het anders dan een verkondigen, een doen kennen Zijner eigene gedachten, en dat verkondigen is voor God van zulk een gewicht, dat Hij het niet beneden Zich geacht heeft, om door den Evangelist Johannes ons te doen weten: „In den beginne was het Woord“. Met dat Woord bedoelt Hij den Zoon Gods, Gods ander Ik. Wanneer nu het Woord Gode genoeg is, om Zijnen eeniggeboren Zoon daarmede te laten aanduiden, welke eene waarde moet Hij daar aan elk Zijner woorden afzonderlijk hechten en inzonderheid aan dat heerlijk samenstel van woorden in het Boek der Heilige Schrift. Kan zulk een door God gesproken woord zijnen klank verloren hebben, gelijk b. v. het woord, dat een mensch tegen eene echo roept, wel ééns klinkt, maar voorts voor altijd verstorven is? Kan een zoo hoog gehouden woord inderdaad eerst door de gewijde schrijvers der Schrift verzonnen en Gode toegedicht zijn?

De Heilige Schrift getuigt van de kracht en de macht van het Woord Gods in Ps. 33:6: „Door het Woord des Heeren zijn de hemelen gemaakt“. Wat is dat voor een woord, dat zulke dingen kan maken? Hij „draagt alle dingen“, zoo luidt het van den Zoon, „door het Woord Zijner kracht“ (Hebr. 1:3), dat wil zeggen: het Woord des Zoons, dat het zoo zijn zal en niet anders, de werking Zijns Woords, is de levensgrond, de grondslag van alles. Evenals een mensch op zijnen schouder eenen zwaren last draagt, alzoo draagt Hij door middel van het Woord Zijns bevels al het bestaande. Voor den materialist rust ten laatste alles op het niets; de Schrift leert ons als laatste steunpunt van alle geschapene dingen het Woord te erkennen. Verder spreekt de Heilige Schrift er ook van, dat het Woord Gods, dat uit Zijnen mond gegaan is, den mensch eenen levensgrond biedt. (Deut. 8:3; Matth. 4:4.) Zoo heeft Mozes veertig dagen en veertig nachten door dat Woord geleefd. (Ex. 14:18; Deut. 9:9.) Petrus verklaart (1 Petr. 1:23) van dat Woord, dat wij wedergeboren zijn door het levende en eeuwig blijvende Woord van God, door een Woord, dat ons van God toekomt; door middel der Heilige Schrift worden wij nieuwe menschen en worden wij in eene eeuwige richting tot God gezet, ja reeds op aarde uit den dood overgezet in het leven. Ook dit is een bewijs voor de gansche eenige kracht dezes Woords, dat door de ervaring van alle eeuwen verzegeld wordt; dat alleen voldoende is, om alle aanvallen op dat Woord te verijdelen. Dat dit Woord Gods, hetgeen Hij wil en bedoelt, doorzet en doet, wat Hem behaagt, dat weten wij uit Jes. 55:11. In Ps. 33:9 wordt het Woord Gods met eene gebiedende, de dingen in 't aanzijn roepende stem vergeleken, waaraan onmiddellijk gevolg gegeven wordt. Dat het Woord Gods met als het ware electricke kracht het inwendige des menschen doordringt, zegt Hebr. 4:13. Het Woord Gods leeft, het is scherper dan eenig tweesnijdend zwaard, het is een goede medicijnmeester, zeer wel vertrouwd met de verborgenheden onzes harten. De macht van dat Woord zien wij ook in de profetieën openbaar worden. Geen Woord des Heeren is op de aarde gevallen (Joz. 21:45; 23:14; 2 Kon. 10:10), dat wil zeggen: het Woord Gods is blijven staan; het heeft alle wisselingen van het vergankelijke leven overleefd en heeft ten slotte

op Gods tijd zijnen inhoud tot gelding gebracht; zoo moesten dan alle omstandigheden zich naar den inhoud van dat Woord richten. Dat geldt van alle voorzeggingen der Profeten. Het Woord Gods streeft, zoolang het niet vervuld is, naar vervulling; het ordent de gebeurtenissen reeds, terwijl het er naar streeft vervuld te worden. (Hak 2:3.) Er wordt hier aan het woord der profetie een snakken, een hijgen, m. a. w. een ijverig begeeren naar vervulling toegekend. Van het Woord Gods luidt het verder, dat het zoet is (Ps. 119:103); eene lamp en een licht op den weg (Vers 105); dat het zeer gelouterd is (Vers 140; Spr. 30:5). Ook wordt het Woord, hetwelk God spreekt, met den hamer vergeleken, die eene steenrots te morzel slaat, en zoo menig steenen hart reeds week gemaakt heeft, of ook met een onweerstaanbaar verterend vuur. (Jer. 5:14; 23:29.)

Omtrent de onvergankelijkheid van dit Woord Gods wordt verklaard, dat hemel en aarde zullen voorbijgaan, maar het Woord Gods geenszins. (Matth. 23:34.) Dat Woord is Geest en leven. (Joh. 6:63.) Het Woord Gods wordt met het zaad vergeleken (Luk. 8:11); evenzeer met den vruchtbaar-makenden regen des hemels, terwijl het niet tevergeefs op de aarde komt, maar uitricht, waartoe God het zendt. (Jes. 55:11.) Er is derhalve volgens de Schrift niets zoo gewichtig, zoo levend, zoo doordringend, zoo onwederstaanbaar als het Woord, dat uit den mond Gods uitgaat, en dat geldt van het Woord, zoowel als het eerst gesproken is, als ook, wanneer het daarna, op schrift gesteld en in de Schrift vervat, door de oogen en de ooren in ons hart daalt. Voor dat laatste, dat namelijk het Woord Gods ook in de Schrift te gelijk levend en krachtig is, getuigt Joh. 5:39.

Naardien wij echter het spreken Gods niet rechtstreeks door middel van onze ooren uit de bladen des Bijbels ons hooren tegenklinken, zoo is nu de vraag, welke waarborg ons gegeven is, dat de redenen Gods juist overgebracht zijn; dat zij evenzóó door God gesproken zijn, als de Schrift ze ons overlevert, en voorts wordt gevraagd, in welke verhouding de velerlei redenen Gods tot het begrip van het Woord Gods staan, dat naar het apostolisch spraakgebruik gelijken omvang heeft als de Bijbel of de Heilige Schrift? Die dubbele vraag vindt hare beantwoording in de goed opgevatte leer van de inspiratie. De inspiratie waarborgt: 1. de echtheid der uitspraken Gods, dat zij namelijk gesproken zijn, zooals de Bijbel ze ons verhaalt; 2. verheft zij de gansche Schriftuur tot den rang van het Woord Gods. De Schrift verschijnt door de haar bijzonder eigene inspiratie in dier voege als een werk Gods en als uit Gods verborgen werkzaamheid te voorschijn gekomen, dat de apostolische benaming van „Woord Gods“ voor de geheele Schrift uiterst doeltreffend is.

§ 7. De Inspiratie.

De inspiratie of de Goddelijke ingeving der Heilige Schrift is de voornaamste en sterkste grondslag voor ons Christelijk geloof, met welken de tot hiertoe bestaande dogmatiek staat of valt. Op het stuk der inspiratie zijn de meeste theologen onzer eeuw van het rechte spoor afgedoold. Men waagt het nauwelijks meer de inspiratie streng vast te houden, en toch geldt juist van haar: *sit ut est, aut non sit, d. w. z. het moet met haar bij het oude blijven of zij valle weg*. Eene inspiratie, die niet het geheel der Heilige Schrift betreft, maar slechts het zoogenaamde wezenlijke, waarbij dan de verdere uitvoering, het minder wezenlijke, aan den menschelijken factor overgelaten wordt, is geene inspiratie meer. Daar wordt die leer verzwakt en hare kracht gebroken. In plaats van Gode toe te dichten, dat Hij iets ten halve gedaan zou hebben en dus Zijn doel niet bereikt heeft, moest men liever de inspiratie kortweg laten vallen. In plaats van den mensch als rechter in hoogste instantie de gapingen te laten aanvullen, welke de Goddelijke inspiratie zou gelaten hebben, en in plaats van door het doen van menschen het stuksgewijze doen Gods te laten voltooiën, geve men liever de inspiratie dadelijk prijs; zij heeft dan toch hare beteekenis verloren. Indien toch de mensch zich vermeet Gods medearbeider te worden, zoo werpt hij zich maar al te spoedig als hoofdbewerker op en maakt hij

Gods werk tot iets bijkomstigs. Hij stelt als het ware eene rechtbank in, die hij Godsbewustzijn of Christelijk bewustzijn, geweten of centraalorgaan des geestes, gevoel voor de innerlijke waarheid of ervaring, bevinding des wedergeborenen noemt, en dan moet het Woord Gods voor deze rechtbank verschijnen, moet zich van allerlei beschuldigingen laten zuiveren, en wat de proef niet doorstaan kan, wordt van zijne bindende kracht ontledigd, en komt buiten de Goddelijke inspiratie te staan.

Op die wijze verkrijgt dan de inspireerende werkzaamheid Gods een fragmentarisch aanzien; zij geldt dan stukken of deelen. En daardoor wordt haar alle waarde ontnomen, want de grens, tot welke zij reikt, wordt door den menschelijken rechter bepaald. In de plaats van een bestendig blazen en werken van den Geest Gods in de Schrift stelt men in het gunstigste geval een werken met tusschenpoosen. Deze tusschenpoos aan te geven, is dan den menschelijken geest overgelaten. Deze neemt daarmee de Goddelijke waarheid onder zijn beheer en handelt er mee naar goedvinden. Is de verheffing van den menschelijken geest tot rechter over de Schrift niet eene nieuwe zegepraal, welke de kennis van goed en kwaad viert? is dat woord; *Gij zult als God zijn*, hier niet andermaal tot treurige waarheid geworden; handelt men niet met hetgeen Gods is openlijk alsof het menschelijk ware; trekt men niet het Goddelijke Woord naar beneden binnen den kring van het algemeen menschelijke woord? En waarop grondt zich ten slotte dit recht, om zoo over de Heilige Schrift te oordeelen en de vierschaar te spannen? Men grondt het op een zeker gevoel voor de waarheid, hetwelk de mensch zich toeschrijft, en dat òf oorspronkelijk in den mensch geworden is, òf door middel der zichtbare Kerk als een erfdeel voortgeplant is (Roomsen-Katholiek). Ook grondt men dit recht op den onafwijsbaren eisch onzer verstandelijke en zedelijke natuur, die met de Heilige Schrift veelszins in tegenspraak zou staan; kortom men bedient zich van eene *petitio principii* (schijngrond, zelf-onbewezen bewijsgrond); men veronderstelt eene rechtbank in het binnenste van den mensch, die tot niets deugt dan om den eigenwil te staven en het Ik tot Koning te maken. Wij moeten ook in dit streven der moderne theologie de zonde van Adam, om God gelijk te willen zijn, erkennen. Deze zonde wordt slechts te gevaarlijker, hoe fijner het gewaad is, dat zij aantrekt, hoe geestelijker zij zich voordoet. Ja, de machthebber en tyran, die naar welgevallen over volkeren beschikt en zich vertoont, als ware hij God, is niet zoo gevaarlijk als deze ontaarde theologen, die met de geestelijke schatten der Christenheid naar welgevallen omspringen, den ankergrond der religie loswoelen, en zulks zonder eenen anderen hechteren grond in de plaats te stellen.

De moderne aanvallen tegen de oud-protestantsche leer der inspiratie worden inzonderheid tegen de stijve en eenigszins doodsche voorstelling dezer leer bij de oude dogmatici gericht. Zij wijzen er op, dat die oude dogmatici, om ten volle zeker te zijn, zich zeer plumpe voorstellingen van de inspiratie maken; zij zouden het begrip van eenen amanuensis (secretaris) ingevoerd hebben; zij zouden van vóórzeggen gesproken hebben: in één woord, de ouden zouden niet tot rust komen, voor zij den Heiligen Geest om zoo te zeggen achter den mensch zagen staan, om dan daarbij nog de hand des schrijvers te besturen. Deze wijze van voorstelling is voorzeker bij de oud-protestantsche dogmatici voorhanden, maar men behoort daaraan niet uitsluitend te blijven hangen om vervolgens zich over die mannen vroolijk te maken. Liever moest men er op uit zijn, om eenen den geest meer bevredigenden vorm van voorstelling te zoeken, maar daarbij, wat die ouden beoogd hebben, trachten te bewaren en hunne goede bedoeling erkennen. Men treft die plumpe voorstelling inzonderheid bij de Lutheranen Quenstedt en Hollaz aan. Quenstedt doet de door de nieuweren met zooveel spot overladen uitspraak, dat de Apostelen slechts ten onrechte auteurs genoemd worden, naardien zij veeleer de *calami Dei* (schrijfpennen Gods) zijn. Daarnaast heeft echter ook hij eene meer geestelijke opvatting der inspiratie, en inderdaad komt hetgeen bij die voorstelling bevreemdend is, meer ten laste van den onbeholpen vorm, dan dat er eene fout in beginsel zou begaan zijn. Is het rechtmatig stre-

ven om zich van de moeilijke zaak eene heldere voorstelling te maken ook niet in den onvolkomen vorm waardig om met dank erkend te worden? De ouden waren er op bedacht om hunnen eenigen troost in leven en in sterven op zulk eene wijze te beveiligen en te verzekeren, terwijl de nieuweren dien vorm voor het linzengerecht van den roem der wereld maar al te gemakkelijk verkoopen.

De gereformeerde dogmatici zijn voorzichtiger wat den vorm der voorstelling betreft. Heidegger hield bij de strengste opvatting der inspiratie nochtans vast, dat de inspireerende Heilige Geest de individualiteit, de persoonlijkheid der auteurs niet uitgewischt heeft; zij waren wel degelijk zelf werkzaam, zij maakten van den hun eigenen stijl gebruik, enz. Nog eenvoudiger gingen de vaders der Gereformeerde Kerk te werk. Noch bij Calvijn noch bij Ursinus treft men zulk eene breed uitgemetene voorstelling van de inspiratie aan; wat zij geven, wordt in bijbelsche woorden ingekleed en dient slechts om den eersten grondslag der leer te leggen.

De inspiratie is ook voor ons, gelijk voor de ouden, niet slechts eene inspiratie van zekere grondgedachten of uitnemende geopenbaarde waarheden, maar zij bestaat in eene bijzondere medewerkszaamheid Gods, die zelfs de enkele woorden niet uitsluit; de inspiratie is niet slechts eene *inspiratio mentalis* (verstandelijke) maar ook eene *verbalis*, eene woordelijke. Dit hoofddogma der oude dogmatici houden wij streng vast en beproeven slechts eene nieuwe, meer levendige voorstelling der oude eerwaardige gedachte te geven. Het staat toch met het orthodoxe leerbegrip in het algemeen zóó geschapen, dat men binnen den omvang er van niets nieuws kan uitvinden, maar ten hoogste eene nieuwe uitdrukking der oude orthodoxe waarheid in staat is te geven. Zoo zal dan ons onderzoek al dadelijk tot het inzicht leiden, dat de Belijdenisschriften met alle recht zeggen: de kanonieke Schriften zijn het Woord Gods zelf. (Conf. Helvet. II, 1.)

De heilige schrijvers kunnen niet zonder meer *calami*, schrijfpennen des Geestes Gods genoemd worden; om dat te zijn, zou hunne gansche werkzaamheid en hun doen eene andere gedaante moeten hebben. Dan zouden in de Schrift de redenen Gods tot eenen Mozes, Jesaia, Jeremia en het daarop volgende neerschrijven van het gehoorde door deze mannen niet, wat den tijd betreft, zoozeer verschillen, als in werkelijkheid het geval is. Letten wij er slechts op, hoe b. v. in Jer. 36:3,4 het spreken Gods onderscheiden wordt van het opschrijven der profetische redenen. In Vers 32 ontwaaren wij, dat Jeremia, nadat zijn eerste Boek door den koning in toorn verscheurd geworden was, nogmaals den schrijver Baruch hetzelfde liet opschrijven en buitendien nog veel meer redenen dan te voren. Deze gang van zaken is zeer leerrijk. God spreekt tot de Profeten in bepaalde oogenblikken van hun veelbewogen leven, en eerst later stellen zij het op schrift, somtijds op uitdrukkelijk bevel Gods; ook Mozes handelde blijkbaar zoo, en verder Jesaia. Wat de redenen Gods, het voornaamste voorwerp en het grondstuk der Heilige Schrift betreft, zoo werden deze redenen niet onverwijld opgeteekend op het oogenblik, dat God ze hooren deed. De schrijver der Schrift was geen snelschrijver; hij stond veeleer in het midden des levens; hij stond als medehandlend en met het volk medelijdend persoon tegenover zijnen God, en was dienovereenkomstig niet ten volle neutraal of onzijdig, zoodat hij slechts hemelsche boodschappen voor het volk zou hebben ontvangen, die niet hem allereerst op het diepst bewogen en ontroerd zouden hebben. Eerst later, als de zorg voor het volgende geslacht zich gelden deed, waren deze mannen er op bedacht, om het Woord Gods ook door middel van het schrift vast te houden. Sprak God hun alsdan alle redenen nog eens voor? Indien dat de juiste voorstelling ware, waarom zou zij ons dan niet bij Jeremia op die aangehaalde plaats medegedeeld worden zijn? Daar evenwel zegt Jeremia voor, en Baruch schrijft; ja bij eene herhaling der schriftelijke opteekening voegt Jeremia op gansch menschelijke wijze er nog een aantal redenen bij. Wij moeten dus overeenkomstig het opgemerkte twee bedrijven bij de inspiratie onderscheiden, die tot het ontstaan onzer Boeken behooren: het eerste is het van God uitgaand woord,

dat gedurende het leven der mannen Gods uitgesproken wordt; het tweede bestaat in het schriftelijk uitwerken of teruggeven van het te voren gehoorde.

Nu is echter reeds dadelijk bij het eerste bedrijf de inspiratie geen overstorten als in eenen trechter, maar ook daar reeds een instorten in den geest. Beschouwen wij eens die inspireerende werkzaamheid Gods in het leven der Profeten, voor zooverre ons de Schrift daaromtrent aanwijzingen geeft. Daar hooren wij bij Jesaia (Hoofdst. 5:9; 22:14), dat Jehova's woord in zijne ooren gekomen is; hij hoort woorden; zij zijn in zijn binnenste gekomen, zonder dat hij weet hoe; een ander zou ongetwijfeld niets vernomen hebben. Het woord kwam niet zoozeer van buiten tot hem, maar het steeg *in hem* op; het geluid der woorden werd echter in zijne ooren verneembaar. Op deze wijze hebben wij ons het spreken Gods met de Profeten wel meest voor te stellen. Dat spreken Gods was volkomen duidelijk, maar ging toch altijd van eenen onzichtbaren God uit; het werd hun toegefluis- terd: vergelijk het herhaalde *neum Jehova* („spreekt de Heere“), hetwelk naar zijne grondbeteekenis het zacht gefluisterde, het ingeblazene of geïnspireerde aanduidt en ons uitnemend de wijze aangeeft, waarop God Zich verstaanbaar maakte. In elk geval was dit spreken geene zaak der dagelijksche ervaring en der uiterlijke waarneming, maar het bleef voor rekening van den mensch, die zulks hoorde; want het punt van uitgang der gehoorde woorden nam niemand met de zintuigen des lichaams waar. In andere gevallen liet Jehova ook langs den weg van het visioen, het gezicht in geestverrukking, Zijn Woord tot de Profeten komen. Zie Zach. 4:1. Hier wordt de Profeet door den Engel des Heeren in eenen toestand geplaatst, waarin hij zich tusschen waken en slapen bevindt. Het is hem evenzoo te moede als eenen, die juist uit den slaap wakker gemaakt wordt; in dezen half wakenden toestand ziet hij een gezicht, hetwelk anderen niet zouden gezien hebben, en de Engel des Heeren legt hem het gezicht uit. Ook hier valt de geheele gang van zaken niet onder het bereik der zinnen, en wordt niet met de lichamelijke oogen aanschouwd, maar het is en blijft eene zaak der inwendige zekerheid. Hetzelfde komt voor in Zach. 1:18; 2:1. De sprekende God hield Zich verborgen, terwijl Hij den mannen Gods op volkomen duidelijke wijze toefluisterde, wat Hij hun had mede te deelen. Hierna werkte dan de Geest Gods ook op het herinneringsvermogen dezer mannen, gelijk b. v. Jesus beloofd heeft, dat de Geest Gods den jongeren alles indachtig maken zou, wat Hij hun gezegd had. (Joh. 14:26.) Zoo geschiedde het dan, dat zij het in de stilte gehoorde later aan het volk konden mededeelen; wat God hun te voren in den mond gelegd had, wisten zij als trouwe boodschappers te onthouden en ter rechter tijd mede te deelen. Een voorbeeld is reeds Bileam, Num. 23:5, die, nadat hij geofferd heeft, ter zijde gaat om Jehova te ontmoeten; Deze komt en legt Zijne woorden in den mond van Bileam, en Bileam deelt ze woordelijk mede. – Bovendien bewaarde de Geest Gods deze mannen gedurende het verder verloop van deze hunne profetische werkzaamheid voor dwaling, daar Hij hunnen geest bijzonder louterde en daardoor hunne denkkraft verhoogde. Zij werden zoodoende betrouwbare boodschappers van den wil Gods aan Zijn volk. De Geest Gods werkte evenwel van den aanvang af ook reeds voorbereidend op deze uitverkoren werktuigen in. Zoo maakte Hij de heilige mannen van der jeugd af in geheel bijzondere mate tot vruchtbare redenaars; Hij scherpte hun geestvermogen, hunnen blik en hun inzicht door de gebeurtenissen. Hij bediende zich van de middelen en wegen, om hen tot redenaars Gods op te voeden. Het scherpe gezicht en de nauwkeurige berekening van eenen krijgsoverste, waarmede deze de zwakke punten des vijands bespiedt, om daarheen zijne benden te doen oprukken, waren velen der Profeten in de hoogste mate eigen. In dien zin heet de Profeet ook *chose*, ziener, (en de profetische werkzaamheid *chasah*), (Jes. 1:1); dat is zulk een, die met eenen scherp blik alles doorgrondt en doorziet; de Profeet peilt hier zijn volk, peilt den tijd, waarin hij leeft; hij weet de menschelijke aangelegenheden te beoordeelen. De Profeten zijn geene bekrompen menschen geweest. Buitendien komt bij de Profeten en alle hei-

lige mannen in aanmerking, dat zij in de heilige Boeken van het verleden, vooral in de vijf Boeken van Mozes, dag en nacht leefden en vorschten, en uit die vroegere redenen en daden Gods een of ander voor hunne vermaningen en troostredenen ontleenden. Eindelijk verkregen de mannen Gods door de lotgevallen huns levens en inzonderheid door het lijden, dat zij zonder uitzondering moesten verdragen, eene groote ervaring en rijpheid. Zij leefden minder omhuld door den nevel van de meening van den dag, minder verduisterd door den geest des tijds dan de moesten onzer dagen. Het eigenlijk verblindende van het zichtbare is voor dengene, die lijdt, weggenomen; zoo is hij dan minder bevangen, maar oordeelt van een standpunt uit, dat van vooroordeelen vrij is. Wie in de waarheid Gods staat, is de eenige mensch op aarde, die vrij is, en dat was bij de Profeten in hooge mate het geval; daardoor werden zij bekwaam gemaakt om redenaars Gods te zijn en den volke het Woord te verkondigen.

Volgens hetgeen gezegd is, sluit de inspiratie de eigene werkzaamheid des menschen niet buiten; de zuivere, volle, onbelemmerde, natuurlijk ware menschelijkheid is hier gewaarborgd bij elken nog zoo overweldigenden invloed van den Geest Gods. Het innig verband tusschen het doen Gods en hetgeen de mensch te doen heeft, is bij de inspiratie even groot als b. v. bij de goede werken. De goede werken hebben eenerzijds alleszins het voorkomen van vruchten te zijn van den mensch; deze is bij zulke goede werken geheel en al bezig, nochtans stelt aan de andere zijde de Heilige Schrift steeds de goede werken als vrucht des Geestes voor (Gal. 5:22,23); zij zegt voorts, dat God in ons werkt, hetgeen voor Hem welbehaaglijk is: Ezech. 36:27; 2 Thess. 1:11; Hebr. 13:21. Ja, de mensch wordt in Ef. 2:10 als maaksel Gods voorgesteld, geschapen in Christus Jesus tot goede werken, die God te voren bereid heeft, opdat wij daarin wandelen en dus als het ware in de ons voorgeteekende voetstappen treden zouden. Voelt zich deswege de wedergeboren mensch bij het werken van eenig goed werk in slaafsche afhankelijkheid van God; kan daar sprake zijn van eene uitsluitende werkzaamheid Gods, die de menschelijke opheft? Wij meenen van neen. Zoo is het evenzeer bij de inspiratie der Profeten en Apostelen; zij heft de eigenaardigheid van het individu niet op.

Laat ons nu allereerst aantonen, dat de inspiratie der mannen Gods in het leven het getuigenis der Heilige Schrift voor zich heeft. Reeds de Hebreeuwsche woorden *nabi* voor Profeet en *naba* voor hunne werkzaamheid drukken een inwendig proces, een naar boven komen en opborrelen uit, waarvan de Heilige Geest het eerste persoonlijk beginsel is; men vergelijkte Num. 11:25,26; 1 Sam. 10:8,10; 19:20,23; 2 Kon. 3:15,16; Joël 3:1. Ook dat zoo telkens voorkomende *neûm Jehova* is een bewijs voor de inspiratie: Jer. 1:8; 5:19 enz. Dit woord geeft zeer eigenlijk het met den Profeet gebeurde te kennen, en wel letterlijk het zacht gefluisterde; het staat gelijk met *inspiratum Johovae*. Het doet ons zien, hoe zich Jehova voor de Profeten uitte; hun werd het woord Gods woordelijk toegefluisterd. Ook de toezegging aan Mozes, Exod. 4:12, verkondigt den bijstand Gods, die zich zoover uitstrekken zal, dat God Mozes zal leeren, wat hij voor Faraö spreken moet. God legt Mozes het woord in den mond, gelijk een vader het kind woorden voorspreekt, wanneer hij het b. v. iets tot zijne moeder wil doen zeggen. Ten aanzien van Bileam staat er, dat God hem hetgeen hij zal moeten uitspreken in den mond gaf, dat is, leerde en voorzeide, wat hij vervolgens aan den koning der Moabieten moest verkondigen. (Num. 22:5.) Zoo staat er evenzeer in Matth. 10:19,20, dat het den discipelen *gegeven* zal worden; zij moesten niet bezorgd zijn *hoe* of *wat* zij spreken zouden; de woorden zelve en het hoe der woorden zal God de Heilige Geest hun ter rechter tijd en ure mededeelen. Daarbij gaat Jesus zóó ver, dat Hij zegt: „Gij zijt het niet, die spreekt, maar het is de Geest uws Vaders, Die in u spreekt.“

Tot hiertoe hebben wij gehandeld over de inspiratie, die de mannen Gods ontvingen, terwijl zij omwandelden onder het volk. Vestigen wij nu het oog op de inspiratie van hunne geschriften, en

vangen wij aan met het getuigenis, dat de Heilige Schrift omtrent deze inspiratie bevat. De voornaamste bewijsplaats voor de inspiratie der Schriften zelve, niet slechts der personen, vinden wij in 2 Tim. 3:16. Hier worden de Heilige Schriften, die Timotheüs volgens Vers 15 van kindsbeen af geweten heeft, uitdrukkelijk als door God ingegeven, als onder Zijne aanblazing ontstaan, aangeduid. „*Alle Schrift*“ is, nauwkeurig genomen: „*elke Schrift*“, welke tot diegene behoorde, die Timotheüs van kindsbeen af geweten had; elke Schrift van den Kanon uit den tijd van Paulus is door God geïnspireerd en dus nuttig tot leering, tot wederlegging, tot verbetering, tot onderwijzing, en wat Vers 17 er als hoofddoel aan toevoegt: iedere Schrift is daartoe nuttig, opdat de mensch Gods volmaakt zij, tot alle goed werk volmaaktelijk toegerust. Hierdoor wordt de Schrift de leermeesteres, die den Christen tot de vervulling zijner hooge roeping ten volle bekwaamt. Uit God geboren, leidt de Schrift tot God heen; zij doet den mensch in alle stukken bekwaam en volkomen toegerust zijn: Rom. 15:4. – 2 Petr. 1:20,21 spreekt het inzonderheid uit, dat de Profeten bij hun spreken en doen door den Heiligen Geest gedreven werden. Daar wordt in de eerste plaats ontkend, dat de profetie aan eigene, menschelijke vinding of vernuftige berekening haren oorsprong zou te danken hebben; de Profeten hebben hunne bekwaamheid tot hun werk niet door gewaagde hypothesen, door gissingen en kloeke, weldoordachte grepen aan den dag gelegd; zij waren geene wijzen en verstandigen naar de heidensche opvatting. Nooit is eene profetie door den wil eens menschen voortgebracht geworden, maar door den Heiligen Geest gedreven hebben deze mannen gesproken. De werkzaamheid des Heiligen Geestes wordt overal als de voornaamste op den voorgrond gesteld. Hebben nu de discipelen van Jesus den Heiligen Geest ontvangen, Joh. 14:26; 16:13; zijn zij op den dag van het Pinksterfeest den Heiligen Geest deelachtig geworden, zoo geldt ook van hen, wat zij den Profeten en den opstellers der oude Heilige Schriften over het geheel toekennen. En werkelijk aarzelt Petrus niet, van Paulus het getuigenis af te leggen, dat deze geschreven heeft naar de wijsheid, die hem door God gegeven is; hij stelt voorts de verdraaiing, waaraan reeds toen ter tijd de geschriften van Paulus blootstonden, zeer duidelijk op ééne lijn met de verdraaiing, aan welke ook de oude Heilige Schriften blootgestaan hadden. (2 Petr. 3:15,16.)

De inspiratie der Profeten, die zij in het leven ontvingen, had dus hare voortzetting bij het neder-schrijven van hetgeen men van God gedurende het leven in en met het volk ondervonden had; het tweede is slechts een vervolg van het eerste bedrijf. Wanneer de Profeten eenmaal de werking des Heiligen Geestes aan zich ervaren hebben, zoo zullen zij er ook niet van verstoken zijn, als het er op aankomt de vrucht van zoodanige werking op schrift te stellen; de Heilige Geest zal het goede werk, dat Hij begonnen heeft, ook voleindigen.

Hoe zullen wij ons echter den schrijver der Heilige Schrift nader voorstellen? welke voorstelling moeten wij ons maken van de inspiratie, voor zoover zij in het bijzonder den schrijver betreft? Vindt hier eenigermate eene onderscheiding plaats tusschen het Woord Gods in engeren zin en het woord, dat de heilige schrijver er aan toevoegt? Geeft God slechts hetgeen het eigenlijke wezen der heilige overlevering uitmaakt, en voegt de heilige schrijver er het overige bij, namelijk het bijwerk, dat op de geschiedenis, de aardrijkskunde, de volkenkunde of de natuurlijke geschiedenis betrekking heeft? Vallen dus eenige Verzen van zulk een geschrift onder de categorie der woorden Gods en zijn andere daarentegen enkel menschenwerk? „*Alle Schrift is van God ingegeven*“, onder Zijnen leven scheppenden adem ontstaan; bij dat woord van Paulus blijft het. – Maar hoe heeft men zich de inspiratie in dier voege voor te stellen, dat er eenheid in deze werkzaamheid komt, zonder dat men eene verdeling van het werk of een werktuigelijk voorzeggan van de zijde des Geestes Gods behoeft aan te nemen? Wat den toestand van den door God bezielde schrijver aangaat, verwijzen wij naar het reeds genoemd geval, dat wij in het leven der discipelen des Heeren vinden, en

dat ook hier van gewicht is. Jesus verbiedt Zijnen discipelen (Matth. 10:19,20) bezorgd te zijn, hoe zij zich voor hunne vijanden zouden verantwoorden, namelijk waar zij als getuigen huns geloofs voor vijandige rechters kwamen te staan; zij mochten evenmin bekommerd zijn omtrent den inhoud der verdediging zelve als omtrent den vorm. Ondervragen wij nu zulk eenen getuige zijns geloofs – zij komen tot heden toe nog voor, – over zijne ervaring in zulk een allermoeilijkst uur des levens, dan zal hij zich daarover ongeveer uitlaten als volgt: In mij, die kort te voren nog gansch moedeloos was, kwam plotseling eene zekerheid, als nooit te voren; ik zag de menschen niet aan, ik lette niet op het zichtbare; slechts mijne goede zaak had ik voor oogen, en ongezoekt kwamen de woorden bij mij op, die ik op mijne wijze uitsprak; die eenvoudige woorden hadden echter zulk eene uitwerking, dat niemand ze kon tegenstaan of tegenspreken. Zoo is dan zulk een fel bestredene en tot zelfverweer genoodzaakte volgeling van Jesus eenerzijds met zijnen geheelen persoon werkzaam, en toch geldt het van het in die ure gesprokene woord, dat de Geest Gods het voortgebracht heeft. Men kan er dus inwendig van doordrongen zijn, dat men ten volle naar zijne eigenaardigheid en ganschelijk uit het hart gesproken heeft, en nochtans heeft naar de belofte des Heeren (Matth. 10:20) de Geest Gods in ons gesproken.

Op dit voorbeeld vestigen wij de aandacht van allen, die het verstaan willen. Dit feit vernieuwt zich voortdurend en te allen tijde, waar slechts aangevochtene discipelen des Heeren zijn; deze daad der bezieling van Gods wege komt ook nu nog telkens voor. Dat brengen wij nu eenvoudig over op de schriftelijke bewerking der Heilige Boeken, die ons hier bezighoudt. Alle Heilige Schriften dragen dit karakter van getuigenis in zich. Zij leggen van Gods wege getuigenis af tegen of ten gunste van den lezer. De Wet heet zelve het Getuigenis; ook de profetische, zoowel als de dichterlijke Schriften vertoonen dat karakter. Zoo mogen wij ook eenen Paulus in zijne Zendbrieven als eenen getuige des Heeren, die voor het forum eener geheele vaak weerstrevende Gemeente optreedt, ons voorstellen, die ook, als hij schrijft, de zaak zijns Gods uitricht en er op bedacht is, zijnen Heer te rechtvaardigen. Ieder woord, dat hij schrijft, doet den vijanden afbreuk, is een getuigenis tegen hen, en is dienstig om de kinderen Gods te rechtvaardigen tegenover hunne vijanden, en allen, die tegenstaan, te beschamen. Den discipelen over het geheel geeft Jesus den naam van getuigen, Luk. 24:48. Zoo is het allereerst *hun* woord, maar te gelijk dat des Heiligen Geestes; het is woord des menschen en te gelijk woord Gods, 1 Thess. 2:13. De gemoedstoestand van eenen getrouwen getuige van Jesus verandert dus niet, hetzij dat hij spreke of schrijve. Dit nu toont ons aan, hoe zulk een woord der Heilige Schrift tot stand komt. Het verschil, hetwelk bij dat alles tusschen het woord van eenen getuige onzer dagen en de woorden van eenen kanoniekken schrijver bestaat, zal beneden aangestipt worden; aan laatstbedoelde getuigenissen komt namelijk de kanoniciteit toe. Maar het gegeven voorbeeld ter vergelijking biedt een ervaringsfeit op godsdienstig gebied, dat tot op dezen dag in het leven ondervonden wordt. Hier kunnen wij eens het wonderbaar samenwerken van den Goddelijken en den menschelijken factor bij het tot stand komen van zulk een product aanschouwen. Hier aanschouwt men hetgeen door den mensch voortgebracht wordt, hetwelk Jesus evenwel door den Heiligen Geest gesproken noemt; hier ontwaart ons oog het Goddelijke, dat nochtans zoo gansch menschelijk schijnt. Is dat ervaringsfeit een puur verzinsel, dan, ja eerst dan kan men op de inspiratie eenen steen werpen, die haar daarom treffen moet, dewijl zij zoo mechanisch, zoo werktuiglijk zou zijn, of iets, dat men zich in het geheel niet kan voorstellen, en omdat de menschelijke factor, dien de Heilige Schrift zoozeer op den voorgrond stelt, gansch en al zou te niet gedaan worden. Aan een ter zijde stellen der menschelijke woorden ter wille van het Woord Gods; aan een over het hoofd zien der menschelijke werkzaamheid is volgens deze onze beschouwing niet te denken. Veeleer komt het menschenwoord bij het opstellen der Heilige Boeken zoo tot zijn recht, dat de waarheid,

dat *God* hier gesproken heeft, dat alles *Zijn* Woord is, eene zaak des geloofs, niet echter eene zaak der aanschouwing en van wiskunstige zekerheid is en blijft. God namelijk, zooals ons dit reeds boven bleek, houdt Zich bij de daad der inspiratie in het leven verborgen, en evenzeer niet minder bij de daarop volgende schriftelijke opstelling der Heilige Boeken. Daarom moet God ook naderhand nog het door die mannen nedergeschreven woord erkennen; anders zou het toch nog door de zorge-loosheid der menschen verloren gaan. Nu heeft God inderdaad deze Schriften erkend door middel van de vorming van den Kanon; er is, gelijk wij zullen zien, eene kanonvormende werkzaamheid Gods, eene voorzienigheid, die zich ook over de toekomst uitstrekt. – Zoo schreef dan eigenlijk zulk een Profeet of Apostel, gelijk nu nog een goed herder of leeraar der Christelijke Gemeente schrijft, met dit onderscheid evenwel, dat God de Schriften van zulk eenen man daardoor als meest betrouwbaar verklaard heeft, dat Hij voor hare bewaring zorg droog, en dat de Geest Gods den geest des menschen de getuigenis geeft, dat deze Geschriften vóór alle andere eene als norma geldende waarheid bevatten. Inspiratie, vaststelling van den Kanon en eindelijk het getuigenis des Heiligen Geestes zijn de drie instantiën, die het Heilige Boek door haar samentreffen boven elk boek van eenen getrouwen leeraar eener Gemeente in dezen tijd verheffen; want ook van zulk eenen geldt immers: „Indien iemand spreekt, die spreke als de woorden Gods“. (1 Petr. 4:11.)

De Apostelen en Profeten, wanneer zij hunne Boeken schreven, waren echter bij alle vrijheid en zelfstandigheid ten volle in Gods hand; zij waren eene creatuur Gods; zij spraken en schreven in de volkomenste ondergeschiktheid aan den Heiligen Geest. (Matth. 10:20.) Vandaar dan ook, dat het door hen gesproken woord den titel „Woord Gods“ draagt en dien ook waardig is. Die heilige schrijvers zijn op zulk eene wijze in den dienst Gods gesteld, dat niet allereerst *zij*, niet *hunne* meening en leer aan het woord komen, maar Gods Geest, Die in hen werkzaam is. Wij kunnen hier wel degelijk de werkzaamheid des geïnspireerden schrijvers onder het gezichtspunt der goede werken stellen. Hij bevond zich bij het opstellen van zijn geschrift op den bodem van heilige werkzaamheid. Gelijk nu onze goede werken Gods werken zijn en heeten (vergel. Gal. 5:22; Ef. 2:10; Hebr. 13:21), met hetzelfde recht heet een werk, door den Apostel op schrift gesteld, ook werk of woord Gods. *Gods Woord* heet echter de Heilige Schrift niet in dien zin, dat voorts de menschelijke factor buitengesloten ware. Dat is hier evenmin als bij de goede werken in het algemeen het geval. Maar in den zin der volkomene ondergeschiktheid van den eenen factor aan den anderen, van den mensch aan God, komt deze titel met volle recht aan de Heilige Schriften toe. *A potiori fit denominatio*.

Langs dezen weg hebben wij ons eene heldere voorstelling verworven, in hoeverre eene heilige Schrift in weerwil van het menschlijk karakter van den opsteller toch Gods Woord niet slechts heet, maar ook is; op mechanische wijze gaat dat niet toe; veeleer is hier, van achteren bezien, de Goddelijke werkzaamheid zelfs een voorwerp des geloofs, gelijk al wat God eens gewrocht heeft door menschen.

§ 8. Kort schriftuurlijk bewijs voor de rechtmatigheid van de beschouwing van den Bijbel als Gods Woord.

Dat de Bijbel er aanspraak op maakt om Gods Woord te zijn, staat allereerst ten aanzien van het Oude Testament onomstootelijk vast. Steeds nemen onze Nieuw-Testamentische Geschriften de hun bekend zijnde Boeken des Ouden Testaments als Gods Woord aan; zij denken er in de verte niet aan om eenig onderscheid te maken tusschen Woord Gods in engeren of ruimeren zin, of wel om tot op zekere hoogte het Woord Gods in de Schrift te vinden, en een uitwendig omhulsel te onderscheiden van den eigenlijken kern der zaak. Wij zijn in onze dagen zooverre gevorderd, dat de moderne theologie dat niet meer zoekt te bemantelen, maar onomwonden uitspreekt. Rothe (in zijn bekend boeks-

ke „Zur Dogmatik“) stemt toe, dat de Apostelen dezelfde beschouwing der Heilige Schrift als Gods Woord hadden, als onze oude Protestantsche kerkleeraren, en gelijk wij ze thans opnieuw verdedigen. „De Nieuw-Testamentische schrijvers – zoo zegt hij, – verstaan de woorden des Ouden Testaments als rechtstreeksche woorden Gods en halen ze met nadruk als zoodanig aan, zelfs zulke, die er geenszins als rechtstreeksche uitspraken Gods in gevonden worden. Zij zien in het Oude Testament niets, hetwelk slechts het woord zou zijn van den menschelijken schrijver, en niet meteen het eigen woord van God Zelf; in al wat er geschreven staat, spreekt voor hen God Zelf, en zij hooren God onmiddellijk door het geschreven Woord tot hen spreken; God zegt hun al datgene, wat het Heilige Boek hun zegt; kortom de Apostelen van Jesus Christus handelen ten opzichte van het Oude Testament op dezelfde wijze als de orthodoxen van alle eeuwen.“ Zoo spreken dan de Apostelen en Jesus Zelf van de Schrift, de Heilige Schrift of alleen van de Schriften, zonder den naam van eenen bepaalden schrijver te noemen, als van Gods Woord, zonder aan eenigen twijfel dienomtrent ruimte te laten: Joh. 7:38; 10:35; 19:36,37; 20:9; Hand. 1:16; Jak. 2:8; Rom. 9:17; Gal. 3:8,22; 4:30; 1 Petr. 2:6; 2 Petr. 1:20. Voorts beroepen Jesus en de Apostelen zich op Oud-Testamentische Schriftuurplaatsen zonder meer, met de bijvoeging, dat God alzo gesproken heeft of spreekt: Matth. 1:22; 2:15; Hand. 4:25; 23:34; Rom. 1:2. In Matth. 1:22 krijgen wij een duidelijk begrip, niet slechts van de theorie, maar veel meer van de levende praktijk der schrijvers van de Heilige Schrift. De geboorte van Jesus uit de maagd heeft plaats gehad, opdat vervuld zou worden, wat de Heere door den Profet gesproken heeft. Aan de andere zijde worden Oud-Testamentische aanhalingen gedaan met de bijvoeging, dat de Heilige Geest aldus gesproken heeft of spreekt: Hand. 1:16; 28:25; Hebr. 3:7; 11:8. In Hebr. 10:5 wordt Jesus Christus Zelf als de sprekende beschouwd, evenals in 1 Petr. 1:11, terwijl daarentegen de Heilige Geest in 2 Petr. 1:20,21 de mannen Gods drijft. De heilige mannen Gods zijn aldaar allereerst de Profeten. Inzonderheid staat in den geheelen Brief van Paulus aan de Hebreen deze beschouwing op den voorgrond, dat elk Schriftwoord te gelijk als een rechtstreeksch woord van God moet aanvaard worden: Hebr. 1:6,7,8 vv.; 4:4,7; 7:26; 10:30, en zoo zien wij, dat voor de Apostelen de voorhanden zijnde Heilige Schrift bepaaldelijk Gods werk en woord geweest is, niet zoo eenigzins maar werk dergenen, die ze schreven, en ook niet in dien zin, als had die opvatting slechts betrekking op afzonderlijke gedeelten der Heilige Schrift. Wat Jesus en de Apostelen in dien vorm omtrent het Oude Testament uitspreken, dat komt den getuigen van Jesus zelve weder ten goede; hun getuigenis werd op dezelfde hoogte gesteld door de heerlijke uitgieting des Heiligen Geestes, Die over de discipelen kwam overeenkomstig de belofte van Jesus in Joh. 14:17; 16:7; Luk. 24:49; Hand. 1:4. Deze Heilige Geest zou, als Jesus tot den Vader zou gegaan zijn, in Zijne plaats komen en de jongeren in al de waarheid leiden; inzonderheid zou Hij hen indachtig maken al hetgeen Jesus gezegd had: Joh. 14:26; 15:26; 16:13; Hand. 1:8. En inderdaad, door de vervulling van deze belofte op den dag van het Pinksterfeest, Hand. 2:1, werden de tot nog toe onmondige discipelen bekwaam gemaakt om Jesus' Naam te prediken op grond van het Woord Gods in het Oude Testament. Op dien dag werden zij mondig, waardoor het geschiedde, dat zij evenzoo zich aan de rij der oude heilige Bijbelschrijvers aansloten, als de latere Profeten bij de vroegere, gelijk Maleachi bijvoorbeeld bij Jesaia. In hoeverre nu werkelijk de Schriften des Nieuwen Testaments in ééne reeks met die des Ouden Testaments moeten geplaatst worden, blijkt uit de inlijving in den Kanon, die onder de leiding Gods geschied is; daardoor werden deze Boeken gekanoniseerd.

§ 9. De werkzaamheid Gods in de vaststelling van den Kanon.

Gelijk wij in het vorige Hoofdstuk zagen, is de toestand van het geïnspireerd zijn der heilige mannen Gods eene zaak des geloofs en niet der aanschouwing geweest; hunne Schriften droegen

het kenmerk der Goddelijke afkomst in zich. Het staat haar echter niet uitwendig op het voorhoofd geschreven; de klaarlijkheid is hier allereerst eene inwendige; „kom en zie“, zoo klinkt het ons hier overal tegen. Terwijl alzoo geen van de schrijvers der Schrift uit zichzelf, zonder Gods rechtstreeksche besturing, den moed zou gehad hebben, om zijn boek aan eene reeds bestaande of nog samen te stellen reeks van heilige Boeken toe te voegen, zoo paart zich aan de inspireerende werkzaamheid Gods nog de werkzaamheid tot het vormen van den Kanon. Door zóó over de vorming van den Kanon te waken, zet God Zelf het stempel der echtheid op de door Hem geïnspireerde Schriften. Zonder zulk eene tusschenkomst zou de inspireerende werkzaamheid haar doel gemist hebben; zóó echter heeft God het goede werk, dat Hij aangevangen had, ook voleindigd. Waarborgt ons de inspiratie het feit, dat de Heilige Schrift Gods werk is, op gelijke wijze toont ons de kenmerk door de Voorzienigheid Gods bestuurde vorming van den Kanon, hoe verre en over welke Boeken deze inspiratie zich uitstrekt. God heeft uit den stroom des tijds *eenige* Boeken doen bewaard blijven en gered, die tot op den huidigen dag algemeen als heilig aangezien worden; tot op den huidigen dag is het der ongeloovige wetenschap niet gelukt, ook maar in ééne der erkende Kerken de overtuiging te doen gelden, dat deze Boeken met de ongewijde gelijk staan. Het aanzien, dat zij genieten, wordt door de medewerking Gods bij het tot stand komen der verzameling van deze Boeken verzekerd. Dat aanzien wordt dan verder voor de gemeenschap der Christenen, gelijk voor eenen iegelijk in het bijzonder, door het getuigenis des Heiligen Geestes telkens weer opnieuw gegrondvest en in de enkele menschen bevestigd, niet echter door het getuigenis der Kerk. Men heeft menigmaal aan de met hersenschimmige voorrechten getooide Kerk de verdienstelijkheid willen toekennen, als zou zij ons den Kanon bewaard hebben, en alsof aan haar de beslissing overgelaten was omtrent hetgeen kanoniek is of niet. Dat is eene bewering, die inzonderheid door Rome gehandhaafd wordt, maar dat is een ijdel voorgeven. Wie heeft dan de Kerk aan de rechte kennis van hetgeen kanoniek is geholpen? Immers alleen de Heilige Geest onderwijst ons wat geestelijk is te onderscheiden; de Heilige Geest betuigt ons, wat naar de meening des Geestes is. (Zie 1 Cor. 2:12,13; 1 Joh. 5:6.) Zoo heeft men dan alle recht om ook uitsluitend aan den Heiligen Geest de eere van de vaststelling van den Kanon toe te kennen, en moet steeds aan dien Geest de beslissing overgelaten worden, wat al of niet kanoniek is. De Kerk is daarbij alleen en uitsluitend dienaar, staat daar om te ontvangen, kan zich nooit als het medium doen gelden, waardoor het woord der Schrift in ons levend wordt; de Kerk is het voertuig, waardoor de door den Geest Gods gewerkte Kanon ons overgebracht wordt, meer echter ook niet. De Kerk kan ons volstrekt niet de overtuiging schenken, dat de inhoud der Heilige Schrift door God gewerkt is; zij kan ons den omvang van den Kanon slechts daardoor duidelijk maken, dat zij ons naar de innerlijke bewijskracht verwijst, die deze Boeken in zich dragen; op wettelijk bindende wijze kan zij ons den Kanon niet als echt waarborgen; te dien aanzien is haar geene opdracht gegeven.

Vraagt men haar naar het recht van zoodanige vaststelling van hetgeen kanoniek is, zoo zal zij moeten zeggen: gij kunt dat zelf gewaar worden; ga slechts in het heiligdom, dat is de weg, langs welchen wij allen geleid zijn geworden. Daar geldt dus het woord des Heeren, Jer. 31:34: „En zij zullen niet meer (in de dagen des Nieuwen Verbonds) een iegelijk zijnen naaste, en een iegelijk zijnen broeder leeren, zeggende: Ken den Heere! want zij zullen Mij allen kennen, van hunnen kleinste af tot hunnen grootste toe, spreekt de Heere: want Ik zal hunne ongerechtigheid vergeven, en hunner zonden niet meer gedenken“. In denzelfden zin zegt Jesus: „Zij zullen allen van God geleerd zijn“ (Joh. 6:45); en Joh. 16:13 belooft Jesus Zijnen discipelen den Geest, als Die hen steeds in alle waarheid leiden zal, en wel Hij alleen. Derhalve is de Kerk door Gods Woord zelf als laatste instantie en laatste waarborg voor de juistheid van den Kanon buitengesloten. Indien wij allen theodidact of van

God geleerd zijn, dan kunnen wij ons voor de vaststelling van den Kanon niet meer op de zoogenaamde Kerk beroepen, niet meer op een instituut, eene instelling, aan welke God opgedragen zou hebben, om voor ons te denken, voor ons ervaringen te maken, voor ons God in Christus aan te roepen, en ons den weg ten heil, den weg door strijd en worstelen in het geloof, te sparen. Neen, steeds geldt hier het „Kom en zie“. Maar ook wordt aan de Kerk de roem, als ware zij het, die ons den zuiveren Kanon overgeleverd had, door eene geschiedkundige uiteenzetting der feiten in niet geringe mate betwist.

De Roomsch-Katholieke Kerk, uit welke de Protestantsche Kerk zich losgemaakt heeft, heeft nooit eenen zuiveren Kanon bezeten. Tot de Heilige Schrift rekenen de Roomsch-Katholieken behalve de kanonieke Boeken van het Oude Testament ook de zoogenaamde Apokriefen en kennen ook aan deze Goddelijk gezag toe. Slechts bij de geleerden der Kerk, o. a. bij Hieronymus, was een duidelijk bewustzijn van het oude onderscheid tusschen kanoniek en apokrief aanwezig. Luther heeft als de eerste de onvergankelijke verdienste, dat hij de apokriefe Boeken als eene afzonderlijke verzameling achter den Kanon des Ouden Testaments plaatste. De Gereformeerde Belijdenisschriften (de tweede Helvetische, de Gallikaansche, de Belgische Geloofsbelijdenis) ontkennen nog nadrukkelijker het gezag der Apokriefen in geloofszaken en de laatste tellen zelfs de kanonieke Boeken op. Dat is de juiste stand der dingen. In welk eene groote verlegenheid zouden wij nu zijn, indien wij het oordeel der oude Kerk over den Kanon niet voor afdoend houden moesten en als niet de Hervormers en de Belijdenisschriften van de Kerken der Reformatie het echte uit de overlevering hier, gelijk zoo dikwijls elders, genomen hadden onder de leiding des Heiligen Geestes. De kerkelijke overlevering geeft op het stuk van den Kanon, evenals in andere punten, waarheid en dwaling in bonte vermenging; er moet geestelijk geoordeeld worden, als wij tot klaarheid willen komen. Zoo handelen onze Hervormers ook, waar zij het aloude orthodoxe onderscheid tusschen kanonieke en apokriefe Boeken, dat tot nog toe niet tot gelding gekomen was, op den kandelaar plaatsten. De Protestantsche Kerken volgden op dezen weg, gedreven door hetzelfde getuigenis des Heiligen Geestes. En zoo moet het zijn; elke Kerk moet de aktestukken, die van hare gedragslijn ten aanzien van de vaststelling van den Kanon en de beoordeeling van het kanonieke getuigenis afleggen, open laten liggen; en de rechtvaardiging van die gedragslijn moeten de orthodoxen te allen tijde opnieuw voor hunne rekening nemen. Laat het ons herhalen: het gaat niet aan, dat wij ons door eene met verzonnen voorrechten begiftigde Kerk datgene als waar laten waarborgen, wat de Heilige Geest Zich voorbehouden heeft aan onze harten te bezegelen; onze leuze zij en blijve: „Zij zullen allen van God geleerd zijn“. Daarenboven verschuift men slechts het bezwaar, waar men zich door eene vroegere eeuw datgene wil laten waarborgen, wat nu eenmaal geene menschen waarborgen kunnen. Men moet in zake den Kanon steeds ten laatste tot God als hoogsten Rechter terugkeeren; derhalve den weg afleggen, dien eens de Kerk insloeg, en die voorheen reeds beproefd werd bevonden. Het getuigenis des Heiligen Geestes is en blijft tot heden de laatste instantie bij het betrouwbaar verklaren van den Kanon; die Geest, en niemand anders, was ook de eerste instantie, krachtens welke het ten slotte tot eenen wel beproefden Kanon gekomen is. —

Wij willen thans op de geschiedkundige gegevens wijzen, welke bij de vaststelling van den Kanon in aanmerking komen en daarvan uitgaande ons oordeel vormen.

Wat den Kanon des Ouden Testaments aangaat, deze is van oude dagteekening. Wij hebben bepaalde kenteekenen, die ons de zekerheid geven, dat Ezra en Nehemia den Kanon samenstelden, al kan ook niet van alle Oud-Testamentische Boeken deze opnemings in den Kanon bewezen worden. Allereerst noemt de overlevering Ezra als den samensteller van den Kanon. (B. v. 4 Ezra 14.) Ook Bleek acht dit bericht aangaande Ezra's werkzaamheid alleszins betrouwbaar. (Zie „Inleiding tot het

O. T.“ bl. 464.) Voor de werkzaamheid van Nehemia hebben wij 2 Makkab. 2:13 een uitdrukkelijk getuigenis, aan hetwelk Bleek (zie bl. 465) veel waarde hecht. Nehemia heeft volgens deze overlevering de oude gewijde Schriften zorgvuldig bijeenverzameld en bewaard; de geschiedkundige en profetische Boeken en voorts die, welke zich om de Psalmen groepeeren, verzamelde hij; bovendien heeft hij de Boeken, die de brieven der Perzische koningen bevatt'en, dus Ezra en Nehemia, er zelf bijgevoegd. Hiermede zijn ons de grenslijnen van het Oude Testament duidelijk voorgeteekend. Dat nu deze Kanon in zijne drie deelen: Wet, Profeten en overige Geschriften, op zijn minst 300 jaren v. Chr. reeds bestaan heeft, valt uit het voorwoord van Jesus Sirach, hetwelk de Grieksche oorspronkelijke uitgaven hebben, duidelijk op te maken. De kleinzoon van Sirach maakt daar melding van de drie deelen van het Oude Testament, die zijn grootvader reeds vóór zich gehad heeft. Door andere kenteekenen (het voorkomen van Simon I) worden wij insgelijks tot aan het jaar 300 v. Chr. teruggevoerd, en komen aldus de eeuw van Ezra en Nehemia nabij. Bij dit getuigenis komen nog die van de „zeventig vertalers“ (LXX), van Josephus en van Philo. De LXX toonen aan, dat de Kanon werkelijk den inhoud had, dien wij voor ons hebben liggen. Philo getuigt omstreeks 30 jaren v. Chr. van de onbegrensde achtung, die men voor den Kanon als geïnspireerd Woord Gods koesterde. Josephus in zijn boek tegen Apion telt al de Boeken des Ouden Testaments uitdrukkelijk op. Zulks doet evenwel eerst de tijdgenoot van Christus; tot op dien tijd heeft de Kanon in den grond der zaak onder Goddelijke hoede gestaan, aan welke het te danken is, dat er niet één Boek te veel, niet één te weinig in den Kanon gevonden werd. Hoewel de opstelling door de hand der menschen geschiedde, had God nochtans de opperste leiding; in den grond zijn wij den Kanon der Heilige Schriften Gode verschuldigd, Die er Zich ten zeerste aan gelegen liet zijn, de samenstellers van den Kanon in de juiste richting te besturen. Niet op de onfeilbaarheid der samenstellers van den Kanon, maar op die der Boeken zelve rust de overtuiging der geloovigen omtrent de echtheid van den Kanon. Het historisch verloop toch is niet zóó duidelijk na te gaan, dat wij voor elk Boek de mannen zouden kunnen aanwijzen, aan wie wij de opneming in den Kanon te danken hebben.

De overtuiging van de betrouwbaarheid van den Kanon verkrijgen wij, waar wij op dezelfde wijze te werk gaan, als die mannen, die het eerst de hand aan 't werk sloegen. Juist dezen Kanon nu, die door de handen der menschen gegaan was, heeft Jesus Christus, toen Hij op aarde was, erkend, niet omdat die door de Joodsche Kerk verzameld was, maar omdat die van God was. Aan Jesus en de Apostelen is de Kanon niet slechts in zijne tegenwoordige orde bekend (Luk. 24:44; Matth. 23:35), maar ook de Goddelijke oorsprong is voor hen boven allen twijfel verheven. (Joh. 5:39.) In Matth. 23:35 treedt duidelijk aan het licht, dat Jesus het Boek Genesis als het eerste, en de Kronieken als het laatste Boek van den Kanon beschouwt; Hij kiest daar Abel als het eerste voorbeeld der vermoorde onschuld, en Zacharia, als het laatste in den Kanon voorkomende voorbeeld, noemt Hij in de laatste plaats. De verdeeling van den Kanon in drieën vinden wij duidelijk in Luk. 24:44 terug, waaruit ook klaarlijk blijkt, dat het derde deel van den Kanon met het Boek der Psalmen aangevangen is. Dat een ander hoofddeel de Wet en weder een ander de Profeten genoemd werd, volgt uit Matth. 5:17. Van al deze Oud-Testamentische Schriften, die Josephus als kanoniek optelt, geldt, wat Paulus aan Timotheüs schrijft, nml. dat zij theopneust, van God ingegeven zijn, en dus nuttig, om den mensch Gods volmaakt, geheel voor zijn werk toegerust te doen zijn. (2 Tim. 3:16,17.)

De Oud-Testamentische Kanon in zijne door Jesus uitdrukkelijk betuigde echtheid is nu een onderpand voor de even zekere vaststelling van den Nieuw-Testamentischen Kanon. Zooals God den Oud-Testamentischen Kanon samengebracht, dien door Christus en de Apostelen heeft laten goedkeuren en zodoende zijne echtheid boven eiken twijfel heeft doen verheffen, zoo zal het ook met het Nieuwe Testament het geval geweest zijn. De geschiedkundige ontwikkeling, door welke het tot

zulk eenen Kanon kwam, zal eene even zekere uitkomst opleveren als in het eerste geval, met uitzondering slechts, dat ons hier dat uitdrukkelijk historisch getuigenis van den Zoon Gods, Die de persoonlijke Waarheid is, ontbreekt. De goedkeuring evenwel, welke Jesus Christus daar aan den Kanon heeft laten ten deel vallen, komt op den bodem van den Nieuw-Testamentischen Kanon voor rekening van den Heiligen Geest. De Geest getuigt, dat de Kanon stuk voor stuk louter waarheid Gods is, en diensvolgens voltooit God het goede werk, dat met de vaststelling van den Oud-Testamentischen Kanon begonnen is. Hij voleindigt het op eene wijze, die den geloovigen mensch ten volle moet bevredigen. De weg dus, langs welchen de Oud-Testamentische Kanon tot stand kwam, is voor het Nieuwe Testament van hooge beteekenis, biedt eenen vasten waarborg en is zeer leerrijk. God heeft ook hier niet in de eerste plaats een heilig instituut, of, gelijk Rome beweert, de zichtbare Kerk in het aanzijn geroepen, in welke de Heilige Geest bestendig gewoond en o. a. ook den Kanon des Nieuwen Testaments tot stand gebracht zou hebben. Op zulk eene gemakkelijke wijze kunnen wij omtrent den inhoud des Nieuwen Testaments geene zekerheid erlangen, evenmin als de Joden en Christus dit met betrekking tot den Oud-Testamentischen Kanon vermochten. Veeleer geschiedde de vorming van den Kanon andermaal op eene wijze, die niet dadelijk in het oog valt. Nemen wij dien weg kortelijk in oogenschouw. In de eerste en de tweede eeuw na Christus beproefde men, voor zooverre wij kunnen nagaan, nog niet, om den Nieuw-Testamentischen Kanon met kracht te handhaven. Men las en verklaarde in de oudste kerkelijke bijeenkomsten geregeld het Oude Testament; de Brieven der Apostelen werden gelezen en rondgezonden, maar tot eene geregelde voorlezing en verklaring in de kerk kwam het zoo spoedig niet. Het Evangelie verhaalde men elkander naar de mondelinge overlevering en later naar de eene of andere in omloop gekomen beschrijving, hetzij van Mattheüs, van Markus, van Lukas of van Johannes. Het Oude Testament stond in de Gemeente van Christus op den voorgrond, en zulks was geen nadeel, zoolang de Geest, Die op de Apostelen was, in de Kerk heerschte. Maar met het verscheiden der Apostelen trok die Geest Zich ook allengs uit de Gemeente terug; het waren inzonderheid Christenen uit de Joden, die onkruid op den akker brachten, welke door Paulus zoowel als door Johannes met goed zaad bezaaid was geworden. Vooral te Efeze en in andere Gemeenten van Klein-Azië wisten zij de harten af te trekken van de Apostelen; (vergelijk de beide Brieven aan Timotheüs en de eerste drie Hoofdstukken der Openbaring van Johannes). De stem der Apostelen kon weldra niet meer doordringen; over het geheel begon eene andere leer de overhand te krijgen, welke aan de begeerlijkheden der wereld, vooral aan het eigenwillig doen der menschen ruimte liet en daarbij den uitwendigen schijn van tucht en inzetting bewaarde, ja op bijzondere heiligheid aanspraak maakte. Reeds Paulus had moeten schrijven, dat allen in Azië zich van hem afgewend hadden. (2 Tim. 1:15.) Johannes schrijft in den derden Brief Vers 9, dat hij aan de Gemeente geschreven had, maar dat Diotrefes, die onder hen de eerste zocht te zijn, hem niet aannam; kortom de trouwe volgelingen der Apostelen kwamen spoedig in de minderheid. De Brieven van Petrus, Judas en Johannes zijn snijdend scherp; de afval in den schoot der Kerk is hier nauwkeurig voorspeld. Dat geldt reeds van Paulus in 2 Thess. 2:7. Dat men reeds toen ter tijd de Brieven van Paulus begon te verdraaien en verkeerd te verstaan, wordt ons in 2 Petr. 3:16 betuigd. Allerlei niet-apostolische overleveringen, priesterheerschappij en over het algemeen onbekendheid met de voornaamste leerstukken der Apostelen nemen wij tot onzen schrik reeds vroegtijdig waar. Het is ons, alsof wij van de apostolische hoogte in een duister, diep dal geslingerd worden. Deze Kerk nu, die zoo spoedig ontaardde, ware trouwens niet het geschikte orgaan geweest, om uit den vloed van geschriften in die dagen de echte paarden uit te vinden, zoo niet God van het begin tot het einde over de Kanonvorming gewaakt had. Het is zeer merkwaardig, eens gade te slaan, hoe de Kanon van het Nieuwe Testament zich van lieverlede verrijkt en het onechte als ballast over boord werpt, of het tijdelijk als metaalschuim beschouwde goud toch ten laatste als goud

aanneemt, zij het ook geruimen tijd met het voorbehoud, dat dit of dat geschrift tot de antilegomena behoorde, d. i. tot de geschriften, die op sommige plaatsen aan tegenspraak blootstaan. Wel is waar ging men in de leidende kringen der Kerk hierbij zeer naar het uiterlijke te werk; men volgde, gelijk uit Eusebius blijkt, de kerkelijke overlevering, eene bonte mengeling van berichten, en daar was het natuurlijk moeilijk tot eene afdoende vaststelling van den Kanon te geraken. Doch daarbij is de leiding Gods wonderlijk gebleken. Op het Concilie te Hippo, in 393, had men ten laatste onzen Nieuw-Testamentischen Kanon bijeen, maar nam nu ook de door de LXX gewettigde Apokriefen mede in den Kanon op. Eene eeuw later werd deze Kanon door een Roomsche Concilie bevestigd. Daar zien wij dus aan de eene zijde, dat de Kerk den Nieuw-Testamentischen Kanon gelukkig bijeenverzameld heeft, maar dit is veeleer in weerwil van hare wijsheid dan door de verlichte wijsheid der Kerk geschied. Immers, dat de Kerk geene wijsheid en geen innerlijk gevoel voor waarheid bij deze vaststelling van den Kanon geopenbaard heeft, dat blijkt zeer duidelijk uit de ongerijmde opneming van Apokriefen. Dit was een geduchte achteruitgang, want reeds Josephus gaf eenen zuiveren Oud-Testamentischen Kanon. Ook de geleerden, gelijk Rufinus en Hieronymus en vele anderen, konden zich met die onnauwkeurigheid niet vereenigen, dewijl zij de oud-Joodsche onderscheiding tusschen kanoniek en apokrief erkenden. Wij moeten dus zeggen, dat de schreden der menschen door eene hoogere hand zóó bestierd werden, dat zij, ondanks dien misgreep ten aanzien van de Apokriefen, toch het ware moesten redden uit de overlevering der eerste eeuwen. De Kerk deed dat niet door de kracht van inwendige verlichting, maar door eene Goddelijke voorziening, die ook ondanks de bekrompenheid der menschen haar doel wist te bereiken. Zorgde dus God er voor, dat de oude Kerk voor de echte kanonieke Boeken geschiedkundige getuigenissen in voldoende mate altijd bezeten heeft, zoo heeft men het toch zeker niet der Kerk te danken, dat de Kanon er is, maar juist Gode. De Kerk betrad eenen zeer uiterlijken, zuiver geschiedkundigen weg, en bewees daarbij nog ten overvloede hare geestelijke onmacht, doordat zij angstvallig het voetspoor der LXX volgde. Voorts kwam de Hervorming tot het eindresultaat, waartoe de gegevens binnen den kring der kerkelijke overlevering bestonden; zij aanvaardde den Kanon, zooals de middeneeuwsche Kerk dien bezat, maar met uitsluiting der Apokriefen, en toonde zich dus verheven boven die zwakheid. Aan dezen onder de doorgaande leiding Gods tot stand gekomen Oud- en Nieuw-Testamentischen Kanon geeft nu ook God door Zijnen Geest voortdurend het getuigenis der echtheid.

§ 10. De getuigenis des Heiligen Geestes.

(Testimonium Spiritus Sancti.)

Het geloof, dat het Woord der Schrift het Woord Gods is, alsmede de overtuiging van de ongeschondenheid (integriteit) van den Kanon, vindt ten allerlaatste geenszins zijnen grond in het aandeel, dat de Kerk in de wording en vaststelling van dien Kanon genomen heeft, waarbij zij dan ten slotte uit kracht van eigen inzicht en licht het juiste zou behouden hebben. Wij hebben veeleer gezien, dat de Kerk zich van eene zeer zwakke zijde heeft doen kennen, door ettelijke Apokriefe Boeken voor het kerkelijk gebruik toe te laten. Deze toegeeflijkheid is nog meer aan het licht gekomen door het Concilie van Trente, naardien deze kerkvergadering eenen iegelijk met den ban dreigde, die de ook onder ons nog gelezen Apokriefen als heilig en kanoniek weigerde aan te nemen. Het geloof aan het Woord der Schrift en de overtuiging van de integriteit van den Kanon berust voorts ook niet op het gezag onzer Hervormers; immers ook de Hervormers hebben zich hier en daar in de praktijk al te vrijmoedig, ja zelfs onvoorzichtig over de dusgenaamde antilegomena uitgelaten, inzonderheid Luther, die, in het vuur van het debat, tusschen Boeken en Boeken in de Heilige Schrift een bedenkelijk onderscheid maakte. Veeleer steunt de Goddelijkheid van het Schriftwoord en de

zekerheid ten aanzien van den Kanon, zooals die nu bestaat, op de getuigenis des Heiligen Geestes, Die aan het werk, welks totstandkoming aan Hem te danken is, altoos ook het zegel der betrouwbaarheid hecht. De Heilige Geest geeft onzen geest getuigenis, dat het Woord Gods, in den Kanon vervat, waarheid is; deze Geest alleen kan met gezag over Zichzelven en Zijn werk een beslissend oordeel uitspreken. (1 Joh. 5:6,10.) Deze getuigenis des Heiligen Geestes wordt verder ook bevestigd door Schriftuurplaatsen als 1 Cor. 2:4,5,10,13-15; Ef. 1:13; 1 Thess. 1:5, 6 e. a.; vergelijk ook Rom. 15:18,19. Voorzeker blijft daar de vaste overtuiging van de Goddelijkheid van het Schriftwoord en van de volle betrouwbaarheid (integriteit) des Kanons eene zaak des geloofs; den wijzen dezer wereld zal zij verborgen blijven. Dat schaadt echter niet; want deze zaak des geloofs blijft juist voor de Christenen niet buiten het gebied der ervaring liggen, maar wordt ook werkelijk ervaren. In nood en lijden ondervinden wij, dat het Bijbelwoord een ander Woord is dan het woord van menschenlijke welsprekendheid; dan ondervinden wij, dat de volheid van den Geest Gods daarin woont, en dat het dus een eeuwig leven in zich draagt. Wat zou ons in zulke oogenblikken toch de zekerheid baten, dat de Kerk beweert, dat de Heilige Schrift Gods Woord is? Die zekerheid zou ons niets kunnen helpen. De paus kan immers voor mij niet gelooven; geen heilige kan voor mijn persoon de zekerheid erlangen, dat ik verlost, dat ik het eigendom van Christus ben. De geheele Kerk moge mij in het oor roepen: „Wij gelooven aan eene vergeving der zonden“, dat zou mij, den stervende, volstrekt niet baten, wanneer niet de Heilige Geest aan mij, en niet aan anderen, betuigde, dat de prediking van de vergeving der zonden in het bloed van Christus waarheid is. Ja, de Kerk kan ons de gansche verdienste van Christus voor de oogen schilderen, zij kan duizenderlei voorbereidende middelen aanbevelen, – dat evenwel Christus *mijn* Verlosser is, dat *ik* vrede met God gevonden heb, wordt mij slechts door de getuigenis des Heiligen Geestes verzekerd. En wat op die wijze van de hoofdwaarheden der Schrift geldt, dat is evenzeer van toepassing op de ondergeschikte dingen in de Schrift. Zij hebben alle te zamen in zich den Goddelijken familietrek, het stempel van Goddelijke afkomst, en zijn van denzelfden Geest uit de hoogte doordrongen, als de hoofdwaarheden. Men vergelijk maar eens de oogenschijnlijk minder gewichtige Boeken, b. v. de Spreuken van Salomo met Jesus Sirach, de Openbaring van Johannes met de Sibyllijnsche Boeken, en men zal het diepgaand verschil opmerken, indien men althans onder de leiding des Heiligen Geestes het daartoe noodige fijn gevoel heeft.

Dit is echter de schrikkelijke dwaling van Rome in zake de leer van de Heilige Schrift, dat de Kerk hier de taak op zich neemt om den mensch zekerheid te geven ten aanzien van den Kanon, de vergeving van zonden, de verdienste van Christus enz.; en nu gelooft voorts de mensch, niet omdat de Heilige Geest in hem het geloof gewerkt heeft, maar hij gelooft, omdat de Kerk gelooft, en zoo wordt zijn geloof een werk van gehoorzaamheid of van het geheugen; op menschenlijk gezag neemt hij de waarheid Gods in zich op. Deze Kerk heeft evenwel geene andere autoriteit dan die van alle vergaderingen of verzamelingen van menschen (inzonderheid tot een algemeen Concilie), die beweerden en nog beweren, dat zij den Heiligen Geest hebben, door Hem onderwezen zijn, maar dan de aanmatiging hadden, om zich dat bezit des Geestes tot een privilegie of bijzonder voorrecht toe te rekenen en den Geest Gods door hunne ambtsverrichtingen aan de leeken te willen mededeelen. Deze voogdijschap heeft het toppunt bereikt door de onfeilbaarverklaring van den paus, volkomen in strijd met Jer. 31:34 en Joh. 6:44. De reden, waarom men zulk eene voogdijschap voor raadzaam hield, ligt voor de hand. Men wilde de geloovigen aan den leiband houden, wijl men de kracht des Heiligen Geestes niet aan zichzelf waarnam, en derhalve ook niet den moed had, om aan Hem de krachtige roeping en leiding der zielen toe te vertrouwen. Jesus Christus heeft evenwel den Geest der waarheid *aan Zijne Gemeente* toegezegd en niet aan een instituut, eene instelling, eene zichtbare

verzekeringsinrichting voor der menschen zaligheid. Niet aan een Concilie heeft God den Heiligen Geest beloofd, maar aan de harten der Christenen (zie Luthers werken van Walch VIII, 1030-1033). Deze Heilige Geest is toch zoowel bij het begin als bij de verdere uitbreiding van het Koninkrijk Gods op aarde de Eerste en de Laatste, de Aanvanger en de Voleinder des geloofs; van Hem hangt ook de erkenning, dat het Woord der Schrift Gods Woord is, en het staven van de deugdelijkheid en betrouwbaarheid van den Kanon af. Met het hier gezegde strookt ook alleen de andere Schriftuurlijke stelling, dat de Heilige Geest God is. Is Hij dat, dan zijn ook Zijne werkingen Goddelijk en eeuwig; dan kan voor deze werkingen niet in de plaats treden eene Kerk, of het menschelijk verstand, of wel het Christelijk bewustzijn, welke laatste vaak bij Protestanten de plaats der Kerk innemen. Is de Heilige Geest persoonlijk God, dan zal Hij het Zich voorbehouden om over Zijnen arbeid, dien wij in de Heilige Schrift vinden, te waken en dien te handhaven. Maar voorzeker, evenmin als de waarheid, dat God de wereld geschapen heeft, ja dat Hij bestaat, zich onwedersprekelijk laat bewijzen, evenmin laat zich de andere waarheid, dat het Woord der Schrift het Woord Gods is, aan menschen onwederlegbaar betoogen. Zoomin het vast vertrouwen, dat Christus *mijn* Verlosser is, door eene onbetwistbare sluitrede mij kan ingestort worden, zoomin laat zich de zekerheid van de Goddelijkheid der Schrift bewijzen. Veeleer geldt hier, wat reeds op natuurlijk gebied onloochenbaar is. Wie hardnekkig zijnen mond voor het brood sluit, dien redt geen bewijs van de voedzaamheid des broods van den hongerdood. Dat wij de spijzen noodig hebben, om te blijven leven, laat zich zulk eenen niet vooraf bewijzen, het moet ervaren worden onder den drang der innerlijke behoefte. Wie hier zich verzetten blijft, diens wil moet gebroken worden; bewijzen baten niet. Zoo staat het evenzeer met het door den Geest bereide levensbrood in de Heilige Schrift. Het zij verre, dat wij de genoegzaamheid en onmisbaarheid daarvan voor het geestelijk leven, en voorts de Goddelijke afkomst van te voren (a priori) zouden willen bewijzen, dit zou gelijk staan met een verlagen dezer dingen tot het gebied van het betwistbare (Vergel. Calvijns *Institutio* I, Hoofdst. 7, § 2.) Het zou den schijn hebben, als had de mensch inderdaad bevoegdheid om te beslissen, of hij van voedsel wilde leven of niet; het zou schijnen, alsof de mensch de beslissing had over de eerste voorwaarden des geestelijken levens. Het zou eene geheel nieuwe wereldorde zijn, als de mensch zich ging aanstellen als een, die de elementen van dit zijn leven eerst naar eigen goeddunken had te bepalen. Maar welk mensch zou uit zichzelf kunnen vaststellen, wat voor zijn eeuwig bestaan voldoende zou zijn? Al zeer spoedig zou hij zich boven eenen bodemloozen afgrond bevinden.

Nu evenwel behoeven, naar Gods bestel, alle, ja zelfs de diepste overtuigingen des menschen, inzonderheid ook de overtuiging van de geestelijke levensvoorwaarden, die in het Woord der Schrift voorhanden zijn, niet bewezen te worden, evenmin als de noodzakelijkheid der spijzen tot instandhouding van het leven des lichaams. Zulks wordt ons veeleer zeker langs den weg van eene rechtstreeksche verzekering, welke met deze dingen verbonden gaat; in ons geval dus door de hoogere leiding des Heiligen Geestes, door het zoogenaamde *testimonium Spiritus Sancti* (de getuigenis des Heiligen Geestes). Daarop steunt ons geloof aan de Goddelijke waarheid van het Schriftwoord en de echtheid van den Kanon. Deze getuigenis werd – allereerst voor de erkenning van den Goddelijken oorsprong des Bijbels – ook door onze Geloofsbelijdenissen als hooger aangezien dan de getuigenis en de overeenstemming der Kerk. (Fransche Conf. 4. Eed. Geloofsbel. 5. Westminsterse Conf. 1, § 5.) Dezelfde beteekenis heeft het, als de Luthersche Geloofsbelijdenissen de overlevering in Roomschen zin verwerpen. Daarmede sluiten ook zij een Schriftgeloof, dat op de juistheid van het gevoelen der Kerk rusten zou, buiten. (Vergel. Conf. August. bl. 13, 28 vv., de Apologie bl. 205; de Schmalkald. Art. bl. 337.)

§ 11. De volmaaktheid en helderheid der Heilige Schrift.

(Perfectio et perspicuitas.)

Op hetgeen tot hiertoe over het ontstaan en de echtheid der Heilige Schrift gezegd is, berust de zekerheid van de volmaaktheid en helderheid der Heilige Schrift. De volmaaktheid der Heilige Schrift is die kenmerkende trek in haar, volgens welke zij de waarheid in zulk eene volledigheid en volkomenheid bevat, dat den mensch niets onthouden wordt van hetgeen hem tot zijne zaligheid noodig is te weten. Deze volmaaktheid blijkt o. m. uit de gelijkenis van den rijken man, Luk. 16:29 vv.; zelfs de opstanding van eenen doode zou niet krachtiger ter overtuiging der ongeloovigen zijn, dan Mozes en de Profeten. Tot de Wet en de Getuigenis roept Jesaia (Hoofdst. 8:20) de tien stammen Israëls ernstig waarschuwend terug. (Vergel. Jes. 34:16 en ook Ps. 19:8.) Deze volmaaktheid sluit reeds onmiddellijk iedere *traditio non scripta* (ongeschrevene overlevering) der Roomsche Kerk uit, d. i. eene zoodanige overlevering, die haren grond niet in de Schrift vindt. Tevergeefs poogt de Roomsche leer zich met Schriftuurplaatsen te dekken, om het handhaven van leerstellingen en inzettingen, die toch in tegenspraak met andere woorden Gods zijn, daarmee te rechtvaardigen. Zoo beroept zij zich o. a. op 2 Thess. 2:15. Het is waar, dat Paulus daar inzettingen, die hij mondeling gegeven had, en zulke, die hij in den Brief gaf, onderscheidt, maar dat bracht de natuur der zaak mede; de beknopte Brieven aan de Thessalonicensen geven geene herhaling van al wat Paulus mondeling medegedeeld had; zij waren evenals de andere Brieven slechts gelegenhedsgeschriften. Maar al het mondeling medegedeelde was gegrond op het Woord des Ouden Testaments en op de leer van Jesus, en niets daarvan staat buiten de Heilige Schrift. Aan het geschreven Woord behooren alle overleveringen getoetst te worden, naar het voorbeeld der Bereërs in Hand. 17:11, die onderzochten, of de leer van Paulus met de Schriften des Ouden Verbonds overeenkwam, en of de dingen, die hij verkondigde, al of niet met het Woord in overeenstemming waren. Het woord van Jesus in Joh. 16:13, dat men ook wel voor de Roomsche overlevering aanvoert, moet in verband met Joh. 14:26 verklaard worden; want de Heilige Geest gaf der Gemeente geene nieuwe waarheden en leerstellingen, maar bracht het reeds verkondigde in herinnering. In geen geval loopen wij gevaar, iets wezenlijks vergeten te hebben, wanneer wij ons houden binnen den kring der overleveringen, die in de Heilige Schrift bewaard zijn geworden. Laten wij daarentegen maar eene enkele overlevering naast de schriftelijk tot ons gekomen echt-apostolische leer toe, zoo is het einde niet te zien en voor allerlei dwaling de deur opengezet. Zulk eene schijnbare onbekrompenheid, zulk eene vermeende grootmoedigheid en zoogenaamde evangelische vrijheid moet zich vroeg of laat wreken. Laten wij liever apostolisch-puriteinsch dan op eenigerlei wijze in dit opzicht toegeeflijk zijn. „Gij zult tot dit woord niet toedoen, ook daarvan niet afdoen“, Deut. 4:2, is eene uitspraak, die de volmaaktheid der Schrift reeds dadelijk voldoende betuigt, en zoo laat zich dan de leer van de dingen Gods slechts op de zuivere lijn der heilige geschiedenis onder de leiding van Gods Geest verder ontvouwen.

De duidelijkheid of helderheid der Heilige Schrift staat niet minder vast. Zij is echter niet eene wiskunstige; het komt hier op den toestand van den lezenden persoon aan; de zon schijnt voor den gene, die niet blind is; geestelijke dingen moeten geestelijk onderscheiden worden. (1 Cor. 2:14.) Ieder gebied van kunst en wetenschap vereischt eenen gelijk gestemden (homogenen) beschouwer; de lezer moet inderdaad van den Geest der Heilige Schrift geleerd zijn. Men moet zieh – om hier slechts eenige aanduiding te geven, – vooraf een centrum in de Heilige Schrift veroverd hebben, om van daar uit de peripherie of den omtrek en al wat daartusschen ligt te overzien. Heeft men ook slechts een enkel woord door verlichting des Heiligen Geestes in zijn hart levend opgenomen, zoo voegt zich al ras de eene uitspraak van Gods Woord na de andere bij de eerste; men gaat van licht

tot licht, terwijl men, als bij eenen spiegel, de klaarheid van Gods Woord meer en meer in zich opneemt. (2 Cor. 3:18.) Natuurlijk wordt daardoor het werk der uitlegging, het wetenschappelijk onderzoek van den Bijbel, niet overbodig gemaakt. Integendeel, dit wordt juist daardoor te meer belangwekkend. Doch evenzeer is het noodig, indien het wetenschappelijk onderzoek althans vruchten dragen zal, dat door ons eerst een punt op dezen bodem der Schrift zelve ontdekt zij geworden, voordat wij tot de verdere ontdekking van den ganschen inhoud der Schrift kunnen overgaan. In de tweede plaats is echter de *perspicuitas* der Schrift ook eene objectieve eigenschap, d. i. zulk eene, die de Heilige Schrift onafhankelijk van ons bezit. Reeds wat den uitwendigen vorm aangaat, is zij duidelijk, niet dor, maar levend, meestal gemakkelijk te bevatten, en schooner dan al wat de menschelijke taal voor schoons biedt. Ook dichters, als Herder („Over den geest der Hebreeuwsche poëzie“) kunnen ons dat bevestigen. Evenzoo is de beteekenis der woorden ondubbelzinnig, en inderdaad heeft het Schriftwoord slechts *één* zin, niet eenen drie- of viervoudigen, gelijk Origenes beweerde; ook geen verborgen zin (*hyponoia*) naast den historischen, gelijk mystieke Schriftverklaarders beweerden. De woorden der Heilige Schrift zijn naar de letter op te vatten, en ook, als zekere plaats zinnebeeldig moet opgevat worden, heeft men zich streng binnen de perken van het gebruikte woord te bewegen. Alleen op die wijze zal men den waren inhoud volledig opvatten. De Geest Gods heeft Zich niet van de woorden bediend, om Zijne gedachten te verbergen. Van het woord uitgaande klimme men op tot de gedachte of het beeld, dat Gods Geest daarin gelegd heeft. Blijft er nu ook altijd nog eene duistere plaats in de Heilige Schrift, blijft er ook veel nog moeilijk te doorzien, zoo hebben wij te bedenken, dat de Bijbel een Boek voor duizenden van jaren is, hetwelk alle geslachten aan zich verbinden moet, en dat naar een oud beeld een lam er doorheen waden, terwijl een olifant er in verdrinken kan. Ja een kind van vier jaren kan reeds verstaan, wat tot zijne zaligheid dient, en toch is de Schrift ook voor den meest ervaren grijsaard nog lang niet uitgeput, zoodat hij niet uit haar den wille Gods zou moeten vernemen en steeds bij vernieuwing zou hebben te leeren. Integendeel, hoe meer de grijsaard in ervaring toeneemt, des te meer wordt hij gewaar, dat hij voorheen weinig of niets verstond, en dat hij altijd weder met het a b c zal hebben te beginnen. Het is een Boek der boeken: *het Boek*.

Daarin, dat de Heilige Schrift nu eens klaar en open voor ons ligt en duidelijk tot ons spreekt, en dan weder ons een boek met zeven zegelen toeschijnt, ligt nog een gansch bijzonder bewijs voor hare Goddelijke afkomst. De Bijbel is het eenige Boek ter wereld, bij hetwelk het buiten de macht des menschen staat, om het te verstaan, wanneer en in welke mate hij wil. Hoe wonderlijk het ook zij, hier is het mogelijk, dat iemand zijn leven lang er zich mede bezig houdt, en er boek op boek over schrijft, en toch niets van den levenwekkenden Geest, Die de Schrift doorwaait, ooit aan zichzelf ervaart. Immers bij hoevelen wordt niet, ondanks alle schijnbare onderwerping aan dit Boek der boeken, juist het kenteeken van die inwendige geestelijke ervaring gemist! Het is een Boek, dat zich volstrekt geen geweld laat aandoen. Wonderlijk Boek, voor hetwelk wij nu als dooden, straks als levenden staan; wonderlijk Boek, boven hetwelk men zich nooit als meester verheffen kan, maar dat eeuwiglijk boven ons staat, eeuwiglijk ons tot leerlingen heeft! Wonderlijk Boek, van hetwelk de geleerden zich verstoord moeten afwenden, voor hetwelk de wijsheid dezer wereld tot blindheid wordt, en dat alleen aan kinderen naar den geest zijn binnenste ontsluit, ja, welks diepten door zwakke vrouwen veelal beter gepeild worden dan door mannen. Het zij verre van ons, dat wij eenige stelling of eenig leerstuk zouden vaststellen, waarvan de grond niet in dit Boek der boeken te vinden ware; verre zij het van ons, aan de filosofie of aan eene Kerk, hetzij in den zin van Rome of van Schleiermacher, eene plaats naast den Bijbel in te ruimen. Alle Artikelen des geloofs zijn er duidelijk genoeg in gegeven, om de Christelijke Geloofsleer er uit samen te stellen. Uit de Schrift is

deze wetenschap te ontleenen; aan haar wordt deze getoetst. Alleen dan komt eene waarlijk objectieve leer tot stand, als wij ons laten bouwen op het Fundament der Apostelen en Profeten, van hetwelk Jesus Christus de hoeksteen is. (Ef. 2:10.)

Nu zou men kunnen vragen: Waarop steunt in den grond onze overtuiging, dat het aldus met de Heilige Schrift gesteld is? Wij zijn wel begonnen met over den levenden God te spreken, en uitgaande van het feit, dat die levende God *gesproken* heeft, hebben wij de geloofwaardigheid en betrouwbaarheid der Heilige Schrift betoogd, welke aldus voor velen wellicht aannemelijker is gemaakt, – maar hoe komt men tot de kennis van den levenden God; met welk recht spreekt men aldus van Hem? Komt men daartoe misschien door de Kerk? of berust soms alles op eene bloote vooronderstelling (*petitio principii*)? Neen, niet door de Kerk, gelijk men die in den regel opvat, maar door de levende aanraking, die men door Gods leiding met ware kinderen Gods heeft, met de zulken, die de sedert de schepping der wereld bestaande onzichtbare Kerk voortzetten, die Gods stem hooren en zich onbevlekt bewaren van de wereld, rein van alle gemeenschap met haar; met degenen, die het zout der zichtbare Kerk zijn, maar steeds door deze ten ondergehouden, onder de koornmaat gesteld en miskend geworden zijn. Dezen zijn het, die door het Woord en den Heiligen Geest bestendig kinderen voortbrengen en de zuivere Goddelijke overlevering op aarde ongeschonden bewaren. De wind blaast, waarheen hij wil, – zoo ook de Heilige Geest. (Joh. 3:8.) Wie zich op eene zichtbare Kerk verlaat, die stelt vleesch tot zijnen arm en zal zijn oordeel dragen.

§ 12. Eigenlijke oorzaak van het ontstaan der Gereformeerde Kerk.

Op meer dan ééne wijze heeft men getracht, het verschil tusschen de drie Kerken van het Westen tot eene hoofdstelling of alles beheerschend grondbeginsel terug te brengen. Men beweerde, dat bij elk dezer Kerken een eigenaardig beginsel of hoofdstelling aan te wijzen is, waaruit dan alle verdere verschillen zouden voortgevloeid zijn (*Material- en Formalprincip*). Zulks is evenwel een vruchteloos pogen, inzonderheid met betrekking tot het onderscheid tusschen de Luthersche en de Gereformeerde Kerk. Schweizer zoomin als Schnekkenburger, Baur zoomin als Güder hebben hier den steen der wijzen gevonden. Immers het ontstaan en de ontwikkeling eener Kerk heeft feitelijk een geheel ander verloop dan de vorming van een wijsgeerig stelsel. De Kerk of Gemeente van Christus is, gelijk de eerste stelling van de Synode van Bern, in het jaar 1528 gehouden¹, zoo treffend zegt, „uit het Woord Gods geboren“, gelijk zulks ook van ieder harer leden waar moet zijn; zij dankt hare geboorte niet aan menselijke willekeur; zij heeft zichzelf niet in het aanzijn geroepen, maar het Woord der waarheid heeft der Kerk het aanzijn gegeven. (Jak. 1:18.) Niemand der Apostelen en herdere zweefde eene hoofdstelling of een uitgedacht princip voor oogen, en evenmin was zulks het geval bij de eerste Hervormers. Tot recht verstand van deze waarheid willen wij eenen blik op de ontwikkeling der Kerk werpen, uit welke onze Gereformeerde Kerk zich gevormd heeft.

Hoe getrouwer de Gemeenten zich aan de Heilige Schrift hielden en daaruit hare levenskrachten trokken, des te zuiverder was ook haar vorm. Ten tijde der Apostelen was deze zuiverheid betrekkelijk het volkomenst. Maar reeds in die dagen hebben de twisten en scheuringen eenen aanvang genomen. Zoo klaagt Paulus reeds in 1 Cor. 1:12 over degenen, die zich gaarne noemden naar onderscheidene groote namen. In den Brief aan de Galatiërs heeft hij geschillen over de rechte verhouding tot de Wet te beslechten. In de Brieven aan de Colossensen en aan de Hebreen strijdt de Apostel tegen de Joodschgezinde leeraars. Zoo ook hebben Jakobus en Judas met dwaalleeraars te strij-

1 Zie Niemeyer, *Collectio Confessionum*, bl. 14.

den. Erger werd dit na den dood der Apostelen, toen de valsche leeraars des te krachtiger te voorschijn traden, naarmate de Christenen uitwendig van den druk der Heidensche wereld bevrijd werden. Waar de Heere Zich eene Kerk bouwde, daar bouwde de duivel terstond eene kapel er naast.

De oude kerkvaders bedienden zich tegen de nieuw opkomende dwaalleeringen maar al te vaak van wapenen, die uit het tuighuis der filosofie genomen waren, wel is waar met de goede bedoeling om de waarheid te verdedigen en de eere Gods in den strijd tegen de ketters te handhaven. Vele waarheden waagden zij niet onomwonden uit te spreken; zoo wilden zij b. v. door de belijdenis van de algeheele onmacht des menschen den spot der hen bestrijdende filosofen niet gaande maken, of ook het vleesch, dat maar al te traag tot het goede is, geen voorwendsel tot nieuwe traagheid aan de hand doen door een handhaven der leer van de rechtvaardigmaking door het geloof. Zij boeleerden met den vrijen wil, om zich bij de menschen een aanknoopingspunt te verzekeren en de menschelijke rede niet al te zeer in het aangezicht te slaan. Op deze wijze is „tot meerdere eere Gods“ zeer veel geschreven, dat beter in de pen gebleven ware. De Kerk trachtte, zonder kieschkeurig te zijn ten aanzien van de middelen, zich er uit te redden, zoo goed zij kon. Maar hoe meer zij overwinnend uit den strijd te voorschijn kwam, des te meer vertrouwen stelde zij in eigen kracht. Daarbij kwam nog, dat de wonden, die zij door onvoorzichtigheid of toegevendheid in den strijd met de ketters gekregen had, dikwijls slechts oppervlakkig genazen en een bestanddeel achterbleef, dat eene kwade werking had. Nu eens gaf de Kerk zelve door toegevendheid tegenover de ketters aan dezen een zeker recht om binnen haar te mogen verblijven; dan weer wisten de ketters, hoewel door de Kerk afgewezen, toch een huisrecht in haar te behouden. Bij herhaling ter voordeur uitgeworpen, slopen zij telkens door eene achterdeur weer binnen. Zoo at de leer van Pelagius, wien door het semi-pelagianisme van Rome eene achterdeur geopend was, als de kanker voort. De gansche Roomsche Kerk werd door haar vergiftigd, ofschoon die Kerk haar veroordeeld had. De *veroordeelde* Pelagius zegevierde over den *heilig verklaarden* Augustinus.

De beroemde oecumenische conciliën plaatsten slechts de noodzakelijkste grenspalen tegen de ergste ketterijen, en het ging op deze vergaderingen ook al zeer menschelijk toe. Niet de Heilige Geest, maar de geest des keizers deed wonderen. Ook deze conciliën waren niet bij machte, de Kerk op nieuwe wegen te brengen, gelijk de Reformatie dat deed. De uitwendige of zichtbare Kerk gaf er, gelijk weleer Israël, de voorkeur aan, om, naarmate hare heerschappij grooter werd, haren steun te zoeken in inzetten van menschen. Haar middel- en zwaartepunt, dat zij in de Heilige Schrift bezat, miskende zij hoe langer zoo meer; krukken en nogmaals krukken werden gezocht, om het verlies der Bijbelsche waarheden te vergoeden. In plaats van het levende Hoofd Christus zocht men zichtbare hoofden op den troon te zetten; in stede van den eenigen Middelaar en Voorspreker Christus, plaatste men andere tusschenpersonen tusschen God en den mensch, de heiligen namelijk. Bij het bloed van Jesus Christus, in hetwelk wij alleen gerechtigheid voor God hebben, hetwelk alleen onze zonden afwascht, kwamen allerlei andere reinigingsmiddelen, zoo bijvoorbeeld sinds Gregorius den Groote het vagevuur en alles, wat daarmee in verband staat. De *cultus* verdrong den *colendus*. En in die richting ging het verder, totdat de Roomsche Kerk gereed was en de gruwel der verwoesting op de heilige plaats stond. Toen nu de Kerk zich aldus verrijkt had, verdween de Schrift al meer en meer uit de harten en uit het geheugen der Christenen; zij moest hare eereplaats in de Kerk deelen met de overlevering, het dusgenaamde mondelinge woord der Apostelen, een weefsel van leugens en enkele waarheden. Het onwettige werd gewettigd. Het Farizeïsme was op den troon verheven; Christus, de Alomtegenwoordige, had eenen stedehouder; en zoo ging het dan naar de trefende uitspraak: „Christus is overal, alleen daar niet, waar Hij Zijnen stedehouder heeft“. Het eenige Hoofd had een tweede hoofd nevens Zich gekregen. Het levensbloed der Kerk stroomde niet meer

door levende leden uit het eenige Hoofd Christus, maar van het onderhoofd te Rome stroomde onrein, vergiftigd bloed door de verlamde ledematen der zoozeer verwaarloosde Kerk. Schijn trad in de plaats der waarheid, leugenachtige traditie in de plaats der overlevering van het Woord Gods. De Kerk was een veld vol doode beenderen. Deze toestand was een gevolg daarvan, dat zij het gezag van het Woord Gods niet meer wilde erkennen. Slechts één weg bleef er over, langs welken het alleen tot vernieuwing der Kerk kon komen, deze nml., dat zij haar middelpunt en zwaartepunt weder in de Heilige Schrift zocht. Zulke bewegingen in de richting van het middelpunt hebben er vóór de Reformatie reeds bij herhaling plaats gehad. De Waldenzen², Wiclef en Hus hebben de Reformatie voorbereid en haar pad geëffend. Inzonderheid door den vromen, vrijmoedigen geloofsheld Hus werd in Bohemen het licht des Goddelijken Woords op den kandelaar geplaatst en verspreidde heinde en ver zijne stralen. Hij gaf den eersten stoot tot de vorming van nieuwe gemeentekringen, die zich meer of minder van Rome vrijmaakten en van welke de Boheemsche Broeders eene bewonderenswaardige onderlinge tucht invoerden, die Luthers nijd opwekte en Calvijns lof verwierf. Op dezen klaren, helderen dageraad volgde een heerlijke dag. De Heilige Schrift, zoo diep onder het puin van menschelijke meeningen begraven, werd teruggevonden. En gelijk eenmaal het wedergevonden Wetboek (2 Kron. 34:15 vv.), zoo werd ook nu het Woord des Heeren tot koningen en profeten in het Koninkrijk Gods gebracht. Staupitz en Wittenbach vervulden de plaats van Hilka. Eén van die koningen en profeten was Luther, een tweede Zwingli, een derde Calvijn. En evenals Josia zijne kleederen verscheurde bij het hooren van het Woord Gods, zoo verscheurden deze mannen Gods hunne harten en begonnen naar het voorschrift des Goddelijken Woords te leeren en te leven. Bij hen sloten zich eerst enkelen, vervolgens geheele Gemeenten en landen aan. Ook zij moesten terug tot de Heilige Schrift, anders was er ook voor hen geen heil. Zoo is dan naar het getuigenis der geschiedenis het Woord Gods het eenige grondbeginsel van het Protestantisme en inzonderheid van onze Gereformeerde Kerk, aan welke de lof niet mag onthouden worden, dat zij meer dan andere dit grondbeginsel zuiver bewaard heeft.

Men heeft der Reformatie meermalen een tweevoudig grondbeginsel willen toekennen: een formeel en een materieel beginsel. Dat is echter eene volstrekt abstracto scheiding, die met de geschiedenis niet te bewijzen valt. Van waar anders dan uit de Heilige Schrift hadden de Hervormers het dogma van de rechtvaardiging? Luther las de Brieven van Paulus in het klooster te Erfurt, en de uitspraak: „De rechtvaardige zal uit het geloof leven“ bleef hem op zijne reis naar Rome bestendig bij. Reeds vóór het jaar 1517 schreef hij aan den proost van Lissa: „Het gewichtigste is, om tot het geloof te geraken, dat men dag en nacht met het Evangelie verkeere; daardoor zouden wij uit God geboren worden; als uit God geborenen zouden wij niet zondigen, en zoo zouden wij vol vreugde de zege genieten“. (Vergel. Val. Löscher, Reform. Acten, Deel I, bl. 231.)

Zwingli heeft het wezen en den hoofdinhoud des Evangelies niet juist van Luther geleerd, dien men in den laatsten tijd wel als den schepper der nieuwe godsdienstige beschouwing wil vieren, maar hij heeft het wezen der Christelijke leer door het lezen van het Evangelie van Johannes en door het naarstig onderzoeken der Grieksche Brieven van Paulus leeren kennen, die hij reeds ten jare 1516 overschreef. Daardoor heeft Zwingli, alhoewel hij later van Luther geleerd heeft, op ge-

2 Het verzet tegen de Roomsche-Katholieke dwalingen, welks herinnering aan den naam der Waldenzen onafscheidelijk verbonden is, dagteekent, gelijk laatstelijk nog in de Revue des deux mondes aangetoond is, van de vroegste tijden van het zuivere Christendom. In het Milaneesche bleef door en sedert Ambrosius eene zuivere liturgie, en de toegang tot de Heilige Schrift werd hier minder belemmerd dan elders. Toen deze oudste Protestantsche richting uit de Noord-Italiaansche vlakten verdrongen werd, trok zij zich in de dalen (vauds) terug en verbreidde van daar uit door hare zendingen het Evangelie in de omliggende landen. Naar de dalen (vallis, vauds) waarin zij woonden, heeten zij Waldenzen. Petrus van Lyon (Waldus) gaf aan deze richting slechts eenen nieuwen stoot.

heel zelfstandige wijze dien geloofsgrond gevonden, dien hij weldra tegen de Roomsche dwaling met onwederstaanbare kracht zou laten gelden. Het is dus den beiden Hervormers gegaan, gelijk het den Profeten en het oude volk Gods over het geheel ging. Wanneer de Schrift weder tot haar recht kwam, wanneer Christus door Zijn Woord en Zijnen Geest verheerlijkt werd, ontwaakte een nieuw leven, voor hetwelk de duisternis van den valschen godsdienst en van het ongeloof wijken moest.

Vergelijken wij de beide Hervormers met elkander, dan kunnen wij hunne verdienste aldus omschrijven: Luther had de groote verdienste, dat hij, in den Geest Gods en omgord met de kracht van Boven, onvervaard en in het openbaar den geweldigen reus der traditie en werkheiligheid te gemoet trad en als de eerste dezen geduchten Goliath eene doodelijke wonde toebracht. Hem was het van God gegeven, de eerste groote bres te schieten in de muren der oude uit de traditie levende Kerk, hetwelk niet plaats had door het in toepassing brengen van een zoogenaamd materieel (zakelijk) beginsel, al mocht dat ook „rechtvaardiging uit het geloof“ heeten, maar door het uitsluitend beroep op de Heilige Schrift, die hij op den voorgrond stelde. Luther heeft geene nieuwe oplossing van gewichtige vraagstukken gevonden, geen nieuw godsdienstig beginsel ontdekt, veeleer heeft hij de Heilige Schrift, die onder het stof bedolven lag, weder te voorschijn gebracht, heeft met het hart de woorden der Schrift geloofd en met den mond beleden, in één woord, hij heeft al wat in zijn vermogen was gedaan, om door zijne vertaling en verklaring van de Heilige Schrift deze weder onder de oogen van het volk te brengen. Langs den weg van een onvermoeid Schriftonderzoek, en geenszins door de ontwikkeling van een grondbeginsel, is de hoofdsom des geloofs tot klaar bewustzijn gekomen, die daarna in de Belijdenis der Kerk eene bepaalde uitdrukking verkreeg. Eéne zaak echter had deze Hervormer boven zijne medestrijders en opvolgers in Duitschland vooruit, t. w. dat hij, door innerlijke behoefte en een ontwaakt geweten gedrongen, evenals de heiligen van alle tijden, de Schrift onderzocht en nu, ondersteund door zijne groote geestesgaven en lettende op de nijpende behoeften des tijds, eenen rijken schat van kostelijke waarheden uit de schacht der Heilige Schrift aan het licht bracht.

Op dezelfde wijze als Luther ging ook Zwingli te werk, doch langzamer, met meer behoedzaamheid en naar de mate der hem geschonken gaven. Men vergelijke zijne biographie door Christoffel en voorts Zwingli's gezamenlijke werken van M. Schuier en I. Schulthess (1828). Wij merken op, dat dit in het bijzonder den Hervormer van Zürich kenmerkte, dat hij op God wachtte en alles verwachtte van de werking des Goddelijken Woords. Reeds in den zomer van 1516 ging Zwingli naar Einsiedeln, waar hij het werk der Hervorming begon. Daarbij leidde hem de onwrikbare overtuiging, dat 1) het Woord Gods het eenige richtsnoer is voor geloof en leven, en 2) Christus ons eenig heil is. Zoo was reeds in kiem alles voorhanden, wat te zijner tijd tot eene Reformatie leiden moest. Dat nu in Zwitserland de Reformatie niet zoo spoedig haar beslag kreeg als te Wittenberg, lag in Gods bestuur. Nu eens werd aan het volk Gods een Elia en een Jesaia, dan eens een Elisa en een Jeremia geschonken. In het Koninkrijk Gods heerscht geene eenvormigheid. En in het algemeen mag een eigenwillig doen, een loopen, waar men niet gezonden is, geenszins het kenmerk van eenen Hervormer heeten. Zoo was het dan Zwingli aanvankelijk genoeg, den zuurdoesem der Bijbelsche leer in de harten zijner toehoorders te brengen en voor het overige op den zegen Gods te wachten. Te Zürich werden zeer geleidelijk alle hinderpalen der waarheid des Evangelies uit den weg geruimd; door het woord der evangelische prediking hield Zwingli den aflatkramer Samson verre van Zürich. Het Woord Gods alleen deed ook den dienst der huursoldaten ophouden, waarmede de Zürichers vreemden vorsten ter wille waren, en waardoor de zeden in de stad zoozeer bedorven werden. In één woord, de geheele verandering in den godsdienst had naar het Goddelijk Woord plaats.

Van 1523 af beraamde Zwingli, in overleg met de overheid, ingrijpende hervormingen, nadat hij vooraf den tegenstanders te Zürich den mond gesnoerd had. De gewichtigste verandering bestond in het instellen van eene dagelijksche en openbare Schriftverklaring. De beelden werden behoedzaam uit de kerken verwijderd; de mis werd afgeschaft; de kloosters opgeheven; daarop eene kerkelijke tucht en eene synode ingesteld, en zoo is Zürich hervormd geworden.

Wij merken op, dat van de beroering en de schokken, waarmede de Hervorming in Saksen gepaard ging, hier weinig bespeurd wordt; alles werd langzaam en trapsgewijze voorbereid en kwam langs den weg van geleidelijke ontwikkeling tot uitvoering. Bovendien ging het niet alles buiten de Gemeente om, maar hervormde de ontwaakte Christelijke Gemeente en hare burgerlijke overheid eigenlijk zichzelf. In stilte, niet met grooten ophef, zooals in het Noorden, maar geheel overeenkomstig den aard des volks, schoot de Reformatie in Zwitserland vaste wortelen. Niets werd hier overhaast, maar onder bestendig opzien van den Hervormer tot God kwam alles tot vollen wasdom, in weerwil van alle hindernissen, waarmede men te strijden had. Maar juist omdat niets stormenderhand veroverd werd, doch iedere voet gronds den vijand werd ontworsteld, onthield men zich van met den vijand een verdrag te sluiten en bekommerde zich er niet om, of men al dan niet door hem erkend werd. In Zürich heerschte onder de vrienden der Hervorming vóór alles het bewustzijn, dat God hen tot die dingen geroepen en dat niet *hunne* kracht zulks uitgericht had, maar God. (Deut. 8:17,18.) In vergelijking daarmede doet zich te Wittenberg, in lateren tijd ten minste, eene meer menschenlijke openbaring van kracht aan ons voor. Nederigheid en bescheidenheid kenmerken Zwingli tot aan zijnen dood in den slag bij Kappel; hij achtte zichzelf niet van zoo groote waarde, dat hij zich in de stad of achter de slaglinie verborgen zou houden. Hij ging mede in den strijd tegen de vijandelijke kantons, gelijk zijn ambt hem dat tot plicht stelde, en stierf in de uitoefening van zijn beroep als veldprediker en als burger zijner stad, wars van zich als een lafhartige monnik te gedragen.

Wij hebben in Zwingli eenen man Gods te bewonderen, eenen man, die zich niets aanmatigde, maar in nederigheid Gode de eere gaf, wanneer door hem iets tot stand gebracht was. Het Woord en de eere Gods waren de beide leidsterren zijns levens. Het zoo begonnen werk der Reformatie is in stand gebleven, en overal, waar deze Hervorming doorgedrongen is, heeft zij het *solī Deo gloria* en het streng Schriftmatige karakter, het zuivere of, wil men, het puriteinsche karakter niet verloochend.

Zoo zien wij dan, dat Luther een man Gods is en Zwingli insgelijks. De grondslag huns geloofs is dezelfde, nml. een onder de leiding des Geestes aan de Heilige Schrift ontleende. Dat blijkt het duidelijkst hieruit, dat Zwingli in het begin allerminst zwarigheid maakte om uit eigen beweging den lof van Luther te verkondigen. Hij zegt van Luther, „dat hij met grooten ernst de Schrift doorgrond heeft, gelijk niemand vóór hem, en dat Luthers leer en meeningen in leerstellig opzicht *zoozeer* op het Woord Gods gegrond zijn, dat het niet mogelijk ware, dat eenig schepsel ze zou weerleggen“.

Wat het uitgangspunt betreft, stemmen de beide Hervormers dus volkomen overeen. Doch laat ons nu een oogenblik stilstaan bij hetgeen hen onderscheidde. En dan is dit wel het verschil tusschen beiden: Luther was de man, om een grootsch begin te maken, om met groote geestkracht en zonder het voorbeeld van anderen iets tot stand te brengen; een man, die op ongeëvenaarde wijze als baanbreker en stichter optrad. Evenwel heeft hij zich niet den tijd gegund, om het aldus gestichte gebouw naar den eenigen en onveranderlijken regel van het Woord Gods volkomen af te werken. Er was in hem, zooals Hundeshagen het zoo treffend uitdrukt, eene zekere zorgeloosheid, die meer aan groote geesten eigen is. In de tweede plaats echter toonde hij eene groote, ja onbedwingbare energie

bij het jagen naar het doel, dat hem voor oogen zweefde. Zulks was ongetwijfeld uitnemend, zoolang het de zaak der waarheid gold, maar bedenkelijk, wanneer de zucht om eenmaal opgevatte meeningen niet los te laten zich mede liet gelden. Zoo ergerden hem de afwijkende leerstellingen van Zwingli, en door zijne drift liet hij zich vervoeren om de Gereformeerden, wien de Heere de genade verleende, van de Sacramenten grondiger, dan dit door Luther geschiedde, onderwezen te worden, voor Sacramentisten en aanhangers des duivels te schelden. Het is een hoogst bedroevend feit, dat Luther zich niet ontzag om, ter oorzaak van het verschil in de leer van het Avondmaal, de overeenstemming in alle andere punten der leer gering te achten. Deze bijzondere karaktertrek heeft bij Luther en zijne Kerk zijne gevolgen gehad. Vooreerst is het onmogelijk, om uit Luthers werken een leerstelsel op te maken; zelfs kan men bij vele leerpunten niet wel te weten komen, wat eigenlijk Luthers meening geweest is. Men treft zelfs in zijne talrijke werken geheel tegenstrijdige dingen aan. Zijne geschriften zijn eene frissche, levende bron, vol van onuitputtelijke aantrekkelijkheid en levendigheid, – Luther stond in het middelpunt der Schrift, – maar de leer der Schrift in haar geheel heeft hij niet zoo voortreffelijk ontwikkeld als Zwingli of, zeggen wij liever, Calvijn. Hij onderscheidde zich door eene verwonderlijk vlugge bevassing, een helder inzicht en eenen scherpen blik. Zwingli daarentegen, mocht hij al niet zoo diep peilen als Luther, bezat een meer onderzoekend en ontledend denkvermogen.

De beteekenis van Zwingli bestaat niet zoozeer in veelzijdige uiteenzetting van bepaalde Schriftuurlijke leerstellingen en de bestendige inprenting daarvan, – daarvoor heeft hij te kort geleefd, – maar wel werd, wat Zwingli van de Heilige Schrift heeft begrepen, door hem tot een afgesloten geheel van kennis verwerkt. Zijne dogmatische opvatting onderscheidt zich door meer volledigheid, meer eenheid en harmonie, en zoo getuigt ook zijne wijze van doen meer van een geregeld plan, kenmerkt zich door meer beslistheid en was daardoor meer geschikt om de Kerk te bouwen dan die van Luther. Calvijn staat in dit opzicht nog weer hooger.

Die trek van zorgeloosheid, die een kenmerk van Luther was, bleef ook niet zonder invloed op de later naar hem genoemde Kerk. De hooge vlucht zijns geloofs sleepte aanstonds allen mede; doch nu het er op aankwam, om het nieuwe gebouw tot eene behoorlijke woonstede voor zich in te richten, ging men oppervlakkig te werk. Men gaf aan de Gemeente geene stem, maar alles werd vastgesteld door vorsten en door theologen, terwijl men de Gemeente maar al te zeer in de middeleeuwsche onmondigheid liet. De besliste losscheuring van de overlevering der oude Kerk word geenszins zoo volkomen doorgevoerd als te Zürich. De beelden en een overblijfsel van den altaardienst bleven helaas bestaan, zelfs behield laatstgenoemde in Zweden en Denemarken den naam van mis. De kerkelijke tucht werd in de nieuwe Gemeenten niet tot eene correctie van de Protestantsche vrijheid verheven. De biecht en de absolutie, een gebruik, dat Müller te Rostock in Mecklenburg onder „de drie doode afgoden“ rekende, alsmede de duivelbezweringsformule (exorcismus) bij den Heiligen Doop behield men. Met de absolutie werd opnieuw de weg geopend tot overmatige uitbreiding der ambtelijke of priesterlijke macht. Er bleef een Roomsche zuurdeesem over, en deze verkreeg ongemerkt invloed op den geheelen gedachtenkring. Zulks was echter niet het geval in onze Kerk. Zwingli wist veel meer tot den wortel toe alle vezels, die de Evangelischen met de Roomschen verbonden, door te snijden.

Eene onwrikbare vastheid van karakter, die tot eigenzinnigheid oversloeg, bewees Luther door zijn vasthouden aan zijne gansch bijzondere Avondmaalsleer. Zulk eene onverzettelijkheid is vooral dan gevaarlijk, als zij op een woord van God waant te steunen. Het wordeke „ἐστίν“, „is“, heeft den geheelen man als het ware veranderd. Luther bezondigde zich, toen hij ondanks de treflijkste tegenbewijzen van Zwingli dezen de broederhand weigerde; hij miskende hem bij het gesprek te Mar-

burg, in plaats van hem te eeren. Men vergelijkte Christoffel: „Het Leven van Zwingli“, bl. 304 vv., en Planck: „Geschiedenis van het ontstaan en de ontwikkeling van het Protestantsche leerbegrip“, Deel II, Boek VI.

Met deze Avondsmaalsleer legde Luther den grond tot eene nieuwe scholastiek, die in de leer van den Persoon van Christus dan ook van de Gereformeerde Kerk afweek. Voorts openbaarde zich eene heillooze overschatting der Sacramenten, als waren zij genademiddelen, welke werking onfeilbaar, tooverachtig is. Toen nu Luther stierf, nadat hij Melanchthon te voren nog opgedragen had, in den strijd over het Avondmaal iets te doen wat tot den vrede dienen kon³, kwam juist het tegenovergestelde van den vrede voor den dag. De Avondsmaalsleer werd het punt, waar de ijveraars hunne wiggen aanbrachten, om de kloof tusschen de beide Kerken steeds duidelijker zichtbaar te maken⁴. De tegenkanting tegen Zürich werd eene treurige erfenis in de Luthersche Kerk en werd later op Genève overgebracht. Het Concordiën-boek (formula concordiae) stelde in spijt van de Calvinisten, en eigenlijk geheel tegen Luthers overtuiging, ook nog de praedestinatie-leer ter zijde. Daarmede evenwel gaf het den eersten stoot tot een terugvallen in een kwalijk verholven semipelagianisme. Deze halfslachtigheid gaf later aanleiding tot een bestendig weifelen tusschen het kunnen en niet-kunnen van den mensch in het werk der bekeering.

De aldus ontstane vijandschap werd van het tijdstip af, waarop het Concordiën-boek de eenheid in de Kerk trachtte te herstellen, tot een blijvend kwaad. Gelijk Homerus van den toorn van Achilles leefde, zoo leefden de Luthersche epigonen van den toorn van Luther. Uit Luthers onverzettelijk vasthouden aan zijne Avondsmaalsleer ontving de latere theologie altijd nieuw voedsel. Tevergeefs hadden Calvijn en Melanchthon gepoogd de noodlottige breuk te voorkomen. Hunne klachten verbitterden de ijveraars nog te meer. Als eenen weerwolf jaagde men den edelen à Lasco door Dene-marken en Duitschland. En de Gereformeerden? Zij hielden zich tegenover die vijandschap meestal kalm en bleven op verandering hopen. Niets was hun minder welgevallig dan de scheiding, die immers ook zulk eene groote ramp op staatkundig gebied was, zoowel voor Duitschland als voor Frankrijk. De geheele briefwisseling van Frederik den Vrome is eene schitterende rechtvaardiging van de Gereformeerden in dit allertreurigst tijdperk van eenen meer dan dertigjarigen oorlog, waarvan wij de schrikkelijke gevolgen nog heden ten dage ondervinden.

Laat ons echter tot onzen eigen haard terugkeeren, op welken de slag bij Kappol ten laatste zijn bloedig schijnsel wierp. Zwingli stierf te vroeg om als de eenige Hervormer van onze Kerk te kunnen beschouwd worden; en zoo bleven dan ook zijne bijzondere karaktertrekken zonder blijvenden invloed op de Gereformeerde Kerk. Ook heeft Zwingli ons geen werk nagelaten, dat den naam van dogmatiek zou kunnen dragen. Hij heeft slechts de hoofdgedachten der Christelijke leer uit de Heilige Schrift te voorschijn gebracht; zijne voornaamste schriften zijn meer geloofsverklaringen dan dogmatische uiteenzettingen. Wij noemen zijne 67 Sluitredenen, 1523; Fidei ratio ad Carolum imperatorem, 1530; Fidei expositio ad Regent Christianum. Zijne meest omvattende geschriften van

3 Dat deze bewering op goede gronden rust, blijkt uit het herhaald getuigenis van Frederik den Vrome, in zijne door A. Kluckhohn in het licht gegeven Brieven (Deel I, bl. 540, 557-560): „Lieve Philippus, ik beken, dat er in de zaak des Sacraments te veel gedaan is“. Deze woorden maken hem weer eene plaats waardig naast den zanger van Psalm 51. Ook merkt Kluckhohn op, dat naar de regelen der historische critiek dat bericht niet meer voor eene fabel mag aangezien worden. Vergelijk ook de Erlanger werken van Luther, vol. 53, 270 vv. over luthers berouw, dat hij de meening van Carlstad niet vroeger had leeren kennen.

In den eersten jaargang van het Amsterdamsch Zondagsblad 1888 wordt in no. 2, bl. 10 onder: *Belangrijke bekentenis van Luther*, op dit feit gewezen.

4 Men vergelijkte slechts de briefwisseling, tusschen à Lasco en Brenz gevoerd, en hun dispuut, in het 2de Deel der „Opera et vita Joannis à Lasco“ (ed. Dr. A. Kuyper).

dogmatischen inhoud zijn de „*Commentarius de vera et falsa religione*“ (1525) en verder „*De providentia*“ (1530).

Wat nu Zwingli moest overlaten, dewijl zijn levensdraad vroegtijdig afgesneden werd, dat nam Calvijn op zich; bij voltooide in den Geest, wat de Züricher Hervormer in den Geest begonnen was te doen.

§ 13. De Institutie van Calvijn.

Calvijn heeft het voorrecht Zwingli en Luther te kennen; hij trad evenwel niet blindelings in hun voetspoor, integendeel, hij arbeidde in onderwerping aan de Heilige Schriften geheel zelfstandig. (Zie *Institutio I*, Hoofdst. 7, § 1-5.) Zelfs stond hij geruimen tijd meer op den Lutherschen kant, nml. te Straatsburg. Daarom is het van te meer gewicht, als wij bij de lezing van den eersten druk van zijn beroemd werk, de „*Institutio religionis christianae*“, Bazel 1536, bespeuren, dat hij in alle hoofdpunten hetzelfde zegt, wat zijne beide voorgangers leerden. Dezelfde Geest werkte in de door God verordineerde Hervormers op dezelfde wijze. Voorts valt het op, dat Calvijn in de verschillende uitgaven zijner *Institutio* zich steeds gelijk gebleven is. Beza heeft reeds gezegd (zie *Vita Calvini*, bl. 41): „Geen Godgeleerde heeft gelijk hij in zijne laatste dagen zoozeer hetzelfde geleerd als in zijn eerste werk. Hij ging van den aanvang af als een bekwaam bouwmeester te werk, wien het bestek helder voor oogen staat, en zoo was hij dan later ook niet genoodzaakt het gebouw weder af te breken“. Dit standaardwerk der Gereformeerde Kerk, dat haren eigenlijken grondslag aangeeft, munt uit door zijne duidelijkheid, helderheid en schoone harmonie: Iedere volzin werd door den schrijver wél doordacht; de machtige arbeid van het denkvermogen houdt de zinledige phrase (het geliefkoosde hulpmiddel van het meerendeel der hedendaagsche Godgeleerden) buiten dit meesterwerk. De dogmatische voorstelling bewaart hier echter steeds een opbouwend karakter; bij alles heeft hij het oog gericht op de levensbehoeften der Christenheid. Dit werk werd geenszins met een geleerd of wetenschappelijk oogmerk geschreven, maar het moest dienen om hetgeen in Frankrijk het Protestantisme ten laste gelegd werd, door uiteenzetting en juiste voorstelling van de leer, die de Protestanten toegedaan waren, te wederleggen; daardoor wordt opgehelderd, dat het ingeleid wordt door eenen brief aan Frans I, in welken een koning van het Rijk Gods tot een aardsch koning spreekt. Vrij van de denkwijze en de voorstellingen der scholastieken van voorheen, spreekt uit dit boek een geest, die geheel en al doortrokken is van het Woord Gods.

De Institutie, of het Boek des Christelijken onderrichts, werd voor het laatst door Calvijn zelven in 1560, vier jaren vóór zijnen dood, uitgegeven, en is in vier Boeken verdeeld. Wat den gang betreft, richt het zich naar het *Symbolum Apostolicum* of de Apostolische Geloofsbelijdenis.

Het eerste Boek heeft tot opschrift: „*De cognitione Dei creatoris*“, d. i. van de kennisse Gods des Scheppers, en heeft 18 Hoofdstukken. Het beantwoordt aan hetgeen men thans gewoonlijk in het eerste gedeelte der dogmatiek behandelt, met dit verschil, dat bij de behandeling van de schepping des menschen aldaar reeds een gedeelte der anthropologie (leer van den mensch) gegeven wordt.

Het tweede Boek handelt „*de cognitione Dei redemptoris in Christo*“, d. i. van de kennisse Gods des Verlossers in Christus, zooals die eerst aan de vaderen onder de bediening der Wet en daarna in het Evangelie geopenbaard werd. Het telt 17 Hoofdstukken en omvat hetgeen in onze dagen gewoonlijk als anthropologie en christologie of soterologie (leer omtrent Christus of den Heiland) onderwezen wordt. Als inleiding tot de verlossing wordt eerst de val van Adam behandeld, daarna de oude bedeeing als inleiding tot het Evangelie en als daarop reeds doelende; vervolgens wordt de

verschijning van den beloofden Christus in het Nieuwe Testament, en de Persoon en het werk van Christus behandeld, het laatste in het drievoudig ambt bestaande.

Het derde Boek spreekt „*de modo percipiendae Christi gratiae*“, d. i. van de wijze, waarop de genade van Christus ontvangen wordt, en de vruchten en werkingen, die daaruit volgen. Dit deel is gelijk aan de soterologie. Alle hier voorkomende werkingen behooren tot het gebied des Heiligen Geestes. Volkomen naar den eisch der zaak wordt, als eerste werking, het geloof bovenaan geplaatst; uit het geloof wordt het berouw geboren, en daarmee heeft de wedergeboorte haar beslag gekregen. Dan volgt de objectieve of voorwerpelijke beschrijving van het nieuwe leven aan de hand der Schrift en de leer van de justificatio of rechtvaardiging. De omstandigheid, dat het Evangelie niet allen menschen gepredikt wordt, en ook, waar het gepredikt wordt, niet overal eene zelfde goede aanneming vindt, leidt hem tot de praedestinatie-leer. Het slot van deze afdeeling maakt de opstanding des vleesch es uit.

In het vierde Boek handelt Calvijn „*de externis mediis vel adminiculis, quibus Deus in Christi societatem nos invitat et in ea retinet*“, d. i. over de hulpmiddelen, door welke God ons tot de gemeenschap van Christus noodigt en daarbij houdt. Dit Boek is eigenlijk gewijd aan de uitlegging van een onderdeel van het derde Artikel: „Ik geloof ééne heilige algemeene Christelijke Kerk, de gemeenschap der heiligen“. Het is in drie Hoofddeelen verdeeld, waarvan het eerste over de Kerk van Christus handelt, en wel a.) over hare kenteekenen, b.) over hare regeering en orde, c.) over hare machtsvolkomenheid, d.) over de kerkelijke tucht. Reeds in den eersten druk, bl. 384, wordt het denkbeeld uitgesproken van de beroeping der geestelijken door de Christelijke Gemeente. Vervolgens komen de Sacramenten, en ten slotte een Hoofdstuk over de *politica administratio*, d. i. het staatkundig bestuur. – Grootsch en indrukwekkend is de bouw van dit boek, dat zich nochtans bescheiden aan de orde der Apostolische Geloofsbelijdenis houdt, waarin de latere dogmatici, met uitzondering van Olevianus, hem niet nagevolgd hebben.

Ten aanzien van zijn standpunt met betrekking tot het gezag der Schrift spreekt Calvijn zich uit in het zesde en zevende Hoofdstuk van het eerste Boek. In Hoofdstuk 6, § 2, staat bijv.: „Het volgende is noodwendig, dat men de hemelsche leer als uitgangspunt neme, opdat wij den waren godsdienst leeren kennen, en vastgehouden moet worden, dat alleen de leerling der Schrift smaak voor hare juiste en gezonde leer kan krijgen. Hieruit eerst wordt het beginsel der ware kennis geboren, als wij met eerbied datgene omhelzen, wat God van Zichzelven heeft willen betuigen“. – Uit Ps. 19:8 toont hij aan, dat de Wet Gods de *peculiaris filiorum Dei schola*, d. i. de meer aparte school voor de kinderen Gods is. Hij stelt verder in het licht, dat de Schrift niet eerst van de Kerk haar Goddelijk gezag ontvangt, maar dat deze op het fundament der Apostelen en Profeten gebouwd is. (Hoofdst. 7, § 2, naar Ef. 2:20.) Het begin der Kerk nu geeft den maatstaf voor alle volgende tijden aan. De Schrift handhaaft dus zelve tegenover allen te zamen zoowel als tegenover, ieder afzonderlijk haar Goddelijk gezag, en de aanbeveling of aanprijzing, die haar van de zijde der Kerk ten deel valt, is slechts een gevolg van den machtigen invloed der Schrift op de Kerk. De Schrift – daarop komt het neder, – beveelt zichzelve aan door den Geest, Die in haar woont. Toen dan ook Beza eens te Poissy plaatsen uit de Kerkvaders als bewijsgronden aanvoerde, werd hij deswege door Calvijn terechtgewezen. (Opp. Calvini, vol. 19, bl. 288.)

Wat de praedestinatie-leer van Calvijn betreft, hebben wij reeds uit het overzicht gezien, dat hij die eerst aan het einde van het derde deel behandelt. Ten onrechte meent men, dat Calvijn tot deze leer gekomen is door voort te bouwen op eene stelling, aan de filosofie ontleend, en volgens welke God, bij wijze van noodlotsbeschikking de bestemming van alle menschen heeft vastgesteld. Veeleer ging Calvijn van het verderf des menschen uit, evenals Luther, Zwingli en vóór hem reeds

Huss, ja gelijk ook Paulus zelf; en terwijl nu Calvijn de genadegifte der behoudenis uit dit verderf als eene loutere gave Gods opvatte, en voorts eenvoudig nadacht over de wijze, waarop de menschen de Goddelijke waarheid ontvangen, kwam hij geheel vanzelf tot de leer der eeuwige uitverkiezing. Israël is daarvoor reeds een historisch getuigenis. Daarbij komt, dat Calvijn volstrekt niets nieuws leert, maar hetzelfde, dat Zwingli in zijn boek „*De providentia*“, dat Melanchthon in zijne „*Loci*“ en Luther in het boek „*De servo arbitrio*“ (over den knechtelijken wil) geleerd heeft. Zelfs ging Calvijn nog minder *a priori*, d. i. naar eene van te voren vastgestelde uitkomst, te werk, dan Melanchthon en Zwingli, ja hij sprak veel behoedzamer en teederder van deze zaak dan Luther in zijn strijdschrift tegen Erasmus. Hij spoort ons in geen enkel opzicht aan om uit te vorsch, of wij uitverkoren zijn.

De leer omtrent het Heilig Avondmaal is eene zelfstandige uiteenzetting, uit de Schrift geput, maar die vele aanrakingspunten heeft met die van Zwingli, en van die van Luther zich onderscheidt op het punt van het met den mond tot zich nemen van het lichaam van Christus. Calvijn geeft ons de Avondmaalsleer van Zwingli, maar dieper opgevat en grondiger doordacht. Zwingli had in den strijd met Luther hetgeen door de teekenen van brood en wijn voorgesteld werd bij voorkeur in meer algemeene bewoordingen ingekleed, in dier voege, dat de geloovigen meer slechts in het algemeen het heilsgoed, dat Christus verworven heeft, in het Avondmaal zich toeëigenden, en niet zoozeer in eene wezenlijke gemeenschap met het vleesch en bloed van Christus gebracht werden. Daartegenover verlangt Calvijn in de Institutie (Hoofdst. 4, § 17 en 32), dat men aan de woorden, waarmede Christus het Avondmaal ingesteld heeft, meer recht doe wedervaren. Hij zegt, dat in het Heilig Avondmaal niet slechts eene wezenlijke genade aan de geloovigen wordt medegedeeld, maar dat er eene werkelijke mededeeling van het vleesch en bloed van Christus plaats vindt, ten einde de geloovigen te doen opwassen tot een lichaam van Christus, naar Ef. 4:16. – Ten aanzien van den aard en de wijze van deze ontegenzeggelijk mystieke mededeeling beroept Calvijn zich op de verborgene werkzaamheid des Heiligen Geestes. Aan dien Geest hebben wij het over te laten, de belofte, die in de woorden der instelling geschonken is, waar te maken en te vervullen. Er vindt door de tusschenkomst des Geestes eene soort van uitstraling of uitademing (*spiratio*) der *virtus*, d. i. der kracht van het lichaam van Christus in onze zielen plaats, zonder dat nochtans het vleesch van Christus zelf in ons ingaat, en zonder dat er sprake kan zijn van eene plaatselijke tegenwoordigheid van dit vleesch; vergelijk den *Consensus Tigurinus* (bij Niemeijer, bl. 216). Al wat derhalve bij dezen geheimzinnigen maaltijd plaatsgrijpt, blijft binnen de perken van het geestesleven besloten. Er heeft in het Heilig Avondmaal eene door den Heiligen Geest bewerkte vereeniging plaats van Christus, het Hoofd, met ons, Zijne leden. Het vleesch en bloed van Christus voedt ons in het Avondmaal tot het eeuwige leven, en wel op bijzonder indrukwekkende wijze. Calvijn laat de bewoordingen der Schrift tot haar volle recht komen en spreekt in beelden, om het bovenzinnelijke ons verstand zoo dicht mogelijk nabij te brengen. Immers ook het uitstralen, dat aan het vleesch van Christus met betrekking tot onze zielen toegekend wordt, is eene bij uitstek geestelijke werkzaamheid; zij wordt door den Geest Gods bewerkt en niet door plaatselijke aanwezigheid van dit vleesch en bloed in het brood en in den wijn. Van zulk eene plaatselijke tegenwoordigheid en van het daaruit volgend nuttigen van het lichaam en bloed ook door de ongelooovigen wil Calvijn niets weten. Calvijn heeft alzoo aan onze Gereformeerde Belijdenissen de noodige bepaaldheid in de uiteenzetting der Avondmaalsleer gegeven; met hem stemmen overeen onze Belijdenisschriften van den *Consensus* van Zürich, in den jare 1549, af. In overeenstemming met dien *Consensus Tigurinus* is overigens de leer der Institutie omtrent het Heilig Avondmaal op te vatten; immers de Institutie staat *beneden* de Belijdenis-

schriften, en slechts deze, tot welke de *Consensus* behoort, zijn normatief. De Boheemsche Broeders omhelsden sedert 1560 eveneens deze leer van Calvijn.

§ 14. De Gereformeerde Dogmatiek.

a.) In de zestiende eeuw.

Leerling en opvolger van Calvijn te Genève was Theodoor van Beza, die als exegeet en dogmaticus voor ons van groote beteekenis is. Veel uit zijne drie deelen van „*Tractationes theologicae*“, d. i. Godgeleerde verhandelingen, behoort tot de dogmatiek. In het eerste deel treedt hij ook op tegen Sebastiaan Castellio en verdedigt met groote uitvoerigheid en grondigheid de praedestinatieleer tegen diens bedenkingen. Bovendien vindt men in het eerste gedeelte der „*Tractationes*“ eene *confessio fidei*, welke van onverwachte beteekenis voor de Gereformeerde Kerk van Hongarije geworden is, doordat zij haar eerste belijdenisschrift werd. Eene volledige dogmatiek bezitten wij van hem niet. Die leverde Petrus Martyr, een Italiaan, in zijne „*Loci communes*“, welke na zijn dood door den schoonzoon van Zwingli, Gualterus, in 1580 in het licht gegeven werden. Petrus Martyr, professor te Zürich, heeft de eigenaardigheid, dat hij het beeld Gods vooral in de heerschappij van den mensch over de dieren ziet. Voor het overige hield hij zich, reeds wat de uiterlijke in-deeling betref, streng aan Calvijn. De toon van deze „*Loci*“ is de levendige, frissche toon van den tijd der Reformatie; ook is Martyr zeer tehuis in de kerkvaders. Het Calvinistische type volgen evenzoo de Berner theologen Wolfgang Musculus en Benedictus Aretius in hunne „*Loci*“, beiden evenzeer als voortreffelijke exegeten bekend. Ook een Hongaar, Stephanus Szegedinus, gaf in 1585 te Bazel „*Loci communes*“ in het licht, die echter onvoltooid bleven, naardien zij alleen de theologie en de anthropologie behandelen.

In de Palts zijn door de opstellers van den Heidelbergschen Catechismus onderscheidene werken van dogmatischen inhoud geschreven. 1) Het werk van Caspar Olevianus: „*De substantia foederis gratuiti in ter Deum et electos*“, in 2 Boeken; het behelst eene hoogst belangrijke en opmerkelijke verklaring van de Apostolische Geloofsbelijdenis en is met veel warmte geschreven; men kan het eenen geleerden tegenhanger van onzen Catechismus noemen. Het artikel: „nedergedaald ter helle“ erlangt hier eene uitstekende uitlegging, die niet behoorlijk in onze Kerk is doorgedrongen, maar in den laatsten tijd op voortreffelijke wijze weder opgenomen is in Dr. Kohlbrügge's „*Vragen en antwoorden tot opheldering en bevestiging van den Heidelbergschen Catechismus*“, bl. 102. Van gelijke beteekenis voor de dogmatiek is 2) de „*Expositio Symboli apostolici sive articulorum fidei, in qua summa gratuiti foederis aeterni in ter Deum et fidei es breviter et perspicue tractatur*“, – Frankfort 1576, Herborn 1580, – een kostelijk werk; en 3) het „*Corpus doctrinae christianae*“, naar voorlezingen van Dr. Zacharias Ursinus⁵, door Dr. Pareus in 1622 uitgegeven, vervolgens te Hanau in 1561 door Phil. Pareus. Dit uitnemend werk volgt nauwkeurig den gang van den Heidelbergschen Catechismus en verdeelt dien overeenkomstig de loci der Dogmatiek. Bij de 54ste Vraag van den Catechismus ontwikkelt Ursinus de praedestinatieleer volkomen op dezelfde wijze als Calvijn en later de Dordtsche vaders. Dat de opstellers van den Heidelbergschen Catechismus besliste volgelingen van Calvijn waren, blijkt uit deze drie bijzondere geschriften duidelijk.

5 In eenen (in het „*Leven van Ursinus*“, bl. 614) bij Sudhoff gedrukten brief zegt Ursinus: „Toen ik den geheelen Bijbel doorgelezen had (om helderheid te verkrijgen omtrent de praedestinatie) belachte ik eensdeels en verwenschte ik anderdeels die ellendige twistgesprekken en dien nevel van drogredenen, die vruchteloos tegenover dezen *bliksem* der praedestinatie gesteld worden“. – Op bl. 415: „In de beproevingen des levens heb ik het hondengeblaf leeren verachten, dat aangeheven wordt tegen deze leer“ (aan Crato).

In gelijken geest als de Paltsische school, maar toch zelfstandig, arbeidde de grootste Hessische Godgeleerde, Andreas Hyperius, een tijdgenoot van Calvijn. Zijn werk „*Methodus theologiae*“ (1568) zag, jammer genoeg, niet volledig het licht. Hij heeft eene hem eigen zienswijze en stelt het anthropologische leerstelsel op den voorgrond; nochtans handhaaft ook hij krachtig het Gereformeerde dogma, al moge hij zich als Godgeleerde niet met Beza kunnen meten.

Nemen wij van de zestiende eeuw een algemeen overzicht, zoo moet gezegd worden, dat Calvijn nog onbeperkt in dit tijdvak den scepter zwaait. Wat de wijze van voorstelling aangaat, deze is vol leven; de exegetische schenkt nog gloed en leven aan de dogmatiek; de laatste is niet scholastiek. Er is ook minder strijd; vooral is er minder tegenspraak binnen de eigen muren te overwinnen; men verheugt zich nog algemeen in de duur gekochte schatten der Reformatie. De bronnen hebben hare frischheid behouden. Men gaat van de exegetische uit, ook als men op den akker der dogmatiek werkt. De dogmatische begrippen zijn nog geene formules geworden, die de een den ander naspreekt. In één woord, Calvijn geeft nog over 't algemeen den toon aan.

b.) In de zeventiende eeuw.

In de zeventiende eeuw komt het orthodoxe leerbegrip tot vastere formuleering en wordt met meer scholastieke formules toegerust. De dogmatiek maakt zich allengs van de exegetische los, daarin geheel afwijkende van Calvijn; het dogma werd niet altijd in de levenwekkende bron der Heilige Schrift gedompeld, om vernieuwd daaruit weer te voorschijn te komen. Zoo naderde ook in de Gereformeerde Kerk de tijd, waarin men aan de Schrift de haar toekomstige plaats in het middelpunt niet meer toestond, en zoodoende terugkeerde tot de oude paden der scholastiek. Zoo kwam het, dat de dogmatiek het overwicht verkreeg over de levende behandeling van het Woord der Schrift, waardoor de exegetische op den achtergrond geraakte. Dit laatste had, gelijk men weet, ook in de Luthersche Kerk plaats, en wel dermate, dat ten tijde van August Hermann Franke te Leipzig geen college voor exegetische gehouden werd. Uit het begin dezer eeuw zijn als dogmatici Keckermann te Heidelberg, Polanus te Bazel en een Hes, met name Heinrich Alsted, te noemen; laatstgenoemde paste het eerst de scholastieke benamingen op de dogmatiek toe. Het laatst arbeidde hij te Stuhlweissenburg in Zevenburgen met grooten zegen.

Van zeer groote beteekenis was de Synode van Dordrecht in 1618 en 1619. Zij was een keerpunt. De gezamenlijke Gereformeerde Kerk verwierp met loffelijke getrouwheid aan hare belijdenis het semipelagianisme der Arminianen. Deze Arminianen wilden van hetgeen de kracht der Gereformeerden uitmaakte, namelijk de zuiver Bijbelsch-exegetische richting der Godgeleerdheid, op zulk eene wijze misbruik maken, dat zij geheel en al van de belijdenisschriften vrij zouden worden; zij stelden er hunne eere in om zooveel mogelijk zich van alle dogmatische formuleering te onthouden. Tegenover deze nieuwigheid op theologisch gebied, die Arminius en zijne aanhangers voorstonden en die slechts moest dienen om ketterijen te bedekken, trokken de orthodoxen de teugels der dogmatiek strakker aan, en zoo mettertijd daaruit zekere overspanning ontstaan is, dan dragen de Arminianen daarvan in hoofdzaak de schuld, gelijk het evenzeer aan hen toe te schrijven is, dat de Kerk in de handen van den Staat overgeleverd werd.⁶ Men moet traliën in de vensters aanbrengen, om veilig te zijn voor de dieven, en kan zich niet laten weerhouden door de overweging, dat het uitzicht er door belemmerd wordt. Het ongeluk bestaat juist daarin, dat er dieven zijn; het is echter niet de schuld van de traliën, als men den blik niet meer onbezorgd gelijk voorheen in de ruimte kan laten weiden. Van deze Synode af wordt het zwaartepunt van de Gereformeerde theologische leerontwikkeling naar Holland verlegd. Gomarus, de voorvechter der orthodoxie op de Synode, schreef eene

⁶ Een goed beeld van de Synode van Dordrecht krijgt men door Van der Tuuk, Johannes Bogerman. Groningen 1808.

reeks van dogmatische verweerschriften. Hij had verscheidene volgelingen, onder welke vooral een Fransman, Maresius, dient genoemd te worden, die meer dan 42 jaren met zegen in Holland werkzaam was. Hij schreef in 1659 (vervolgens in 1673) een „*Systema theologicum*“. Deze Maresius was de representant van den goeden ouden tijd, en in zijne wijdloopige aanmerkingen verdedigt hij het orthodoxe leerbegrip tegen Arminianen, Coccejanen en mede tegen de volgelingen van Descartes. Zijn boek verdient na de Institutie van Calvijn het meest aanbevolen te worden. Waleus, Alting, Amesius, Hoornbeek en Daneus gaan meer op scholastieke wijze te werk. Het hoogtepunt van scholasticisme aanschouwen wij in de „*Selectae disputationes*“ van Gijsbertus Voetius te Utrecht, (1648–1669). Hij, werd de stichter eener school, die alras in dogmatisch formalisme verviel; de behandeling van elk dogma afzonderlijk wordt uitgebreid tot omvangrijke, geleerde twistredenen in scholastieken trant.

In tegenstelling met Voetius kwam eene andere school op, welker hoofd Coccejus uit Bremen was. Deze brengt wel eene frisschere, meer opwekkende behandeling der Heilige Schrift en dringt op Bijbelsche eenvoudigheid aan; toch was het hem onmogelijk op levenwekkende, duurzame wijze tegen de scholastieken zijner dagen zich te doen gelden. Hem ontbraken namelijk het diepe inzicht en de reformatorische vastheid van eenen Olevianus, en zoo kon hij, alhoewel hij het begrip van het *foedus Dei cum hominibus* van Olevianus aanvaardde, toch niet tot het voetspoor van Olevianus terugvoeren, al mocht er naar den klank ook veel overeenstemming schijnen te zijn. Coccejus schreef eene „*Summa doctrinae de foedere et testamento Dei*“, en heeft in dit werk de zoogenaamde foederaalmethode in de dogmatiek ingevoerd. Het verbondsbegrip diende hem tot grondslag en ter verdeling van de dogmatische stof en geeft als het ware het kristallisatiepunt daarvoor aan. Zijn gevoelen is, dat God met Adam in een verbond trad; onder de voorwaarde van gehoorzaamheid naar dat verbond werd Adam geschapen; het Sacrament van dat verbond was de boom des levens, en de verbondsbelofte het eeuwige leven. Adam viel, omdat hij niet onveranderlijk goed geschapen was, maar veranderlijk. Daarop sloot God met den mensch een nieuw verbond, het verbond der genade, tot welks uitvoerder echter Christus besteld werd. Door Christus werd het eerste verbond, het werk verbond, ter zijde gesteld, en wel hierdoor, dat Hij door het storten van Zijn bloed leven en gerechtigheid wederbracht; in Hem worden de uitverkorenen van de verdoemenis bevrijd en als rechtvaardig beschouwd, en tevens begiftigd met de vrucht der rechtvaardigverklaring, d. i. met de heiliging. De wijze der verkondiging of openbaring van dit genadeverbond, dat met het eerste Evangelie in Gen. 3:15 aanvangt, wordt onderscheiden in 1° de *oeconomia ante legem*, 2° de *oeconomia sub lege*, 3° de *oeconomia post legem*.

Maar bij dit systematiseren geraakte hij op eenen zijweg, die gevaarlijk was voor de eenheid der Schriftleer, dewijl hij de geloovigen, die onder de wet van Mozes leefden, beschouwde als geheel-lijk onder den ban der wet besloten. Naar zijne meening waren de vaders in het geloof nog onder den vloek, en hij laat hen geen doel hebben aan het kindschap, aan de aanneming tot zonen, de *adoptio in filios*. Ook zou de vergeving der zonden nog niet volkomen geweest zijn; ten tijde des ouden verbonds zou er slechts *πάρεσις*, geen *ἄφεσις* volgens Rom. 3:25 geweest zijn, hetwelk echter niets anders dan een spelen met woorden is, dewijl toch beide keeren aan God zoowel de *πάρεσις* als de *ἄφεσις* toegekend wordt. De zonden laten voorbijgaan of wel vergeven, dat zijn verschillende voorstellingen van vergeving van zonden, en de beweegreden is in Gods oog beide keeren dezelfde, namelijk het werk der verzoening van Christus. Coccejus werd daarom van de zijde der orthodoxen duchtig aangevallen⁷, want hij kwam in strijd met het woord van Calvijn: „*una substantia in varia dispensatione*“, volgens hetwelk er van Adam af slechts één godsdienst, slechts

7 Maresius noemt hem deswege in het *Systema*, bl. 387, „*novatorum patriarcham et patronum*“.

ééne soort van zondenvergeving is. En evenzeer week hij van Olevianus af, die nooit de vadersen vóór Christus bij de Christenen achtergesteld heeft.

Zijne Bijbelverklaring, schoon veel goeds bevattende, vloeit over van willekeur en droomerijen. De foederaal-methode werd gevolgd door Momma, Burmann en Witsius, ook zij weken min of meer van de orthodoxe leer af. Wij moeten het over het geheel als willekeur aanzien, dat men het begrip van het verbond als grondbeginsel en verdeelingsgrondslag van de dogmatiek aanneemt; men verkrijgt daardoor een te eng vakwerk, te smalle indeelingen, in welke zich de door de voorgangers verwerkte stof der dogmatiek niet insluiten laat.

Ter zelfder tijd tastte ook de wijsbegeerte van Descartes in Holland zekere punten der dogmatiek aan. Van Til, Braunius en Heidanus leveren in hunne werken daarvoor de bewijzen. Tegen dit milde Cartesianisme in de dogmatiek ijverden inzonderheid Maresius en Peter van Maastricht.

Slaan wij ten slotte nog eenen blik op Zwitserland. Aldaar schreef de antistes Wolleb in 1626 zijn voortreffelijk „*Compendium theologiae christianae*“, dat zich onderscheidt door beknoptheid en nauwkeurigheid. In den loop der eeuw blinkt nog Heidegger met zijne „*Medulla theologiae*“ uit, waarin bij met omzichtigheid van de Coccejaansche foederaal-methode gebruik maakt. Als medearbeider van Heidegger bij de doorzetting der *Formula consensus Helvetica*, gelijk ook op dogmatisch gebied, moet Frans Turretin genoemd worden, wiens „*Institutio theologiae elenchticae*“ in drie deelen in 1674 te Genève verscheen. Deze institutie van Turretin zouden wij in de derde plaats naast de werken Calvijn en Maresius kunnen aanbevelen. Zij behelst eene apologetische uiteenzetting der afzonderlijke leerstukken en is bijzonder geschikt om de gezonde leer te verdedigen. Alleen in Schotland en Amerika wordt zij thans nog gewaardeerd.

c.) In de achttiende eeuw.

In deze eeuw kreeg de filosofie van Leibnitz en Wolf invloed op den dogmatischen arbeid, hetgeen aan de werken van Stapfer en Wyttenbach te bespeuren is, met wie de zelfstandige behandeling der Gereformeerde dogmatiek een einde neemt. Het Arminianisme, eenmaal als Pelagianisme door de Kerk afgewezen, liet zich meer en meer gelden en heeft ten slotte, strijd voerend onder het schild van het Rationalisme, op het vasteland de zege behaald. Wat waarlijk Gereformeerd is, weten heden ten dage slechts weinigen meer, en verscheidenen hunner weten het slechts, omdat zij uit een wetenschappelijk oogpunt er belang in stellen. In Groot-Brittanje en Amerika is de Gereformeerde orthodoxie nog heerschende, ofschoon ook daar de zuivere leer meer en meer terugwijkt voor eene pietistisch-methodistische opvatting van het Christelijk leven en voor de belangstelling in schitterende Christelijke werkzaamheden. In Duitschland is Ebrard evenmin als Heppe gereformeerd te noemen in den zin van de zestiende en de zeventiende eeuw.

Alexander Schweizer is een Schleiermacheriaan van den uitersten linkervleugel. Schleiermacher zelf beproeft geloof en filosofie als twee instrumenten te doen samenstemmen; hij predikt een evangelie in zijnen naam, en is wel in ieder dogma een groote ketter; zie Strauss, „De Christus des geloofs“, bl. 230⁸. Heppe's „Dogmatiek der Evangelisch-Gereformeerde Kerk“ en Schweizers „Geloofsleer der Evangelisch-Gereformeerde Kerk“ behooren als geschiedkundige verzamelwerken met omzichtigheid gebruikt te worden. Ebrards „Christelijke Dogmatiek“ is belangwekkend om den theoloog Ebrard, doch niet om de Gereformeerde Dogmatiek te leeren kennen; in de leer der genade en van het Avondmaal volgt hij eenen eigenen weg.

8 Strauss zegt aldaar: „Schleiermacher is zoo min een volgeling van Calvijn, als Lessing een van Luther“. Gode zij dank, Die ons door zulke „enfants terribles“, als Strauss, althans van de halfheden verlost.

Zoo worde dan ten slotte in hoofdzaak naar Calvijn, Maresius, Turretin en Wolleb verwezen. Voor hen, die waarheid zoeken, is op dogmatisch gebied reeds in de vorige eeuwen veel geschreven.